

VIKING

Tidsskrift for
norrøn arkeologi

Bind XX

OSLO 1956

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Redaksjon:

BJØRN HOUGEN — JENS STORM MUNCH

Klisjeene fra A/S "Cliché", Oslo — Trykt i A. W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo

INNHOLD

	Side
Sverre Marstrander: Hovedlinjer i Trøndelags forhistorie . .	1
Gunnar Ekholm: En västlig och en östlig importgren i Nordens järnålder	71
Jens Storm Munch: Folkevandringstidens gullskatter i Norge	97
Odd Nordland: Apotropeisk biletkunst og jage-reiskap . . .	127
Anne Holtsmark: Kongespeilet og eplene i Edens have . . .	141
Knud Jessen: Forkullet korn og brød fra Hamarhus 1567. .	157
Norsk Arkeologisk Selskap. Styrets årsberetning og regnskap 1955.	187

With summaries in English

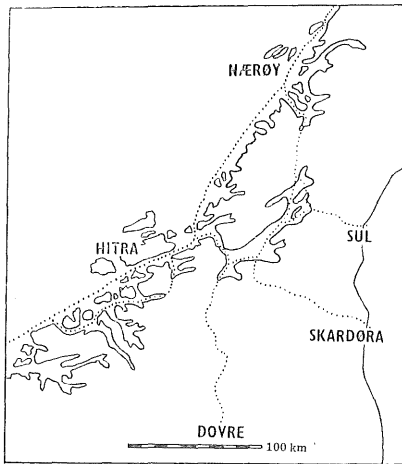

Fig. 1. De viktigste innfartsveier til Trøndelag i eldre tid.

på landskapet har sitt opphav i dette områdets rettsorganisasjon, *Þroendalog*.

Kyststrekningen utenfor fjorden helt opp til grensen av Namdal ble i sagatiden regnet med til Nordmøre, og Namdal var et område for seg som først i slutten av forhistorisk tid ble knyttet nærmere til det trønderske rettsforbund.

La oss til denne lille geografiske skissen⁴ føye noen ord om de geologiske forhold i Trøndelag, forsåvidt det har interesse for bosetningen⁵. (Fig. 2). Vi kan gå ut fra at landskapet var modellert ut i sine hovedtrekk allerede før siste istid. I et bredt belte sør og øst for fjorden ligger kambro-siluriske skifre som ved forvitring gir et fruktbart jordsmonn. Skiferfeltet møter vi igjen lenger nord på vestsiden av Namdal, med utløpere til Høylandet og Grong og videre til kystbygdene mot grensen av Helgeland.

I skiferområdet finner vi de eldste jordbruksbygder og i de fruktbare områdene sør og øst for fjorden og i Namdal samler tyngden av jernalderens bosetning seg. Vest for skiferbeltet finner vi med enkelte

Hålogalandsleia sør for Nærøy og inn til bunnen av Lyngenfjorden og fortsatte så over Namdalseid til Beitstad innerst i Trondheimsfjorden. I øst førte gamle ferdselsveier fra Jämtland over Sul ned Verdal eller gjennom det passet som har fått navnet Skardøra ned Tydal til Selbu og nedre Stjørdal. Og endelig har vi i sør gamle veier over fjellet fra Østlandet særlig over Dovre og ned Gauldal. Det er dette område, bygdene omkring den indre fjorden som er det egentlige *Þrondeheimr*. Og det nåværende navnet

unntagelser et område med gneis og gabbrobergarter. Det strekker seg over mesteparten av Fosenhalvøya, møter oss igjen sør for fjorden og vest for Orkladal, og over størstedelen av øyene. Gneis og gabbro gir dårlig jord og det er lite av den — det bare fjell stikker frem overalt. Den dag i dag er store deler av dette området lite bebygde.

Først isens virksomhet har gitt landskapet den karakter det har i dag. Skuringsstriper viser hvordan ismassene kom sigende fremover Dovre i nordvestlig retning og fra øst ut Trondheimsfjorden.

Vi finner i Trøndelag svære masser av marine kvartæravsetninger som i tidens løp er omformet av bølgeslag og erodert av elvene. Store leirterrasser brer seg utover flatbygdene på østsiden av fjorden og langt inn i dalførene og danner forholdsvis store vidder av en noe tung, men god og fruktbar leirjord. I denne henseende står Trøndelag i en særstilling — ingen andre steder i landet finner vi jordvidder av slik utstrekning tett ved sjøen. Det er innlysende at slike vilkår som dem vi har antydnet her, må ha spilt en viktig rolle for bosetningen. Det synes også klart at naturforholdene i det hele må ha ligget vel til rette for dannelsen av det trønderske bondesamfunn, hvis makt og styrke blir fremhevet i flere av sagaene.⁶

Ørlandets store grusmasser utenfor innløpet til fjorden er en veldig isranddannelse som betegner et aktivt fremstøt av innlandsbreen etter at avsmeltningen var begynt. Det samme gjelder grusbankene i Rissa. Her har breen kommet ned dalsøkket fra det indre av Fosenhalvøya til fjorden, som da lå isfri; brekanten gikk tvers over Stadsbygd og i en stor bue bort til Tautra med store grusavleiringer og videre forbi spissen av Frosta og Skatval tvers over Stjørdalsfjorden⁷. Det er alminnelig antatt at dette trinnet hvor brekanten må ha stått lenge, er samtidig med raene i Oslofeltet. Innenfor finner vi spor etter flere yngre avsmeltningstrin som vi ikke skal gå nærmere inn på her.

Etter som brekanten rykket tilbake steg havet, formodentlig på grunn av de veldige smeltevannmasser som nå ble frigjort. Fjorden og de store dalfører skjærer seg i Trøndelag langt inn i landet mot de deler av fjell-

massivet som under istiden var sterkest belastet og ble presset mest ned, her kom altså havet til å gå tilsvarende høyt opp. I trakten omkring Trondheim er dette havets høyeste nivå under avsmeltningen (den marine grense) målt til henimot 200 m over nåværende havflate. Den følgende heving av landmassen kan vi registrere ved et helt system av terrasser i de nedre deler av dalførene, særlig tydelig i Orkdal og Gauldal. De forskjellige havnivåer er også markert ved spor etter gamle strandlinjer langs kysten. Da stigningen på grunn av isens press har vært størst innover mot de sentrale deler av landet, vil altså den samme strandlinje i dag ligge på et høyere nivå inne i fjorden enn ute ved kysten.

Det kan vel nå være på tide å spørre: Hvor kommer de første mennesker inn i bildet?

La oss med en gang slå fast: Det synes ikke å være holdbart geologisk grunnlag for å anta et beboelig kystforland under istiden av den utstrekning at det kunne gi selv de mest hardføre fangstfolk levelige vilkår. Både zoologer⁸ og botanikere⁹ har meget sterkt hevdet eksistensen av slike isfri partier eller refugier langs Norges kyst for å kunne forklare visse dyregeografiske og plantegeografiske fenomener i nåtiden. I Trøndelag har en særlig pekt på enkelte formasjoner i sørvest, f.eks. Gjevilvasskammen i Trollheimen, som det er rimelig å tro har stukket opp av storbreen som nunatakker¹⁰. Men selv om vi godtar teorien om refugier, kan den allikevel ikke forandre hovedtrekkene i det bilde vi må danne oss av istidens kyst som en stort sett sammenhengende brefront nede ved havflaten som har gjort landet ubeboelig for mennesker.

Fig. 2. Oversikt over berggrunnen i Trøndelag.
Noe forenklet etter O. Holtedahls berggrunnskart over Norge.

Tegnforklaring:

- Hvitt = det nordvestlige gneisområde
- Bølgeinjer = kambro-siluriske sedimentbergarter (skifere).
- Skravering = sparagmitt
- Prikket = devonsk sandstein
- Svart = eruptiver (granitt og gabbro).

Fig. 2.

Da de første mennesker kom til våre kyster, hadde fjordene åpnet seg og brekanten var på vei innover mot de sentrale deler av den skandinaviske halvøy. Det første landnåm på vår del av kysten har satt seg spor i form av en rekke boplasser og enkeltfunne redskaper som for den vesentlige del er kommet for dagen på strekningen Sunnmøre—Nord-Trøndelag. Det var Anders Nummedal som i 1909 gjorde de første funn i Kristiansund¹¹, og navnet Fosna-kulturen har sin opprinnelse i et gammelt stedsnavn innen byområdet.

Funnkartet for Trøndelag (fig. 3) gir det samme karakteristiske bilde av utbredelsen som på Mørkekysten: boplassene samlet med tyngdepunktet i de ytre kystdistrikter, særlig på Hitra og Frøya. Mindre grupper av boplasser er funnet ved innløpet til Trondheimsfjorden (Agdenes), på Fosenkysten og Namdalskysten. Selv om vi må karakterisere Fosna-kulturen som en kystkultur, skal vi være oppmerksom på at vi også har enkelte til dels viktige funn i den indre del av fjorden. Endelig er i senere år som et nytt trekk i bildet kommet noen funn fra høyfjellstraktene mellom Oppdal, Kvikne og Folldal som synes å høre med i denne sammenheng.¹²

Råmaterialet på Fosnaboplassene er i hovedsaken en grålig flint av middelmådig kvalitet som er transportert sørfra med drivis i seneglial tid. Særlig rike og lett tilgjengelige er flintforekomstene nettopp på Frøya og Hitra. Karakteristiske former i redskapsinventaret (fig. 4) er pilespisser med tange og økser hugget til av en skive (flathugne skiveøkser), som begge forekommer i stort tall og i flere varianter, mens derimot spisser av rombisk form og de tverreggete pilespisser er sjeldnere. De fleste redskaper lages av flekker: skrapere, gravstikker, kniver og bor. Redskaper av kjerner (økser, skrapere) spiller derimot en mer beskjeden rolle i redskaps-spektret. Et karakteristisk innslag som forekommer nokså alminnelig på boplassene er endelig serier av ganske små redskaper av flint, ofte av lansettform, som vi samler under betegnelsen mikrolitter.

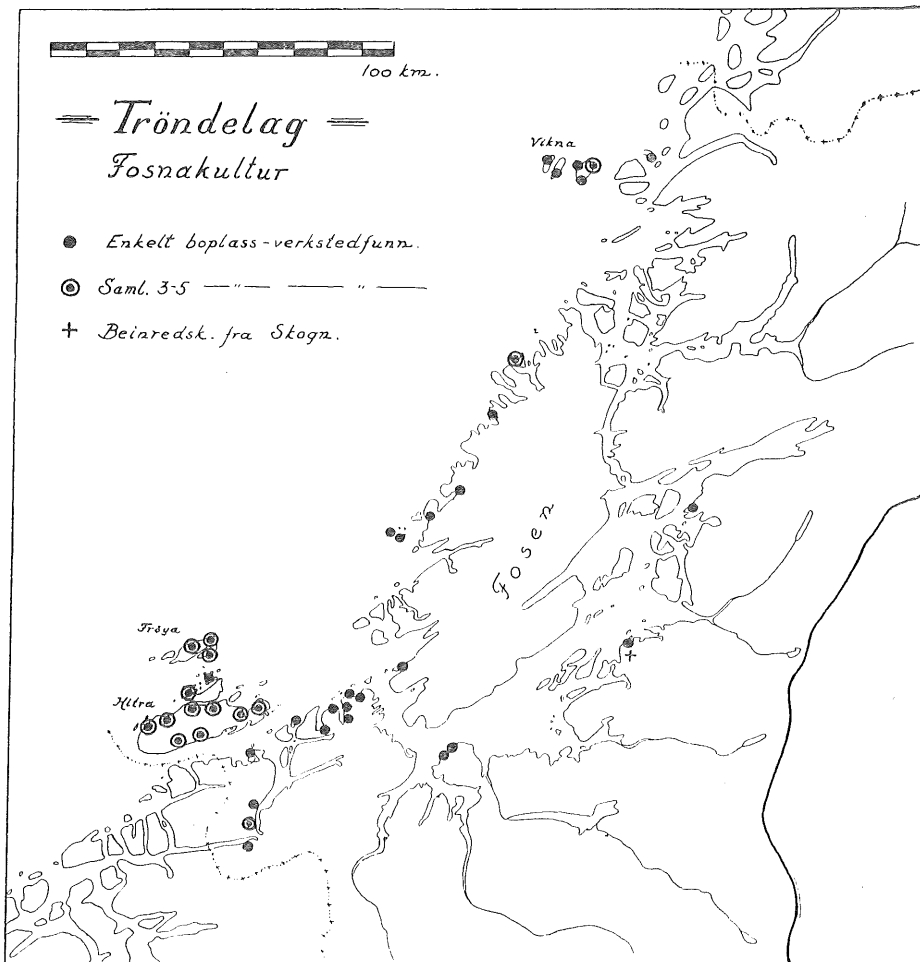

Fig. 3. Fosenakulturen i Trøndelag. Kartet viser havnivået som det var i Ancylostid ved midten av 7. årtusen f. Kr. (d-strandlinjen). Ørlandet er forsvunnet, de nedre deler av dalforene er fjordarmer, halvøyene i Inntrøndelag stykket opp i småøyer og et smalt sund forbinder Beitstadfjorden i Inntrøndelag med Lyngsfjorden i Namdal.

Dette er hva bildet av boplassenes utbredelse og funnenes innhold direkte forteller oss. Hva kan vi så si om deres alder og sammenheng med andre kulturgrupper?

La oss først ta frem et enkelt problem av hele dette kompleks som det er viktig å få diskutert før vi går videre. Er det en nærmere sammenheng mellom Fosnakulturen og Komsakulturen i Finnmark? Tilhører de to kulturer samme kulturstrøm og kan f.eks. Fosna, som Anathon Bjørn tenker seg, simpelthen oppfattes som en sørlig utløper av Komsa?¹³

Det er da viktig å ha klart for seg at det til tross for mange års arbeid i marken ikke har vært mulig å konstatere noen geografisk sammenheng mellom de to kulturgrupper. (Fig. 5.) De boplasser i Nordland som Gutorm Gjessing har pekt på i denne sammenheng¹⁴, kan etter min mening ikke endre dette bilde. Det er eiendommeligheter i Nordlandsboplassenes redskaps-spektrum som er ganske påfallende, bl. a. mangler en slik ledeform i Fosnainventaret som de tverreggete pilespisser, likeså skiveøkser. Og selv om vi godtar disse ikke særlig tallrike funnene som virkelige Fosnaboplasser, er det allikevel veldig funntomme områder på den over 800 km lange kyststrekningen mellom de nordligste Fosnaboplassene i Trøndelag og Komsaboplassene i Vest-Finnmark, som vanskelig kan forklares hvis det virkelig var en direkte kultursammenheng.

En naturlig konsekvens av dette må da etter min mening være at vi må bedømme Fosnakulturen som en selvstendig gruppe i forhold til Komsakulturen. I sin alminnelighet var en allerede klar over at Fosnakulturen på et eller annet vis måtte sees i sammenheng med de mesolittiske kulturer i Sørskandinavia, og de fleste har antatt at Fosnakulturens boplasser i Møre—Trøndelag skyldtes en innvandring sørfra langs kysten; denne teorien ble støttet ved oppdagelsen av beslektede funngrupper i Østfold og de tilstøtende deler av Sveriges vestkyst.¹⁵ Hvilke mesolittiske kulturer i Sørskandinavia som kunne tenkes å danne forutsetningen for Fosnakulturen, var det derimot vanskeligere å komme til klarhet over.

Materialet fra boplassen Ahrensburg i Hamburgegnen¹⁶ viste så mange paralleller med Fosnakulturens former at det var naturlig å anta en sammenheng. Vi møter serier av små pilespisser med tange og mikrolitter av lignende karakter som Fosnaboplassenes, og det finnes også flekke- og skiveskrapere, gravstikker og kjernehovler som minner om

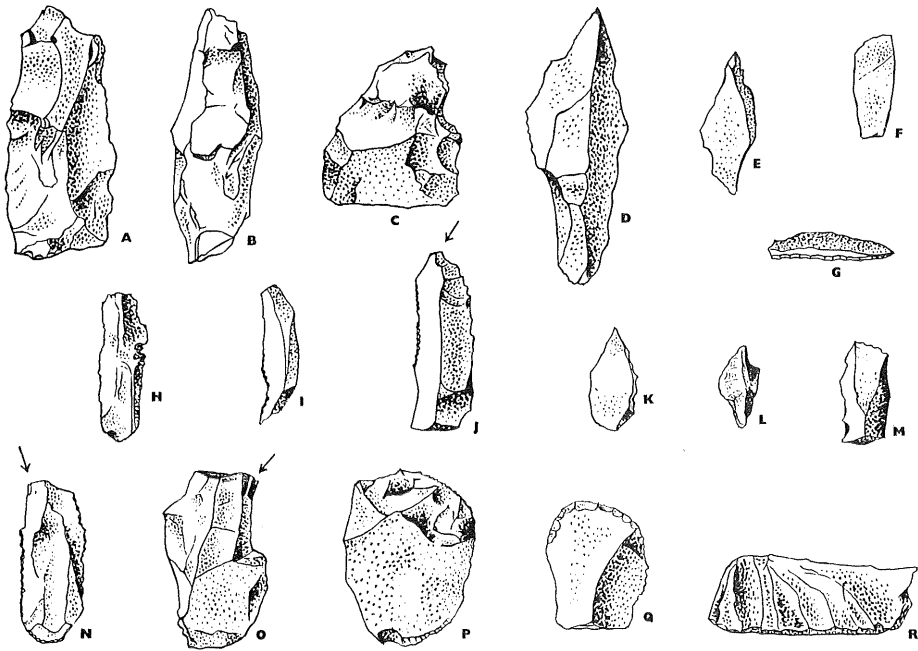

Fig. 4. Flintredskaper fra Fosnakulturens boplasser. A—B Kjerneokks fra trakten ved Dolm kirke, Hitra. — C. Skivespalter fra Mørkdalen, Dolm, Hitra. — D. Stor flekkespiss av Lyngby-type fra Skarsvåg, Sør-Frøya. — E. Eneget pilespiss fra Linesøy, Stokksund, Bjørnør. — F. Tverregget pilespiss fra Lines, Bjørnør. — G. Lansettformet mikrolitt fra Skaget, Fillan, Hitra. — H. Flintflekke med slitte kanter, antagelig brukt som kniv. Fra Svankilen, Kvenvær, Hitra. — I. Bospiss fra Svankilen, Hitra. — J. Flekke hvis to ender er tilhugget som gravstikke, og hvis ene kant er sterkt slitt. Kan oppfattes som kombinert gravstikke og skraper. Fra trakten ved Dolm kirke, Hitra. — K. Mikrolittisk skjerve fra Skarsvåg, Sør-Frøya. — L. Mikrolittisk spiss fra Linesøy, Bjørnør. — M. Mikrolittisk flekke fra Linesøy, Bjørnør. — N. Flekke med gravstikkeslag (i øvre ende), men også anvendt som kniv og skraper (skraperegg i den buete enden). Fra Skarsvåg, Sør-Frøya. — O. Gravstikke fra Skaget, Fillan, Hitra. — P. Skiveskraper fra Åsmundvåg, Dolm, Hitra. — Q. Flekkeskraper med kantretusj fra Linesøy, Bjørnør. — R. Kjølformet skraper fra Holan, Skogn. — Målestokk 2:1 unntatt G, K, L, M i 1:1.

Fosnaformer. Mest markert er vel synet på forholdet mellom de to kulturer kommet frem i Johs. Bøes formulering¹⁷, hvor Fosna betegnes som Ahrensburgs nordligste utpost. På den annen side var det egnet til å vekke tvil om teoriens riktighet at Ahrensburgmaterialet manglet slike karakteristiske Fosnaformer som de grove spisser av Lyngbytypen og

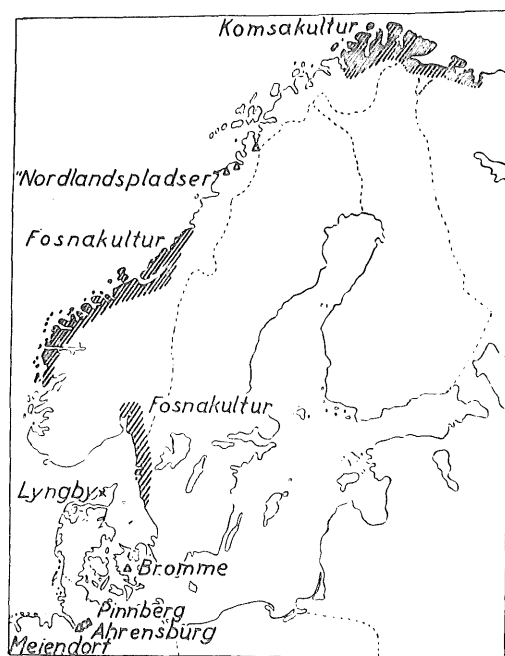

Fig. 5. De eldste steinalderkulturer i Norden.
Etter Brøndsted.

skiveøkse. Men her har nyere funn gitt oss et sikrere grunnlag å bygge på.

Som det nylig er blitt hevdet av danske forskere¹⁸ kan det ikke være tvil om at den nærmeste parallell til Fosnakulturen som hittil er kommet for dagen utenfor Norge og Sverige, er funnene fra de eldste lag på Pinnbergboplassen i Holstein, utgravet i 1938¹⁹. Her finner vi igjen praktisk talt hele redskapsregistret til Fosnaboplassene, deriblant de fleste av ledeformene: pilespisser med tange, skiveøkser, gravstikker av flere former, flekkeskraper og primitive mikrolitter. Av

kjerneredskaper finnes skrapere og økser som i likhet med skiveøkse er av små og primitive former. Endelig finner vi de store, grove spisser med tange av samme type som tidligere er funnet i Danmark og går under navn av Lyngbyspisser, og som også er representert på Fosnaboplassene. Den pollenanalytiske datering viser at de lag av Pinnbergboplassen hvor disse funn er gjort, tilhører et tidsrom (yngre dryas) med en nærmest arktisk plante- og dyreverden. Det synes altså som vi i senere del av den gotiglasiale avsmeltningsperiode (ca. 9 000—8 000 f. Kr.) finner et arkeologisk miljø på nordtysk-dansk område som inneholder forutsetningene for Fosnaboplassenes redskapsinventar. Dette viser så nær tilknytning til Pinnberg-Ahrensburg-Lyngbykomplekset at det neppe er nødvendig å trekke inn andre elementer for å forklare Fosnakulturens bakgrunn. Fra

dette miljø er de første kulturbevegelser gått nordover langs Sveriges vestkyst og videre langs Norskekysten, sikkerlig fulgt av serier av nye impulser i tidens løp. Mange detaljer i bildet er imidlertid uklare; vi vet for eksempel ennå lite om enkelte av de mer utviklede formvarianter fra Fosnaboplassene kan skyldes påvirkning fra Sørskandinavia eller er et resultat av en selvstendig utvikling.

Hvordan stemmer nå de tall vi nettopp nevnte med den datering vi kan gi av våre boplasser på Trøndelagskysten? Det har hersket en del usikkerhet med hensyn til alderen av de strandlinjer som Fosnaboplassene synes å ha sammenheng med. Her står vi nå på sikrere grunn ved de strandlinjemålinger som gjennom en rekke år ble foretatt av Isak Undås og O. T. Grønlie.²⁰

Den sistnevntes store strandlinjediagram fra 1951 basert på Tanners såkalte normalspektrum, er bygget på målinger i Nord-Norge ned til Helgeland, men lar seg med en del supplerende materiale utarbeidet av O. T. Grønlies sønn, Arne Grønlie, også bruke for Trøndelags vedkommende²¹. Av særlig betydning er Arne Grønlies studier over jordskorpens hevningsbevegelser på fysisk-matematisk grunnlag, hvor han bl. a. viser hvordan man ved hjelp av en fellesligning kan beregne de enkelte strandlinjers alder. På O. T. Grønlies strandlinjediagram har jeg avsatt en serie boplassfunn og verkstedplasser av Fosna-karakter som vi vesentlig ved Isak Undås' fortjeneste har sikre høydemålinger på. Tidsangivelsene bygger på Arne Grønlies beregninger²². (Se foldeplansjen mellom s. 16 og 17. Senere i dette arbeid er bare henvist til *diagram*.)

Her må vi et øyeblikk stoppe opp ved et spørsmål som naturlig melder seg i denne sammenheng: I hvilken grad er egentlig strandlinjene et pålitelig grunnlag for aldersbestemmelser av Fosna-funnene? Det kan neppe være tvil om, som det sist er fremhevet av Undås²³, at Fosna-folkets eksistens i hovedsaken var basert på sjøfangsten. Det er et stadig tilbakevendende trekk at Fosna-funnene kommer for dagen i små dal-søkk og forsenkninger som ved høyere havnivå ville ha vært lune viker og sund. Særlig tydelig kommer dette frem på Frøya og til dels på

Hitra, hvor mange funn er gjort i skråningene nær flere av de små vann som det indre av disse store øyene har så mange av: Hammervatnet, Kvernvatnet, Hallervatnet og Singsvatn på Frøya; Andavatnet og Langenvatnet på Hitra. Disse vannene er rester av lange fjordarmer, og her har da boplassene opprinnelig ligget innerst i den lune fjordbotnen. Om enkelte andre boplasser, som den på Linesøy i Bjørnør som ligger like i nærheten av toppen av øya, kan en i likhet med de høytliggende flintplassene i Østfold si at deres beliggenhet er helt uforståelig hvis en ikke tenker seg dem i nærheten av den tids strand. På Frøya og Hitra hvor en, som Undås sier, vanskelig kan finne en bar grusflate uten å se en eller flere flintknoller, kan det heller ikke ha vært nødvendig å dra særlig langt av sted for å hente redskapsmateriale. Hovedsaken har nok vært å finne et oppholdssted som ikke lå for langt borte fra stranden, men samtidig ga ly for vind og vær. (Fig. 6.) Vi ser da også hvordan Fosna-funnene langs kysten grupperer seg omkring visse høyere nivåer, og aldri forekommer under en nedre grense som f. eks. på Hitra og Frøya kan settes til omkring 20 m o. h. I denne høyde og lavere møter vi derimot steinalderfunn av yngre karakter med skiferredskaper. Som et typisk eksempel på dette skille mellom høyereliggende funn av eldre karakter og lavereliggende funn av den yngre boplasskulturen, kan vi nevne forholdene på Skaget, Fillan på Hitra, hvor Fosna-funnene ligger i et belte mellom 37 og 50 m o. h., mens en yngre boplass med skiferredskaper ligger 14.7 m o. h. Vi vil i det hele vanskelig kunne forklare oss Fosna-funnenes skiftende nivåer, hvis vi ikke antar en sammenheng med forandring av strandlinjene.

Hvilke tidsbestemmelser kommer vi så til på det grunnlaget vi har lagt frem her?

Av særlig betydning for spørsmålet om Fosnakulturens alder i Trøndelag er det tidligere nevnte boplassfunnet fra Linesøy i Bjørnør (foldeplansen, diagram nr. 1) i en høyde av 85 m o. h. (et annet funn fra samme sted ligger ca. 80 m o. h.). Det er de høyest beliggende boplassfunn som hittil er kjent på Fosenkysten og i Trøndelag i det hele. Diagrammet viser

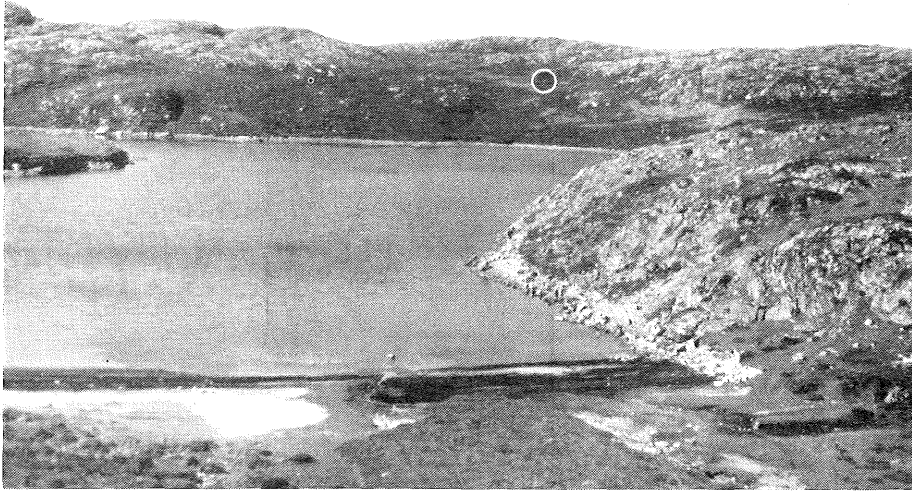

Fig. 6. Fosnaboplass ved Hammervatn, Sistranda, Frøya. Fra en liten slette (markert med hvit sirkel) er kommet tallrike flintsaker. Funnstedet ligger 38.1 m o. h. (Fot. Undås.)

at bosetningen her ikke kan være eldre enn tiden omkring 7 800, da havet etter Arne Grønlies beregning sto ved strandlinjen e, men at den *kan* være etablert da havet sto noe nedenfor boplassene ved strandlinjen d 5 omkring 7 700 f. Kr. I hvert fall må vi kunne si at den første bosetningen på Fosenkysten etter all sannsynlighet må ha funnet sted engang i tidsrommet 8 000—7 000 f. Kr.

Til lignende resultater kommer vi når det gjelder boplassene på Frøya og Hitra.

På Frøya ligger funnene i høyder mellom ca. 45 m (Flatval, diagram nr. 12; boplassen ved nordenden av Hammervatnet 36—42 m o. h. — ikke i diagrammet) og ca. 20 m (vestsiden av Hammervatnet, diagram nr. 24). På Hitra går den øvre grense for funnene opp i ca. 50 m (Åsmundvåg, diagram nr. 25; Skaget, diagram nr. 50), mens den nedre grense

ligger på omtrent samme nivå som på Frøya, ca. 20 m (Anderskog ved Kvernvatnet vel 20 m — ikke på diagrammet). Om vi ser bort fra Flatval-funnet (diagrammet nr. 12), hvis karakter som boplass kan diskuteres (Undås oppfatter det som et lite verkstedfunn), ser det ikke ut til at de høyereliggende boplassene på Frøya og Hitra kan ha sammenheng med eldre strandlinjer enn f-linjen, som etter Grønliens beregning tilhører tiden omkring 7 900 f. Kr. Eldre enn dette skulle boplassene på disse to store øyene altså ikke kunne være, og bosetningen har vel da her som på Fosenkysten funnet sted engang i 8. årtusen.

Fosnakulturens nedre tidsgrense er det ennå vanskelig å trekke sikre slutninger om med det materiale som i dag står til rådighet. Studerer vi nemlig strandforskyvningsdiagrammer for de ytre kyststrøk, vil vi se at kurvene ligger nesten horisontalt for de nærmeste årtusener forut for vår tid. Med andre ord: På Frøya og Hitra har nivåforskyvningene under senere del av landhevningen vært så små at bare noen få meter høydeforskjell kan utgjøre et betraktelig spenn av tid. De høydemål som er avsatt på diagrammet, viser at Fosnakulturen i hvert fall går ned til begynnelsen av 4. årtusen i dette området; til en sikrere bestemmelse av den nedre tidsgrense trenges mer omfattende og systematiske undersøkelser enn dem som hittil er gjort. Sett i sammenheng med det øvrige boplassmateriale kan vi foreløpig bare si at det er sannsynlig at Fosna-boplassene på Frøya og Hitra i hvert fall går like langt ned i tid som de yngste boplassene innover i fjorden fra tiden omkring 3 000 f. Kr.

Funnene på Agdenes (diagrammet nr. 6—11) ligger på høyder mellom 67 og 58 m og grupperer seg like over og ved d-linjen, men kan ikke være eldre enn tiden omkring 6 500. Formodentlig faller den første bosetningen her i 2. halvdel av 7. årtusen. Et par forholdsvis ubetydelige funn ligger lavere og går vel ned til tiden omkring 3 000 f. Kr. (diagram nr. 6).

Den høyestliggende boplass inne i Trondheimsfjorden er den på Frøset på Byneset, med funn som konsentrerer seg i en høyde av omtrent 80 m o. h. (diagram nr. 60). Ved et havnivå noe under denne høyde vil

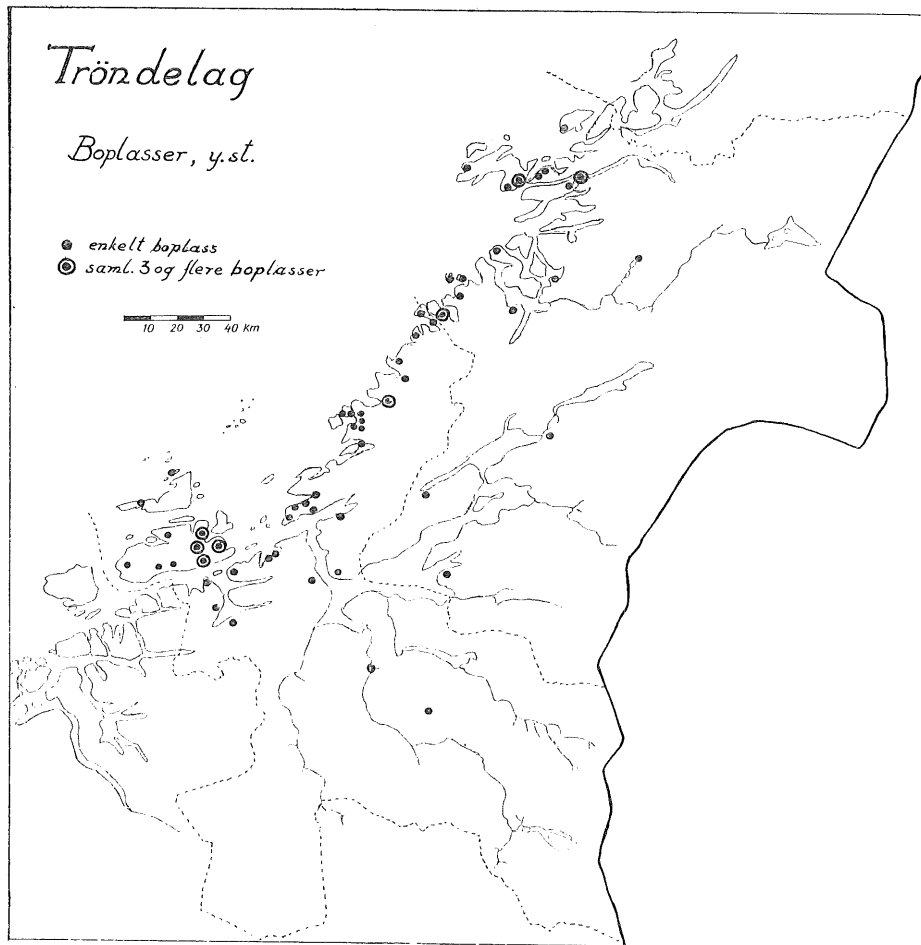

Fig. 7. Yngre fangstboplasser i Trøndelag.

boplassen ligger på et eid mellom to lune vikar. Boplassen har ligget en del lavere enn linjen c 4 og kan altså ikke være eldre enn ca. 6 000 f. Kr.; antakelig faller bosetningen på dette stedet i tidsrommet 6 000—5 000 f. Kr.

Atskillig yngre er naturligvis boplassen på Holan i Skogn som ligger på 52—54 m o. h. (diagram nr. 63). Den ligger ved strandlinjen a 9 og

skulle etter de strandlinjebestemmelser vi bygger på, tilhøre tiden omkring 3 000 f. Kr.

Fosnakulturen må etter dette omspenne et veldig tidsrom. Den setter inn enkelte steder på kysten allerede i tidsrommet 8 000—7 000 f. Kr. og får sitt tyngdepunkt på de store øyene i den ytre skjærgård, hvor den kan påvises i hvert fall ned i 4. årtusen. Fra kysten trenger den etter hvert innover fjorden, hvor den ennå bare er sparsomt representert. Det yngste sikre boplassfunn her går ned til tiden omkring 3 000 f. Kr. (Holan i Skogn).

Disse resultatene, som her bare kan legges frem i nokså summarisk form, kan vel ikke betraktes som endelige. På den annen side må en ha lov til å si at de passer godt med det vi på annen måte er nådd frem til. De eldste boplasser skulle altså være en del yngre enn den sørsandinaviske Lyngby-Pinnbergkulturen som Fosnakulturen skulle være en utløper av; de yngste skulle gå ned til begynnelsen av 3. årtusen, kanskje ned mot tiden omkring år 2 000 og komme på linje med noen Fosnaboplasser i Romsdal som trolig tilhører en tid da skiferen allerede var kommet i bruk²⁴.

Bruken av skifer henger sammen med nye impulser som antakelig begynner å gjøre seg gjeldende i Trøndelag mot slutten av 3. årtusen f. Kr.²⁵. Fra tiden omkring år 2 000 f. Kr. og utover i yngre steinalder blir landskapet omkring Trondheimsfjorden et møtested, en kontaktsone for impulser dels fra fangstkulturene i nord og nordøst, dels fra bondekulturene i sør som etterhånden flyter sammen og danner sitt eget mønster. Vi skal kort se på de funngrupper som dette kulturmønster i Trøndelags yngre steinalder er satt sammen av.

La oss først kaste et blikk på funnene fra de yngre fangstboplassene som flyter som en bred, sammenhengende strøm gjennom hele yngre steinalder og enda lenger. (Fig. 7.) Deres mest karakteristiske trekk er rikdommen på slepne skiferredskaper, som i det vesentlige faller i to store grupper. *Spisser* i en mengde varianter til jakt og fangst, og *kniver*

av stor formrikdom som særlig har tjent alle slags formål i fangsthusholdningen. De mindre spissene ble antakelig brukt til piler og lette kastespyd, mens de grovere typer har tilhørt spyd for jakt og fangst på større dyr. Slike spisser er av og til fisket opp fra ganske stort dyp (særlig ved Hitra) og kan meget vel tenkes anvendt for fangst av småkval og sel. De eneggete skiferknivene viser en veldig formvariasjon. De må ha vært et universalredskap i fangsthusholdningen, brukt til skinnarbeid, flensing, rensing, partering osv. Tveeggete, mer eller mindre dolklignende kniver kan tenkes anvendt både som stikkvåpen under jakten, men også som vanlig kjøttkniv. Av bergart finner vi flere typer av økser, gjerne med tverregg eller hulegg, videre slanke køller med skafthull, klubber med skaftfure og små rullestein som må være brukt som fiskesøkk. Flintredskapene spiller en beskjedne rolle i forhold til tidligere, men på de fleste yngre boplasser er det skrapere, kniver og bor hvor vi kan spore tradisjoner fra Fosnakulturen.

I dette rike register av redskapsformer er det et spill mellom hjemlig og fremmed. Først selve skiferbruken. Den tanken har vært fremsatt at kjennskapet til det nye redskapsmaterialet skulle henge sammen med innvandring av nye stammer, at det altså skulle være et brudd i utviklingen. Det er i virkeligheten lite grunnlag for å anta noe slikt, skiferen er antakelig kommet i bruk som resultat av kulturmeddelelse langs Ishavs- og Atlanterhavskysten fra de nordlige finsk-russiske områder.

Av skiferformene er enkelte, som de vanlige eneggete knivene, utviklet på selvstendig basis i det nordenfjelske og nordnorske skiferområde; andre, som visse varianter av de elegante, bananformede knivene, henger sammen med nordsvenske former og er kommet inn i Trøndelag østfra²⁶. Samme veien må også enkelte karakteristiske øksetyper (særlig «Sandshamnsøksen») som har sin opprinnelse i finsk-russisk steinalder, være kommet. I det hele må forbindelsene østover ha spilt en stor rolle i dette tidsrommet²⁷.

Til finsk-russisk-baltisk område må vi også søke for å finne paralleller til den småkunst som vi har en del vakre eksempler på i Trøndelag. Det

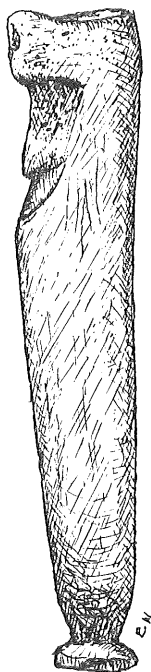

Fig. 8. Knokkel med sterkt skjematisert menneskehode fra Solsemhulen, Leka.

er dyrehoder som dekorativ avslutning på skiferkniver, (særlig det vakre eksemplaret fra Brynhildsvollen, Røros, avb. Gjessing: «Norges steinalder» fig. 95), småskulpturer i bein (fig. 8), og en enkelt gang et lite hode i kleberstein, som vi vel kan kalle det eldste portrett i vår kunsthistorie. (Fig. 9.)²⁸ Sikre eksempler på importsaker er de smykker av østprøyssisk rav som særlig er kjent i funnet fra Lines, Stokksund, men også i enkelte andre funn²⁹.

I det hele har Trøndelag spilt en sentral rolle i det nord-skandinaviske kulturområdet i yngre steinalder; det har ikke bare vært et møtested for impulser, men det var selv et utstrålingssentrum for kulturstrømninger som særlig fulgte veien ut fjorden og langs kysten, men i noen grad også veien østover.

Vi så av funnkartet at de yngre fangstboplassene samler seg i stort tall i de ytre kyststrøk, særlig på Hitra. Men boplassene er nå allikevel mer jevnt fordelt langsmed kysten enn i eldre tid. Mange av dem er av en utstrekning som faktisk gir inntrykk av en slags steinaldervær, f. eks. den store sammenhengende boplassen på Bølestrand—Bøle seter i Flatanger.

Men vi skal også være oppmerksom på at det fins atskillige boplasser innover langs fjorden, f. eks. den kjente skjeldungen på Våttabakken ved Steinkjer, den første steinalderboplassen som ble oppdaget i Norge³⁰. Men ellers domineres bildet i Inntrøndelag av de tallrike spredte enkeltfunn av skifer og bergart som forteller hvordan jaktferder og streiftog etterhånden omfattet alle viktigere dalfører og fjellstrøk. (Fig. 10.) Som et enkelt eksempel på det siste kan vi bare nevne en stor, vakker skifer-spydspiss som nylig ble funnet i fjellet vest for Ramsjøen i Tydal i ca. 1 000 m høyde³¹.

Særlig tallrike er disse jaktfunnene omkring innsjøene. Tydeligst kommer dette frem i den ganske tallrike gruppen av skiferfunn i traktene omkring Aursunden. Her og andre steder må vi regne med flokker av veidefolk som årvisst kom tilbake til de samme jaktfelter.

Kystens og de indre fjordstrøks karakter av et rikt og veldig veideland kommer klart frem i en gruppe fortidsminner vi ennå ikke er kommet inn på, nemlig veideristningene³² (se fig. 10), som i Trøndelag uten tvil henger sammen med den yngre fangstkulturen³³. Hele jegerens dyreverden trer oss her i møte: elg, hjort og rein (fig. 11), en sjelden gang bjørn. Ikke så ofte kommer sjøfangsten inn i bildet med fremstillingen av småhval og kveite. Det er trolig at vi kan spore en utvikling fra en impresjonistisk formgivning som vi ser den på den navngjetne Bølareinen (Gjessing: «Nordenfjelske ristninger» Pl. XIII) eller elgene på Bardalfeltet (anf. arb. Pl. XVI) til en fremstilling hvor figurene nesten har fått karakteren av konvensjonelle tegn som på Lamtrøafeltet (anf. arb. Pl. XXI). De eldste veideristningene i Trøndelag kan av geologiske grunner neppe være eldre enn midten av 3. årtusen, de yngste synes i hvert fall å gå ned til midten av 2. årtusen, men er kanskje enda noe yngre³⁴.

Det er fangsten og dens krav som har formet det kulturmiljøet vi har skildret hittil. Hva vet vi så om det eldste jordbruk i Trøndelag? Hvilke kulturbevegelser var det som førte med seg de første husdyr og kulturplanter?

Fig. 9. Klebersteinshode funnet ved grunngraving i Roros by.

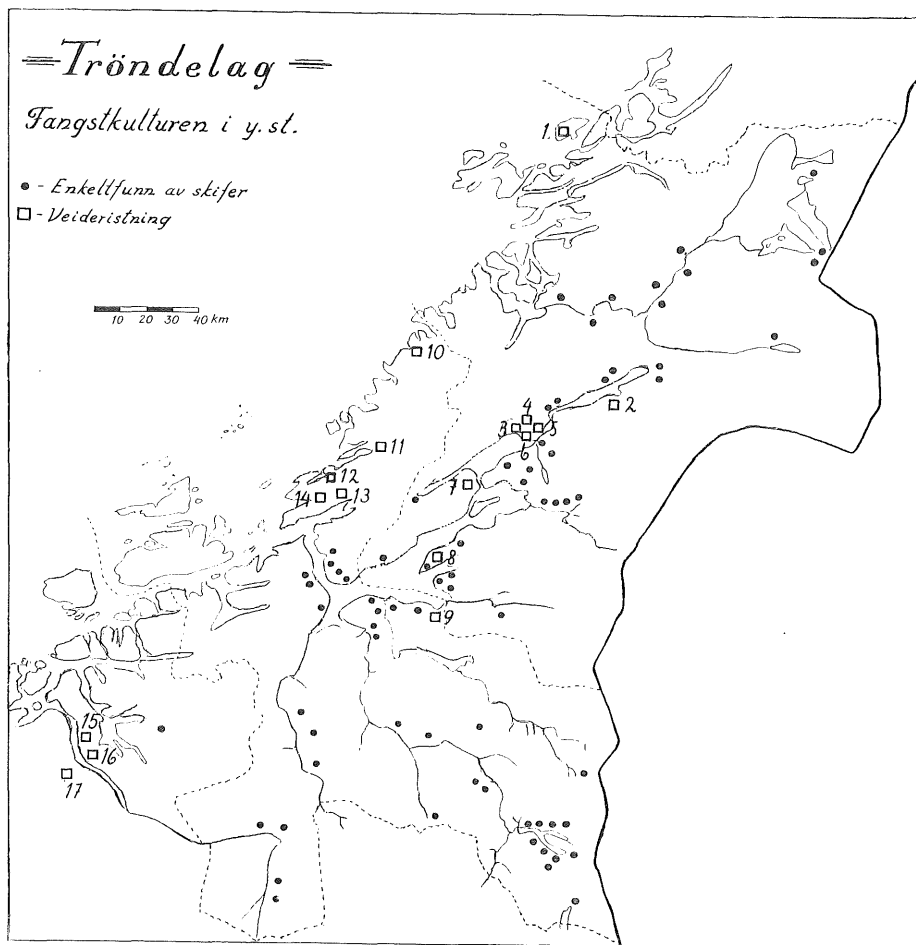

Fig. 10. Veideristninger, veidemalinger og enkeltfunne skiferredskaper i Trøndelag (sml. med kartet fig. 7). — Ristninger og malinger: 1. Solsemhulen, Leka (maling). — 2. Bola, Stod (ristning). — 3. Hammer, Beitstad (ristning). — 4. Bardal, Beitstad (ristning). — 5. Lamtrøa, Beitstad (ristning). — 6. Skotrøa, Beitstad (ristning). — 7. Kvernavik, Verran (ristning). — 8. Evenhus, Frosta (ristning). — 9. Hell, Nedre Stjørdal (ristning). — 10. Strand, Bjørnør (ristning). — 11. Sandhalsen, Åfjord (maling). — 12. Telesdalsaunet, Jossund (maling). — 13. Almfjellet, Bjugn (maling). — 14. Rauhammerfjellet, Bjugn (maling). — Sør for fylkesgrensen ligger: 15. Honhammerneset, Tingvoll (maling). — 16. Hinna, Honhammer, Tingvoll (maling). — 17. Bogge, Eirisfjord, Romsdal (ristning).

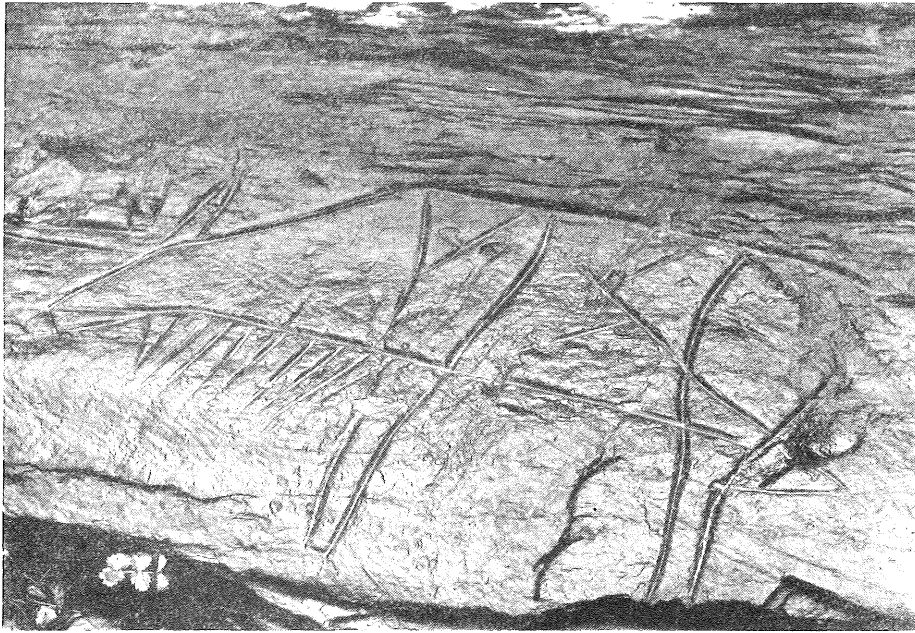
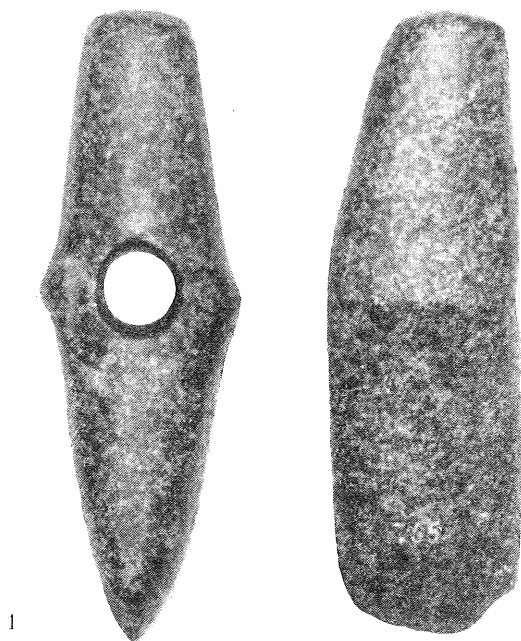
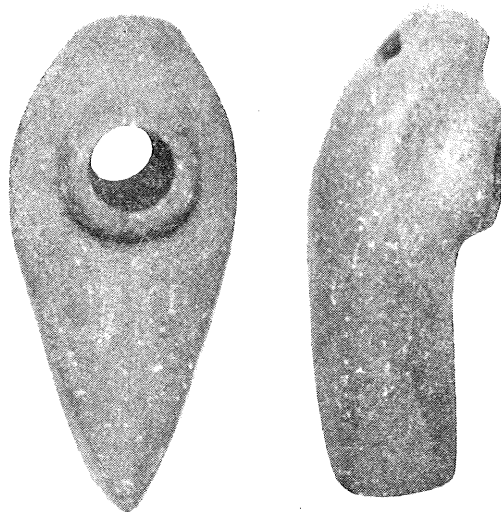

Fig. 11. Reinsdyrfigur med skårne furer på ristningen ved Hell jernbanestasjon, Nedre Stjørdal.

Vi kan med en gang slå fast at den eldre sørsandinaviske jordbrukskulturen (megalittkulturen) ikke har hatt noen betydning for utviklingen i Trøndelag. De impulser vi kan spore i visse områder av Sør-Norge, nådde ikke frem til landskapene nord for Dovre³⁵. I de første århundrer av 2. årtusen kan vi imidlertid spore et fremmed innslag av annen opprinnelse som interesserer oss i denne sammenheng. Vi finner i Trøndelag en etter norske forhold ganske tallrik gruppe stridsøkser av typer som tilhører den svenske båtøkskulturen³⁶. De trønderske eksemplarene (29 i 1955) er for det meste av yngre former og har sin nærmeste tilknytning til de grupper som er representert i østre del av Mellom-Sverige. (Fig. 12.) Derfra har kulturimpulsene fulgt veiene langs de store mellomsvenske vassdrag til Trøndelag³⁷. Alt tyder på at det her er tale om et fremmed kulturinnslag forbundet med innvandring av nye

1

2

stammer. De trønderske båt-
øksene er i alminnelighet
laget av hjemlige bergarter
og viser seg i flere tilfelle ikke
å være fullført. Dette tyder
på at det ikke dreier seg om
importsaker. Båtøksskulturens
øvrige redskapsformer (hul-
eggete flintøkser, firesidige,
retteggete økser av bergart)
danner et kraftig innslag i
det trønderske øksemateriale
fra yngre steinalder. Endelig
må vi som støtte for inn-
vandringsteorien nevne at vi
har noen få funn som må
stamme fra graver av lignende
typer som vi ellers finner i
båtøksskulturens område³⁸.

Overalt hvor båtøkset
ellers har dukket opp har det
brakt februket med seg³⁹;
åkerbruket ser ut til å ha
spilt liten rolle og har vel bare
eksistert i primitive former.
Dette synes også utbredelsen i
Trøndelag å vise—det er ingen
særlig funnkonsentrasjon i de

Fig. 12. Båtformete stridsøkser fra
Trøndelag. 1. Øks av eldre type fra
Hammer, Stjørdal. 2. Øks av yngre
type fra Husvik, Sør-Froya.

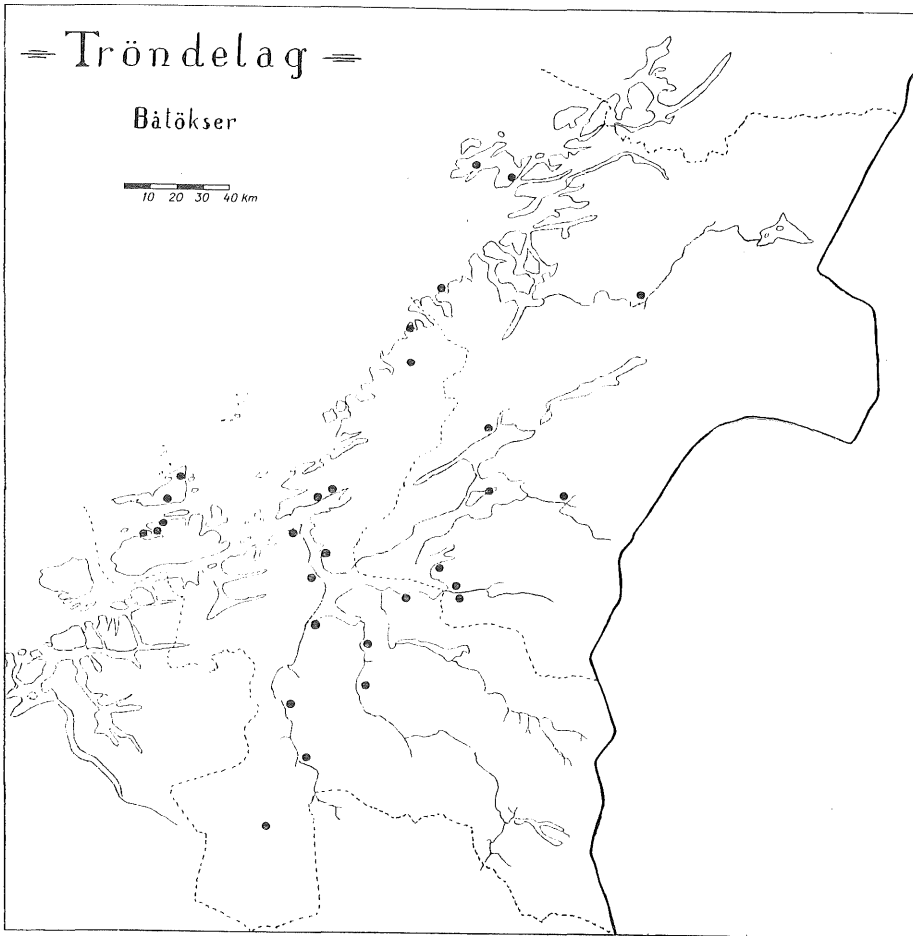

Fig. 13. Funn av båtformete stridsøkser i Trøndelag (1955).

fruktbare flatbygder i skiferbeltet. (Fig. 13.) Her som andre steder ser det ut til at de har oppsøkt lettredren jord på grusterrasser og morener, gjerne nær vannløp og sjøer hvor de fant saftige beiter⁴⁰.

Øksefunnene langs kysten kunne tyde på at de nye stammer snart har tilpasset seg forholdene. Om finske båtøksfolk vet vi at de i visse trakter av Österbotten drev selhundjakt som viktigste næringsvei;⁴¹ i

Trøndelag ville det på samme måte være rimelig å tenke seg at fangst av forskjellig slag gikk inn i deres nye livsform. Båtøksfolkernes rolle som handelspionerer kommer i grunnen mindre frem i det trønderiske materiale. Men det er ikke umulig, særlig når en tenker på utviklingen senere, at de allerede tidlig har søkt å organisere en byttehandel på basis av det overskudd fangsten kunne gi.

Med dette har vi skildret to hovedelementer i Trøndelags yngre steinalder: fangstkulturen med skiferindustrien som dominerende trekk og båtøkskulturen som kommer inn over Sverige og fører med seg spiren til det eldste jordbruk. Det er ikke egentlig noe i det arkeologiske materiale som tyder på at disse gruppene har stått steilt mot hverandre (sml. kartet fig. 13), tvert imot synes de i løpet av forholdsvis kort tid å ha gått opp i en felles kulturform med veksling mellom fangst og jordbruk. Det er denne blandingskulturen vi møter i yngre steinalders siste århundrer.

Nå er fjellveiene over Dovre til Østlandet tatt i bruk for alvor. Dette gir seg bl. a. utslag i en omfattende import av sørskandinaviske flintformer, i første rekke flintdolker som er funnet i et antall av 92 (1955) spredt over hele Trøndelag. Vi kan følge hele deres utvikling fra eldre til yngre former i landsdelens eget materiale, og vi finner eksemplarer som i kvalitet står fullt på høyde med det beste av hva tidens flinthåndverk kunne prestere. (Fig. 14.) Andre sørskandinaviske flintformer (sigdformete flintblad, skjeformete skrapere, hjerteformete pilespisser) spiller derimot mindre rolle. Kulturforbindelsene sørover gir seg ikke bare utslag i direkte import av flintsaker, men også i påvirkning på andre områder. Et vitnesbyrd om dette er markfunnene som vi i alt kjenner 20 av i Trøndelag. At det bak flere av disse funnene ligger religiøst-magiske forestillinger som har sin opprinnelse i bondekulturen i sør⁴², kan det vanskelig være tvil om. De fleste av disse funnene er gjort ute ved kysten og en stor del av dem består av sørskandinaviske flintformer. Det er tydelig at de henger sammen med kulturforbindelser langs kysten og at en del av den importerte flinten må være kommet denne veien til Trøndelag.

Markfunnene omfatter imidlertid ikke bare flint av sørskandinaviske former, men også fangstkulturens skiferredskaper. Det merkeligste eksempel på dette er vel de 6 svære spisser av utsøkt skifer som ble funnet på Børøy, Hitra ved opprenskning av en vannåre. Stykkenes usedvanlige størrelse (det største er 36 cm langt!) får en til å gjette på at de er laget utelukkende som votivgave, og funnforholdene gjør det rimelig å se dem i sammenheng med gammel kildekultur.

Ved siden av strømmen av importsaker møter vi fangstkulturen i full utfoldelse i en viktig gruppe med funn fra de huler og hellere som nå blir tatt i bruk. Ikke bare finner vi utstyr og redskap av organisk materiale, som ellers bare sjelden blir bevart, men også et rikt materiale av knokler som gir oss et levende bilde av beboernes daglige liv. Jeg velger som et typisk eksempel funnene fra en heller på Dalen i Stjørna, Sør-Trøndelag⁴³. Av redskap ble funnet et par tverrøkser av skifer, noen angler og tallrike nåler og prener av bein (fig. 15), et par knusesteiner og noen få flintredskaper. Det var store mengder av de vanlige matskjell (østers, blåskjell, hjertemusling og albueskjell). Fisk hadde en fremtredende plass i kostholdet, særlig torsk, sei og lange. En drev jakt på sjøfugl, særlig lomvi og den utdødde geirfuglen, og på fjordkobbe. Av storvilt har elgen spilt den største rolle. Men knokkelrestene viser at vi ikke har med noen ren

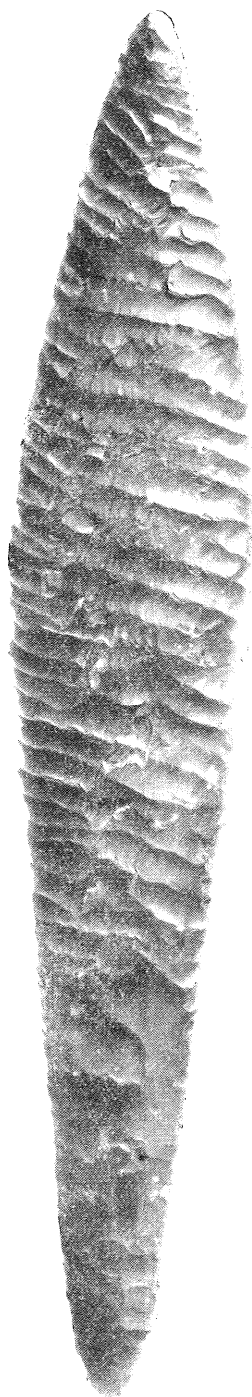

Fig. 14. Flintdolk av eldre type med parallellhugget overflate. — Fra Eklo, Værdal.

fangstkultur å gjøre — det fantes ganske store mengder bein av okse og sau. Den samme iakttagelsen kan vi gjøre i de fleste av hule- og hellerfunnene. At vi som utfyllende trekk i dette kulturbilde ikke bare må tenke oss februk, men også et primitivt åkerbruk, synes det sjeldne funnet av kornavtrykk i et leirkarskår fra en heller på Balsnes, Hitra, å fortelle om⁴⁴.

Funn som disse vitner om det vekselspillet mellom fangst og jordbruk som ned gjennom tidene har vært et så karakteristisk trekk i kulturbildet, ikke bare i det nordenfjelske, men over størsteparten av landet.

Funnkartet over flintdolkene (fig. 16) viser at strøkene sør og øst for fjorden såvidt begynner å tre frem som et viktig bosetningsområde, men samtidig ser vi at vi må regne med tallrike små grender i den ytre del av fjorden og langs kysten, ved lune viker hvor en både kunne regne med beitemarker for dyrene og muligheter for fangst på land og sjø.

Det tusenårige tidsrom fra ca. 1500 til 500 f. Kr. som går under navn av bronsealderen, byr i Trøndelag på omtrent de samme problemene som vi møter i andre deler av landet. La oss trekke opp hovedlinjene i bildet.

Først *bronsene*, som fordeler seg på henimot 70 funn⁴⁵. De faller i en eldre gruppe, som har sitt tyngdepunkt ute ved kysten og henger sammen med kystleias handelsveier, og en langt tallrikere yngre gruppe, som har sitt tyngdepunkt i det fruktbare skiferfeltet sør og øst for fjorden. Mest bemerkelsesverdig er noen store markfunn i dalførene mot sør, fra Gunnesøy i Rennebu og Stavå i Oppdal, som så å si merker opp de gamle ferdselsveiene over Dovre til Østlandet⁴⁶.

Funnene gir oss ikke bare beviser for eksistensen av en trøndersk bronsestøpekunst, men like viktig er det at de store markfunn ved sin sammensetning gir oss et speilbilde av de kulturstrømninger som rådde grunnen i slutten av bronsealderen. Vi finner ikke alene, som det jo er vanlig, eksempler på bronser av sørsandinavisk opprinnelse, men også former som representerer et markert østlig innslag, f. eks. bronseblikkarm-

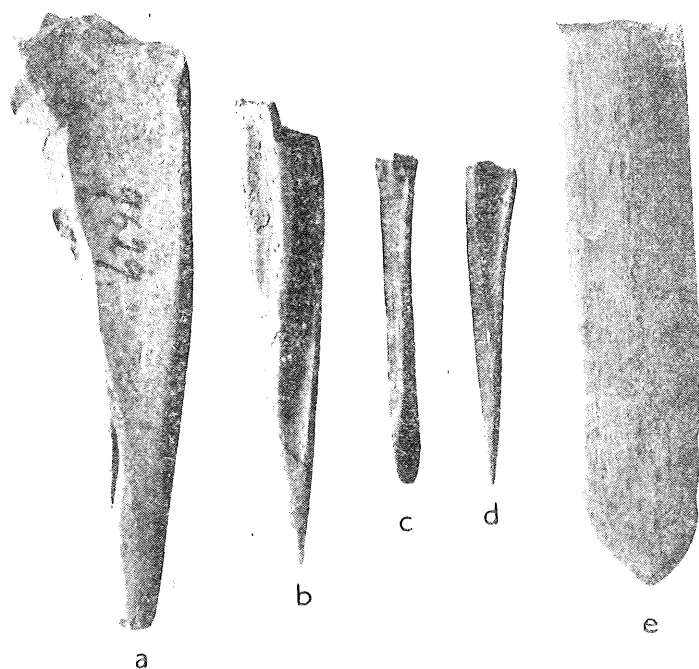

Fig. 15. Beinredskaper fra helleren på Dalen i Stjørna. Lengst til høyre et stumt redskap, kanskje en slagstokk.

båndene, hengespiralene og den runde smykkeplate i Stavåfunnet som alle har sine nærmeste paralleller i det østlige Mellom-Europa⁴⁷. Et innslag fra østeuropeisk bronsealder er sikkert støpeformen til en spydspiss fra Vekterli i Grong fra bronsealderens slutning, med paralleller både i Nord-Sverige og Finland⁴⁸. Til finsk-russisk-baltisk område viser det i Norge enestående ringformete bronsesmykke fra Todnes i Sparbu (fig. 17), som vel i første hånd må sees i sammenheng med lignende former av skifer fra finsk boplasskultur i bronsealderens 3. og 4. periode. Forbildet synes å være ravringer fra østbaltisk (særlig østprøyssisk) område⁴⁹.

Videre *helleristningene*, som særlig samler seg i et belte over flatbygdene på østsiden av fjorden, fra Hegra i sør til Beitsstad i nord. De trønderske jordbruksristninger ser ut til å tilhøre et sent avsnitt av bronsealderen

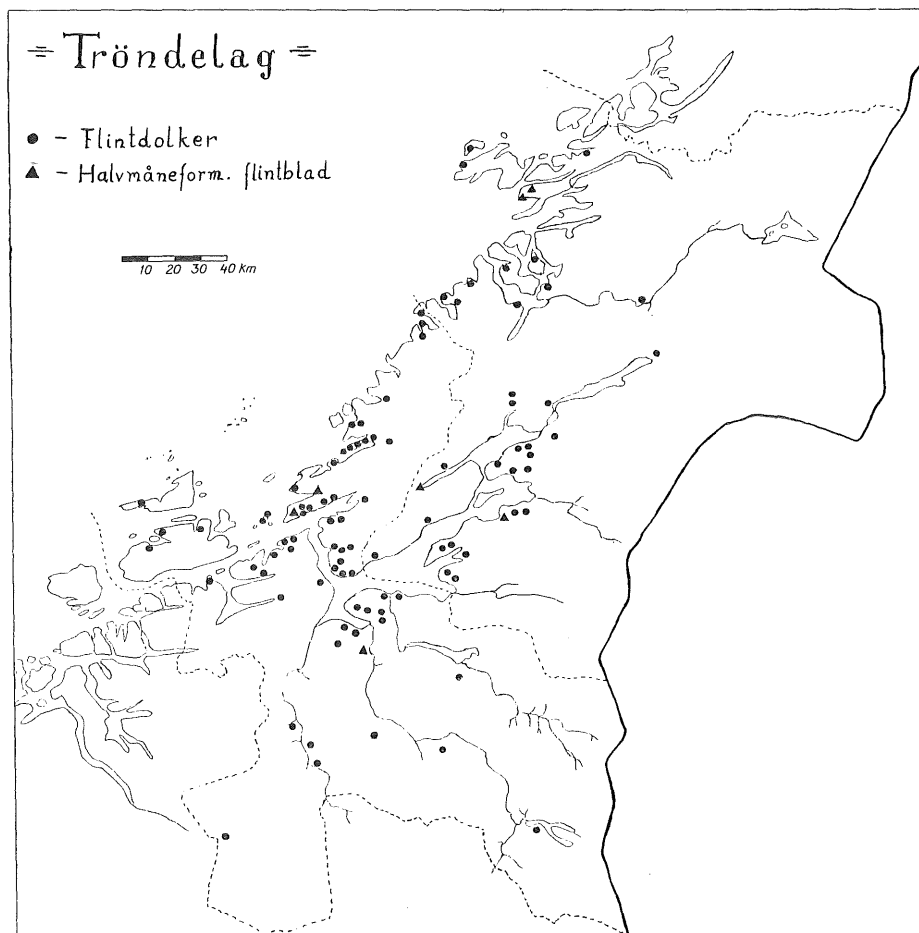

Fig. 16. Funn av flintdolker og halvmåneformete flintblad i Trøndelag (1955).

og slutter seg både i motiver og utforming nær til den østnorsk-båhuslenske gruppen. (Fig. 18.⁵⁰)

Både bronser og helleristninger viser en tydelig konsentrasjon innen de samme områder som vi senere kjenner som de rikeste jordbruksbygder. (Fig. 19.) Det samme gjelder en gruppe seremoni- eller praktøkser av vakre porfyrer som med sikkerhet lar seg datere til bronse-

alderen. (Fig. 20.) Også tyngden av de grovere skafthulløkser ligger i skiferbeltet⁵¹. Det er riktignok vanskelig å datere denne store og uensartede oldsaksgruppen nærmere, men vi må kunne gå ut fra at i hvert fall en betydelig del av den faller innenfor bronsealderens tidsrom.

Endelig bør vi for å utfylle bildet også nevne at dolktidens flintformer i noen grad synes å ha vært i bruk utover i bronsealderen. Funnet av en liten flintdolk i Stormyra, Angen i Osen (Sør-Trøndelag), som ved pollenanalyse er datert til bronsealder, tyder på dette⁵².

Vi har nevnt bronsene, helleristningene og enkelte oldsaksgrupper av stein. Men ennå savner vi et viktig element. Likesom overfor vår barnoms fikserbilder må vi spørre oss selv: Hvor er fangstkulturen? I sin alminnelighet er det selvsagt urimelig å tro at boplasser og huler langsmed hele kysten skulle være forlatt ved begynnelsen av bronsealderen. Alt tyder i virkeligheten på at dette ikke er tilfelle. Utgravningen av Kirkhellaren på Træna i Helgeland viste en noenlunde sammenhengende bosetning gjennom hele bronsealderen med en skiferindustri som antagelig først tok slutt i begynnelsen av jernalderen⁵³. Både dette og andre funn gir oss godt grunnlag for å tro at skifer- og beinindustri fortsatte med å blomstre på de nordnorske boplassene gjennom hele bronsealderen⁵⁴. Dette må også få konsekvenser for vår oppfatning av forholdene i Trøndelag. At bosetningen i Solsemhulen med sine malte menneskefigurer tilhører bronsealderen, er det all sannsynlighet for, likeså kan en nære mistanke om at det lille funnet med noen fine beinangler fra en heller på Hegge i Skatval stammer fra eldste metalltid⁵⁵. Et enkelt, sjeldent funn av skifer-spisser i en bronsealders steinkiste tyder på at skiferen fremdeles var i bruk og i visse tilfelle har erstattet de kostbare bronser som den døde burde utstyres med⁵⁶. I det hele må vi tro at den

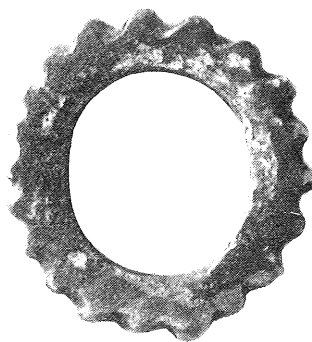

Fig. 17. Ringsmykke av bronse fra Todnes, Sparbu.

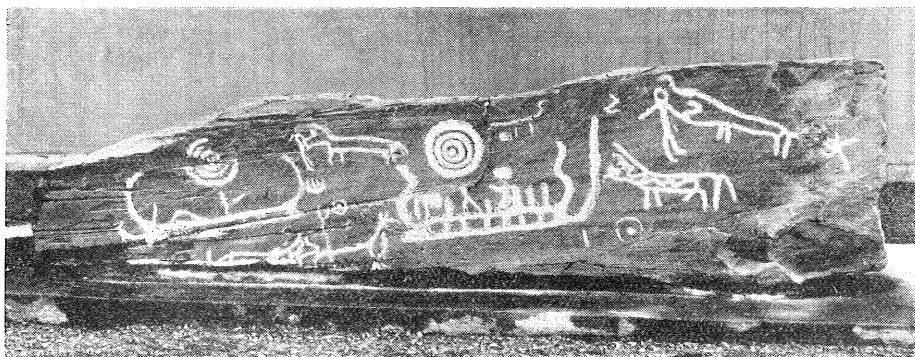

Fig. 18. Helleristning fra Gråbekk, Nedre Stjordal (nå i Videnskabselskabets Museums have).

redskapskulturen i skifer, bein og bergarter som var knyttet til fangsten, ikke uten videre kan ha mistet sin betydning i bronsealderen, og vi tør også tro at mange av de funn fra boplasser, huler og hellere som nå seiler under yngre steinalders flagg, i virkeligheten er yngre og kan gå helt ned til begynnelsen av jernalderen⁵⁷.

Men hvilket kulturmønster skal vi nå tro at denne mosaikken av bronser, helleristninger, skafthulløkser og fangstkultur danner? Det har ofte vært en tendens til å understreke motsetningen mellom fangstfolk og bønder, som skulle levet atskilt i hver sine områder — fangstfolket alltid på tilbaketog, vikende for bondeekspansjonen. Ser en på forholdene i Trøndelag, kan jeg ikke skjønne annet enn at det er lite som støtter en slik oppfatning. Langsmed kysten ligger en rekke med huler og hellere med funn som nok karakteriserer dem som fangststasjoner, men samtidig med klare vitnemål om alminnelig husdyrhold. Det er funnet bronser langs kysten, ja enkelte helleristninger. På den annen side har vi i traktene omkring den indre del av fjorden enkelte fangstboplasser, f.eks. den på Hegge i Skatval, som altså skulle ligge midt inne i «bondelandet», og for øvrig tallrike enkeltfunn av skiferredskaper og annet boplassinventar som for en del må tilhøre bronsealderen. Med andre ord: det viser seg ved en nærmere undersøkelse meget vanskelig å opprettholde

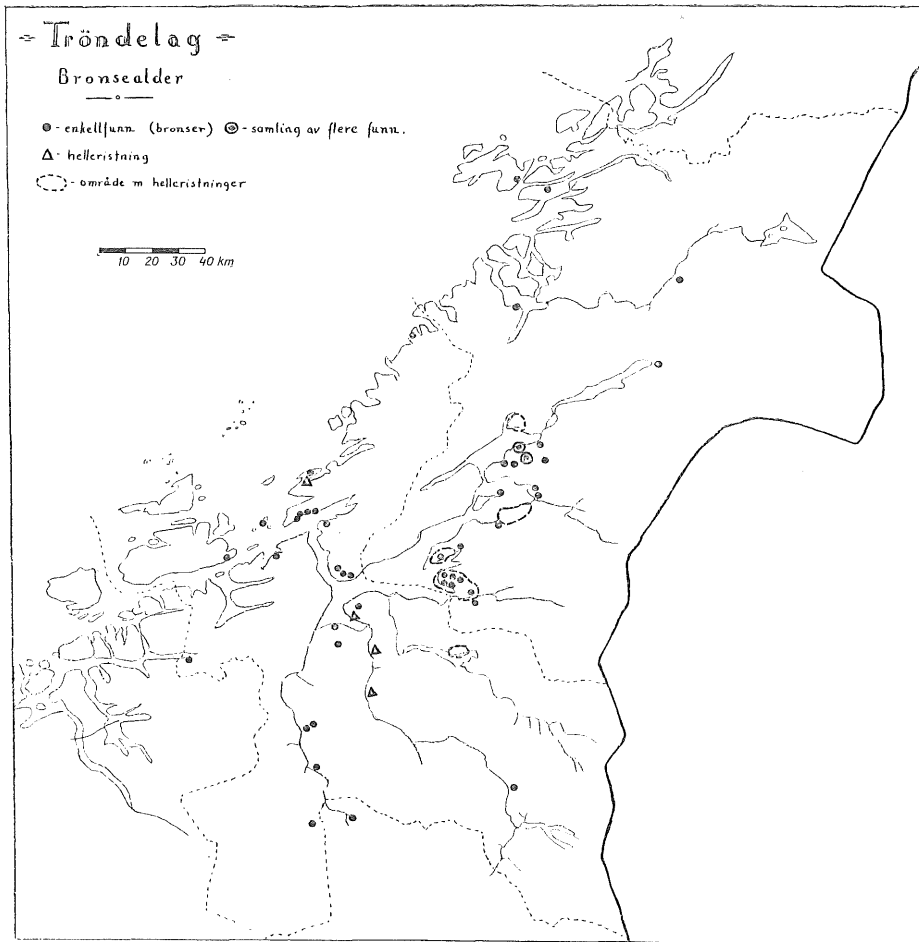

Fig. 19. Jordbruksristinger og bronser i Trøndelag.

teorien om forskjellige soner for fangstkulturens og bondekulturens former. Alt taler for en kulturform hvor de to elementer er smeltet sammen, men etter alt å dømme knyttet til en samfunnsorden hvor en overklasse utnyttet fangstoverskuddet av skinn etc. til å skaffe seg den ettertraktede bronse. Det ser ut til at fangst, jordbruk og handel var smidd sammen til et effektivt økonomisk system.

Et karakteristisk trekk ved denne kulturformen må ha vært visse former for halvnomadisme, med sesongmessig veksling mellom fangststasjoner og jordbruksfelter (mest beitemarker). Det var et ekstensivt næringsgrunnlag som forutsetter ganske store områder å bevege seg på. En har mot denne bakgrunn vanskelig for å forestille seg en bosetning av samme stasjonære karakter som i jernalderen, med andre ord, en har vanskelig for å tro at gården har eksistert som institusjon i den form vi kjenner den fra senere tid. Det kan vel neppe være et tilfelle at det i hvert fall i Trøndelag ikke har vært mulig å påvise sikre eksempler på sammenheng mellom jernalderens gårdssystem og bronsealderens funn og faste gravminner⁵⁸.

Dette synspunkt innebærer ikke noe brudd i sammenhengen hva bosetningshistorien angår, men forutsetter at det på et visst tidspunkt må ha funnet sted en omlegging av driftsformene som følge av endrede klimatiske vilkår. At den subatlantiske klimaendringen har ført til noen avfolkning av Trøndelag liksålt som landet ellers, er det liten grunn til å anta. Vi skal være oppmerksom på at en klimaendring av den type det her er tale om, med noe lavere gjennomsnittstemperatur, kaldere somrer og økt nedbør muligens kan ha ført til visse forskyvninger i flora og fauna, men den kan selvsagt ikke ha minsket selve fangstmulighetene i sjø og på land. Derimot var bronsealderens jordbruk, eller vi skulle kanskje heller si høstingsbruk, med sine enkle driftsmåter meget sårbart for endrede klimatiske vilkår. Det ble nødvendig med vinterhus for folk og fe og forrådshus for det som var sanket og samlet. I denne sammenheng bør vi nevne noen interessante pollenanalytiske undersøkelser som Kari Egede Larssen har utført i noen av bygdene på østsiden av fjorden (Stjørdal og Skogn). De synes å vise at det her i tiden nærmest etter klimaskiftet, altså i eldste jernalder, har funnet sted en så pass omfattende rydding av nye åkerfelter at det har gitt seg utslag i pollenspektret. Furu går tilbake, mens utbredelsen av gran — som ennå ikke var særlig tallrik — stagnerer. Bjørka rykker delvis frem der hvor barskogen sto, men samtidig viser de første pollen av

ugressplanter og kornslag seg i spektret⁵⁹. Fremtidige, systematiske undersøkelser må avgjøre om den ekspansjon av åkerfeltene som disse analyser forteller om, er et generelt trekk eller må betraktes som mer lokale fenomener.

Resultatet av denne omleggingsprosessen må være gården, som vi ser den vokse frem i begynnelsen av jernalderen.

Et indirekte bevis for at Trøndelag har vært bebodd i jernalderens første århundrer har Theodor Petersen lagt frem ved sine fine iakttagelser over gravskikken på en del trønderske branngravsfelter fra yngre romertid og folkevandringstid som må bygge på tradisjoner fra keltertidens enkle gravanlegg⁶⁰. At fangstboplassene langs kysten har vært i bruk som før, viser den lille helleren på Halmøy i Flatanger som med sikkerhet lar seg datere til yngre keltertid⁶¹. Vi kjenner også noen få gravfunn og markfunn fra samme tid, altså de siste århundrer f. Kr.⁶².

Kulturutviklingen i Trøndelag gjennom romertid og folkevandringstid, altså de første 600 år av vår tidsregning, gir oss et bilde som nok i sine hovedtrekk er formet av strømninger fra den romerske og germanske verden, men som allikevel på flere måter bærer preg av å tilhøre et samfunn langt borte fra de store kultursentrene. Det er et karakteristisk trekk at de nye impulser som sør i landet kan spores allerede i 1. århundre e. Kr., ikke dukker opp i Trøndelag før i begynnelsen av 3. århundre

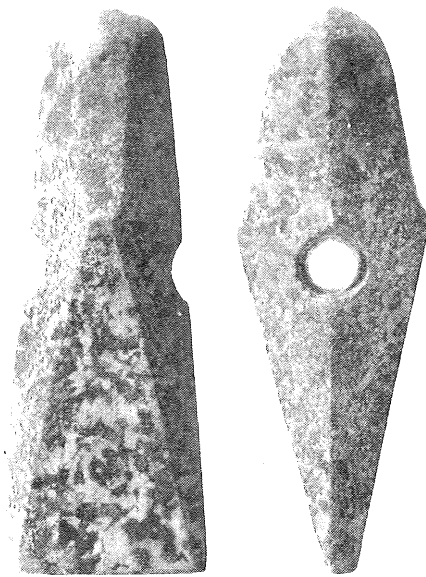

Fig. 20. Rombeformet porfyroks fra bronsealderen. Det utsøkte arbeid fremhever dens karakter av seremoniøks eller paradevåpen; til praktisk bruk må den ha vært uskikket.

Fra Stiklestad, Verdal.

e. Kr. I det hele er det trønderske funnmateriale fra de to første århundrer av vår tidsregning overmåte sparsomt. Vi kan i virkeligheten bare peke på et enkelt, isolert funn av betydning, men som til gjengjeld gir et overraskende glimt av Trøndelags kulturforbindelser i 2. århundre e. Kr. Det er gravfunnet fra Husan i Verdal, med skår av et leirkar som både ved sin faste, gode form og ved sin dekor med skraverte bånd skiller seg ut fra det hjemlige materiale.

Det kan neppe være tvil om at det er et importstykke, og sine nærmeste paralleller har det på sønderjysk og vesttysk område⁶³. Det synes ikke å være til å komme forbi at vi her har et vitnemål om en kulturkontakt mellom Trøndelag og Sønderjylland eller traktene omkring Elbens munning, kanskje så tidlig som ca. 150 e. Kr. Med utgangspunkt i Husanfunnet har Th. Petersen kastet frem tanken om en innvandring eller et innsig av nye folk i de første århundrer av vår tidsregning, og peker på Jylland og Elbenmunningen som et utgangspunkt for disse folkebevegelser⁶⁴. Vi vet nå at det ikke er mulig å opprettholde teorien om en innvandring fra Jylland eller nærliggende områder i den omfattende form Theodor Petersen fremsatte den. Hvis en innskrenker teorien til å gjelde et mulig jysk folkeinnslag av mer begrenset omfang, bør det nevnes at en slik tanke kunne finne støtte i dialektforskningens resultater. Det hevdes at det i trøndersk uttale er visse fenomener som kunne styrke hypotesen om en kultursammenheng med Jylland⁶⁵.

La oss så ta en kort oversikt over hvilke funnkomplekser med kontinental bakgrunn vi har å regne med i Trøndelag fra tiden omkring 200 e. Kr. og utover.

Først gruppen av branngraver med våpen og i mange tilfelle en importert bronsekjele som gravurne. Sin bakgrunn har de i den fellegermanske kultur som under påvirkning fra romerriket utviklet seg i landområdene øst for *limes*. De eldste av disse våpenbranngravene møter vi i Trøndelag i tiden omkring 200 e. Kr., og i 3. og 4. århundre finner vi dem særlig utbredt i de fruktbare bygdene på østsiden av fjorden fra Frosta til Snåsa. (Fig. 21.) I Trøndelag som på Østlandet

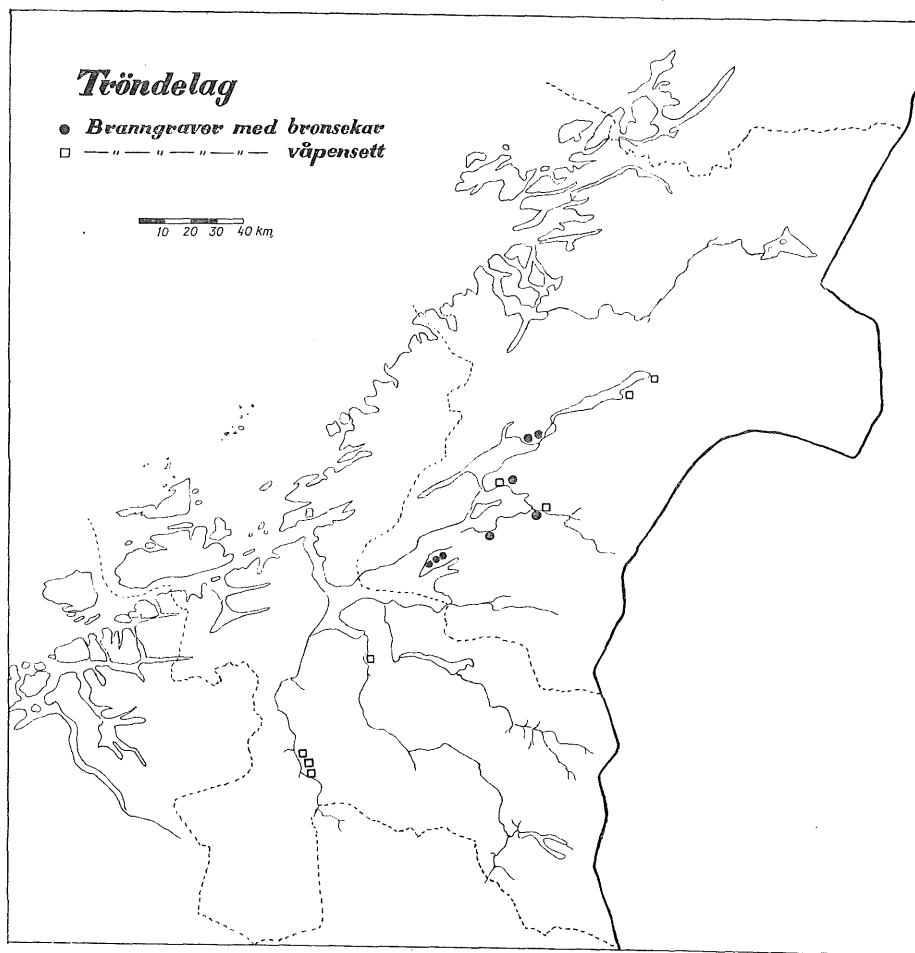

Fig. 21. Branngraver i yngre romertid, med våpen og bronsekar.

møter vi de samme trekk som karakteriserer gruppen. Nesten uten unntakelse inneholder de trønderske våpengravene det faste sett av to spydspisser: lansen med bladformet spiss og kastespydet med en spiss med mothaker. Derimot er det sjelden å finne eksempler på det korte, tveeggete sverdet som også hører med til det romerske påvirkede våpensett (f. eks. funnet fra Herrem i Rennebu). Likeså finner vi bare en og

Fig. 22. «Østlandskjele» av tidlig form, brukt som urne i branngraven fra Skjerve, Skogn. Ant. tiden omkr. 200.

annen gang rester av skjoldet (skjoldbullen fra Gravråk i Melhus). Et innslag med bakgrunn i klassisk kultur er uten tvil de to gullringer som finnes i flere av gravene. De bronsekjeler som er brukt som gravurne, er i regelen enkle produkter av romersk (provinsialromersk?) bronseindustri. («Østlandskjeler» sml. fig. 22.) Bare restene av karet i graven fra Homnes, Beitstad, skiller seg ut: det har vært et spannliknende hankekar av høy kvalitet, sikkert fra et italisk verksted, etter all sannsynlighet i Campania⁶⁶. Rundt disse branngraver legges av og til en steinkrets som på Eggefeltet ved Steinkjer, eller det bygges en lav haug som krones av en bautastein. (Kjønna i Rennebu, fig. 23.) I samband med det siste funnet kan det være verd å legge merke til at vi både i Melhus i Gauldal og i Rennebu har små grupper av disse våpenbranngravene ved de gamle ferdselsveiene over til Østlandet. Den trønderske gruppen må uten tvil ha sin bakgrunn i kulturforbindelser med Oplandene, hvor graver av samme type danner et fremtredende trekk i bildet i 3. og 4. århundre. Det kan være på sin plass å understreke at i det trønderske miljø står den nye branngravskikk med våpen og delvis bronsekjeler som urne, i sterk

motsetning til de store gravfelter med enkle branngraver under flat mark som utvilsomt representerer tradisjoner fra den eldste jernalder (f.eks. feltene på Valberg, Frosta og Vahaugen i Meldal), og som kan følges parallelt med de nye gravformer i hvert fall ned i 500-årene. Etter min mening kan dette forhold vanskelig forklares annerledes enn som en gjenspeiling av forskjellige sosiale lag. Det ligger enn videre nær å se den begynnende sosiale differensiering som materialet så tydelig bærer vitne om, i lys av tidens historiske begivenheter. Det er en historisk kjensgjerning at det i det

Fig. 23. Lav haug med bautastein på Kjønnan, Rennebu.

3. århundre fant sted så å si en germanisering av den romerske hær⁶⁷ og at krigere fra mange germanske folk tjente under de romerske ørner. Dette må ha begunstiget dannelsen av en krigerkaste i de germanske land, med en livsform som i viss grad har vært influert av klassiske eller subklassiske mønstre⁶⁸, og har skilt seg ut fra det hjemlige tradisjonelle kulturbilde⁶⁹.

La oss så videre se på skjelettgravene, hvor tidens krav om et rikere utstyr kommer tydeligere frem i form av kostbare importsaker sammen med smykker og bruksting av nordisk karakter. Eldst blant skjelett-

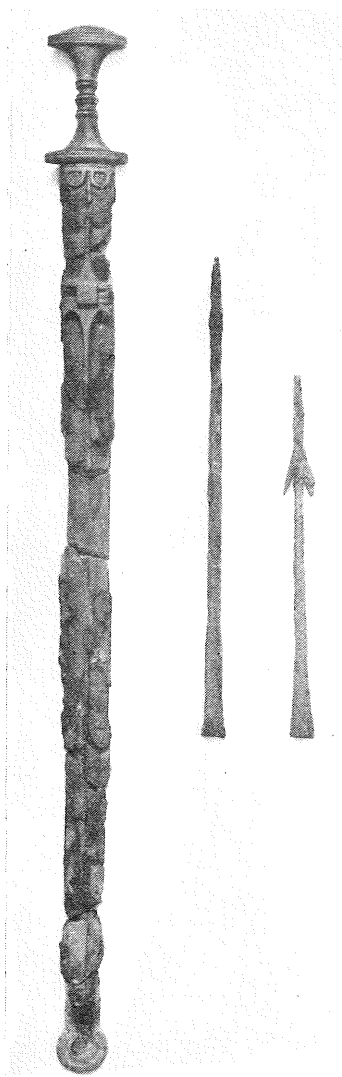

Fig. 24. Våpensett i gravfunnet fra Foss i Horg, Gauldal. Fra tiden omkring 400.

gravene i Trøndelag er en liten, men viktig gruppe funn fra 3. århundre med finere bronser hvis fabrikkasjonssted antagelig er å finne på italiisk område. Vi nevner den riflete kjelen med øse og sil i den rike graven fra Gjeite i Frol. Et liknende vin-øsesett som jo hørte med til det klassiske bordutstyr, finner vi også i et funn fra Lines på Fosenkysten⁷⁰. Dette siste funnet gir oss et vink om de kulturforbindelser som disse funnene henger sammen med. Vi kan følge dem kysten rundt til Viken og derfra til Sjælland og Fyn. Det er etter alt å dømme handelsveiene over de danske øyer som har ført de romerske kvalitetsbronser fra Sør-Europa til Norden.

Først fra midten av 4. århundre møter vi for alvor strømmen av rike funn fra skjelettgravene. Hovedtrekkene i bildet er: våpensett, fremdeles etter romersk mønster, men med noe lenger sverd etter forbilde av de romerske hjelpetroppers *spatha*; metallarbeider med presset og forgylt sølvblikk i en teknikk som er satt i forbindelse med goternes kunstindustri i Sør-Russland, glassbegre delvis av typen med innslepne ovaler fra glasshytter i (østlige?) romerske provinser, og endelig de første eksemplarer av de frankiske bronsekjeler med flat bunn, «Vestlandskjeler», hvis fabrikkasjonssted er lokalisert til landskapet mellom Maas og Aachen, i det nåværende Belgia⁷¹.

Som eksponent for høvdingemiljøet i Trøndelag i tiden omkring 400 kan vi sette det rike funnet fra dobbeltgraven på Foss i Horg, Gauldal⁷². De døde, en mann og en kvinne, var lagt på utbredte dyreskinn i en over 3 m lang steinkiste i en liten haug. Ved mannens høyre side lå det tveeggete sverd, mens de to spyd (fig. 24) som må ha hatt nesten 4 m lange staker, lå diagonalt i kisten, med spissene oppe ved hodet. Her sto også skjoldet lenet opp mot gavlen av kisten. I beltet, som var fint utstyrt med remspenner og beslag, hadde han en ildslagningsstein, på fingeren en gullring. Kvinnen hadde håndtén og vevskje ved sin side, dessuten nålehus med nåler. Drakten var prydet med et sett av to mindre og en større spenne, den siste i den karakteristiske teknikk med presset sølvblikk som vi nettopp nevnte. Ved de dodes føtter var stilt tre leirkar og et glassbeger, sikkert en etterklang av den klassiske gravskikken med oppdekning for den døde.

Også i eldre folkevandringstid, i 5. århundre, har det vært økonomisk grunnlag for import av luksusvarer og utfoldelse av atskillig prakt i smykker og annet utstyr. Best kommer dette frem i de kjente funn fra Hol på Inderøy fra slutten av 5. århundre e. Kr., som ved sin rikdom står i en særstilling. I det ene var en kriger begravet i en stor steinkiste med fullt våpensett og frankisk bronsekjele, leirkar og rikt personlig utstyr⁷³. I det annet var en kvinne lagt i en liknende steinkiste, utstyrt med et praktfullt smykkesett som består av en stor og flere mindre draktspenner med dekor av geometriske mønstre og dyreornamentikk. Karakteristisk for tidens stilfølelse er kombinasjonen av spiralornamentikk og dyrefrise på platen til den store relieffspennen. Til gravgodset hørte også en del av en kvinnes redskap og utstyr som vevskje og nøkkelhank. Noen leirkar forteller om den vanlige oppdekning for den døde⁷⁴.

Vi kan i detalj følge hvordan strømmen av importerte saker og tendensen til rikere utstyr i det hele ble merkbar fra begynnelsen av 3. århundre, hvordan importen og de rike funn fra skjelettgravene setter inn for full styrke i senere del av 4. århundre, fortsetter med å spille en

fremtredende rolle i 5. århundre (f. eks. Holfunnene) for så å ebbe ut i 6. århundre (sml. kartet fig. 25). Det kan neppe være tvil om at den økonomiske oppgang i Trøndelag fra midten av 4. århundre henger sammen med de livlige handelsforbindelser som på den tid ble etablert mellom Vest-Norge og de sørlige Nordsjøkyster⁷⁵. Trøndelags rolle i dette handelssamkvem må tross alt ha vært mer beskjeden. I regelen har vel trønderne måttet nøye seg med å spille rollen som underleverandører av skinn og andre varer til de store handels herrer på den vestnorske kysten. At trønderne etter hvert glir ut av bildet i hvert fall hva Nordsjøhandelen angår, viser seg tydelig på bestemte felter: fra hele Trøndelag kjenner vi bare 5 frankiske bronsekjeler⁷⁶, et tall som må betegnes som meget beskjedent i forhold til de ca. 75 funn vi kjenner på vestkysten fra Agder til Møre. Karakteristisk er det likeledes at de frankiske glass bare er representert i ett eneste funn⁷⁷.

I skarp kontrast til de funnkomplekser vi nå har nevnt: urnebranngravene og de rike skjelettgraver, står rekken av enkle branngravsfelter hvor en seigt holder fast ved fedrenes gravskikk. Den døde utstyr er spartansk: noen brukssaker av bein som nåler og kammer, et spinnehjul, et knivblad eller andre enkle jernredskap hører til det vanlige. Over de brente bein og balmørjen med gravgodset legges ofte en steinhelle, og graven markeres av og til ved en liten røys eller haug, men like ofte ligger den under flat mark uten synlig merke. Vi finner feltene spredt utover i Inntrøndelag og oppover i dalførene, og vi kan se at denne enkle gravskikken har vært levende gjennom hele yngre romertid og folkevandringstid⁷⁸.

Det er sjelden å kunne påvise at eksemplet fra de rike skjelettgraver har påvirket den enkle nedarvede branngravskikken⁷⁹. Det er vanskelig — som vi tidligere har vært inne på — å la være å tro at ikke disse motsetninger som trer så skarpt frem i gravskikken, gjenspeiler bestemte sosiale forhold: på den ene side en gruppe høvdingeslekter hvis fremste medlemmer på samme tid var krigere, jordrotter og handels herrer, tidens kosmopolitter; på den annen side mengden av

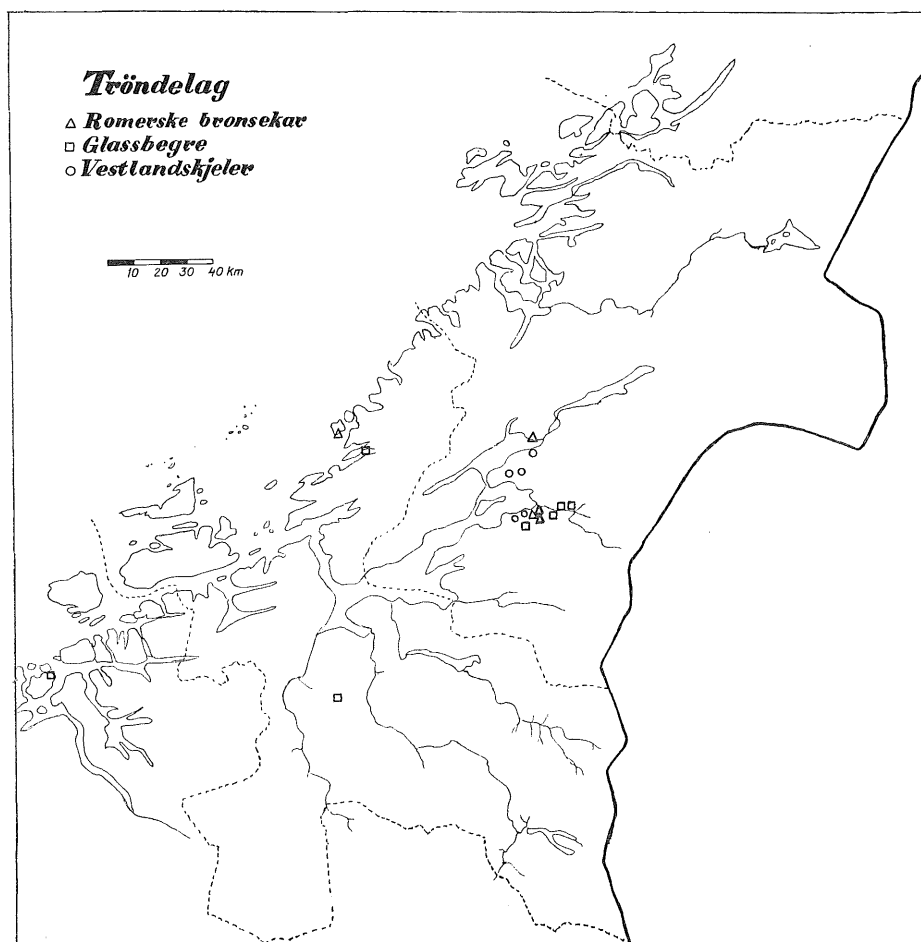

Fig. 25. Importen til Trøndelag av finere bronser (riflete kjeler, sett av sil og cse), glassbegre og vestlandskjeler i yngre romertid og folkevandringstid.

jevne bønder i enklere kår som konservativt holdt fast ved gammel skikk og bruk.

I senere del av folkevandringstiden hadde bosetningen nådd alle viktigere bygder. (Fig. 26.) Den øvre del av de store dalfører og høyere-liggende strøk i det hele lå enda uryddet, men ellers finner vi jernalders-

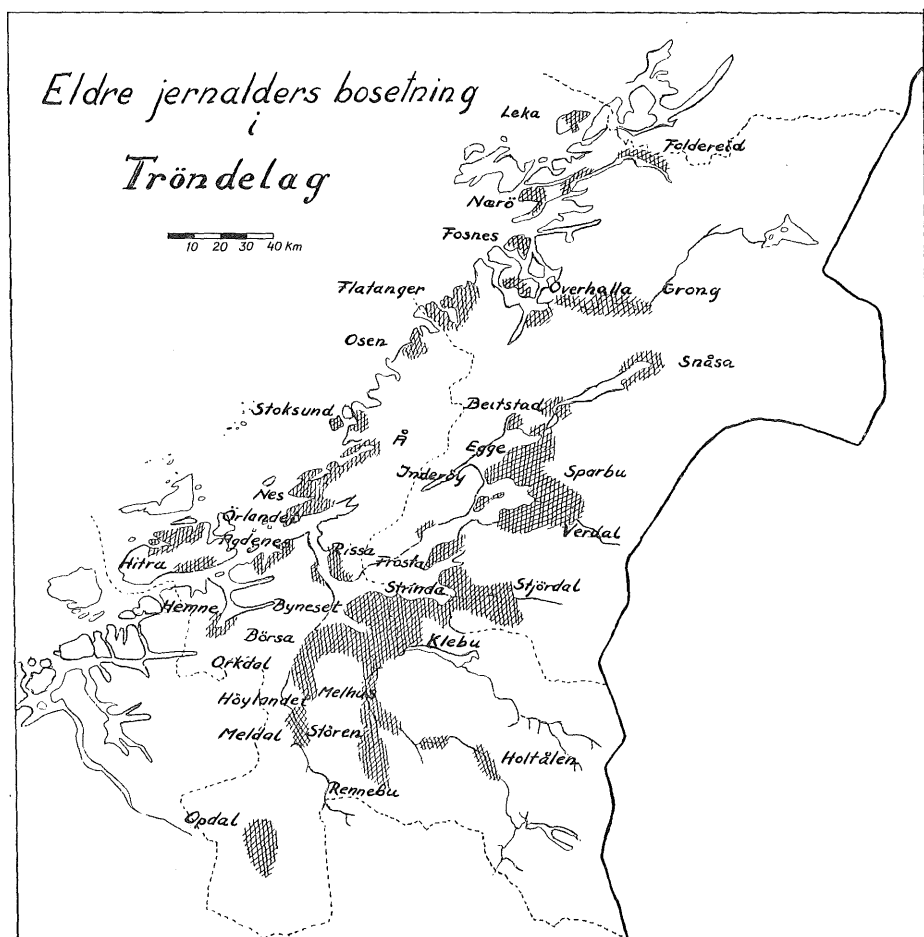

Fig. 26. Jernaldersbygder i Trøndelag omkring 600.

gårdene i lune dalstrøk ved sjøen, på flatbygdene, på høydetrage, i bunnen av dalførene og oppe i midtliene; men fremdeles er rikdommen samlet i de brede bygder sør og øst for fjorden. Det er betegnende at den alt overveiende del av folkevandringstidsgullet stammer fra disse strøkene.

En gruppe fortidsminner som etter alt å dømme har spilt en viktig rolle i folkevandringstidens samfunn er bygdeborgene som vi likeledes

finner samlet i Inntrøndelag i merkelig stort tall. (Fig. 27.) I regelen kan bygdeborgene settes i samband med forsvaret av bestemte topografisk avgrensede bygdelag. Avgjørende for valget av borgens beliggenhet synes å være muligheten for å kunne sperre adkomsten til bygda ved bestemte strategiske punkter. De synes altså anlagt ut fra visse militære prinsipper og det faller rimeligst å forklare dem som faste punkter i forsvaret av det enkelte bygdelaget, hvor alt våpenført mannskap møtte når faren truet⁸⁰.

Men vi må innrømme at vi ennå savner materiale til å danne oss en begrunnet mening om bygdeborgenes historiske og sosiale bakgrunn.

Vi vet ellers lite om historiske og politiske forhold i Trøndelag i folkevandringstid — vi kan kanskje si så meget at det ikke er noe i det arkeologiske materiale som sikkert kan tolkes som innsig av nye stammer. De rike skjelettgraver i eldre folkevandringstid vitner om mektige høvdingeslekter særlig i Inntrøndelag, men i tidsrommets senere del i 6. århundre endrer bildet seg. Gravfunnene blir færre og utstyret av våpen, smykker og annet gravgods blir forenklet. Av importsaker i gravene kan knapt nevnes annet enn glassperler. Selv om vi nok kan nevne enkelte funn som skiller seg ut⁸¹, kan intet sammenlignes med den rikdom vi ennå møter i tiden omkring 500. Kulturbildet gir inntrykk av tilbakegang. Det er tydelig at Trøndelag ble liggende i en bakevje og at det i 6. århundre bare hadde liten forbindelse med Vest-Norge⁸², hvor folkevandringstidskulturen enda blomstret i hvert fall i 1. halvdel av århundret.

Når funnene igjen begynner å flyte rikeligere i tiden omkring 600, er det som det har foregått et hamskifte. Vi er vitne til et radikalt brudd med fortiden i våpensett, i drakt og smykker, i gravskikk. I funnene spiller nå de enkle arbeidsredskapene, først og fremst øksen, en ganske annen rolle enn før, og det er tydelig at den hjemlige myrmalmsmeltingen tar til for alvor i denne tiden. Utallige blestre og slagghauger i den øvre del av dalførene i sør (Ålen, Singsås, Oppdal) og i Inntrøndelag

(Liene, Snåsa) vitner om jernvinnas betydning i eldre tid, inntil den til slutt ble utkonkurrert av jernverkenes produkter⁸³.

Samtidig forteller funnene oss om en veldig ekspansjon i bosetningen som tar sin begynnelse i tiden omkring 600 og fortsetter utover i vikingetid og begynnelsen av middelalder. Nyrydningen strekker seg oppover i dalene, ut i bakliene og opp i utmarken til den nærmer seg fjellstrøkene. Det er som Theodor Petersen har uttrykt det, et indre landnåm, en trøndersk ekvivalent til den vestlandske oversjøiske kolonisasjon⁸⁴.

To strømninger setter sitt preg på kulturbildet i Trøndelag i 7. og 8. århundre. Den ene går tilbake på impulser fra de germanske riker i Vest-Europa, til angelsakserne, frankerne under sin kongeslekt merovingerne, og vel til en viss grad også til deres nabostammer i øst. De viser seg først og fremst i nye våpenformer: det korte, eneggete sverd — den frankiske scramasaxa, — videre en lanse med bredt blad og en smal øks med noe utsvunget egg. De store gravminner forsvinner og hele gravskikken bærer preg av påtakelig forenkling. Det ser ut til at det er Vestlandet som har formidlet disse impulsene til Trøndelag, og det er derfor ikke så merkelig at vi omkring 600 finner et av de eldste eksempler på den nye kulturform i et gravfunn fra Ørlandet ved innløpet til Trondheimsfjorden. (Fig. 28.)⁸⁵ I løpet av 7. og 8. århundre, merovingertiden, brer denne enkle gravskikken seg over store deler av Trøndelag⁸⁶.

I kontrast til disse funnenes enkle mønster står de sterke spor som en østlig kulturstrømning har satt seg i det trønderske materiale. I første hånd kan den spores tilbake til den rike Vendelkulturen i Uppland, men i videre perspektiv har den sin bakgrunn hos germanske folk på kontinentet. Vi møter denne kulturstrømmen allerede i praktfunnet fra Torgård i Tiller⁸⁷ fra tiden omkring 600, og den fortsetter, kanskje med avtagende styrke i 8. århundre, helt til vikingetiden. Fra de funn hvor denne kulturstrømmen manifesterer seg, kan vi nevne en serie rikt ornamenterte former, forgylte beslag, spenner med innlagt emaljearbeid som etterhånden kan anta rent barokke former (fig. 29), sverd

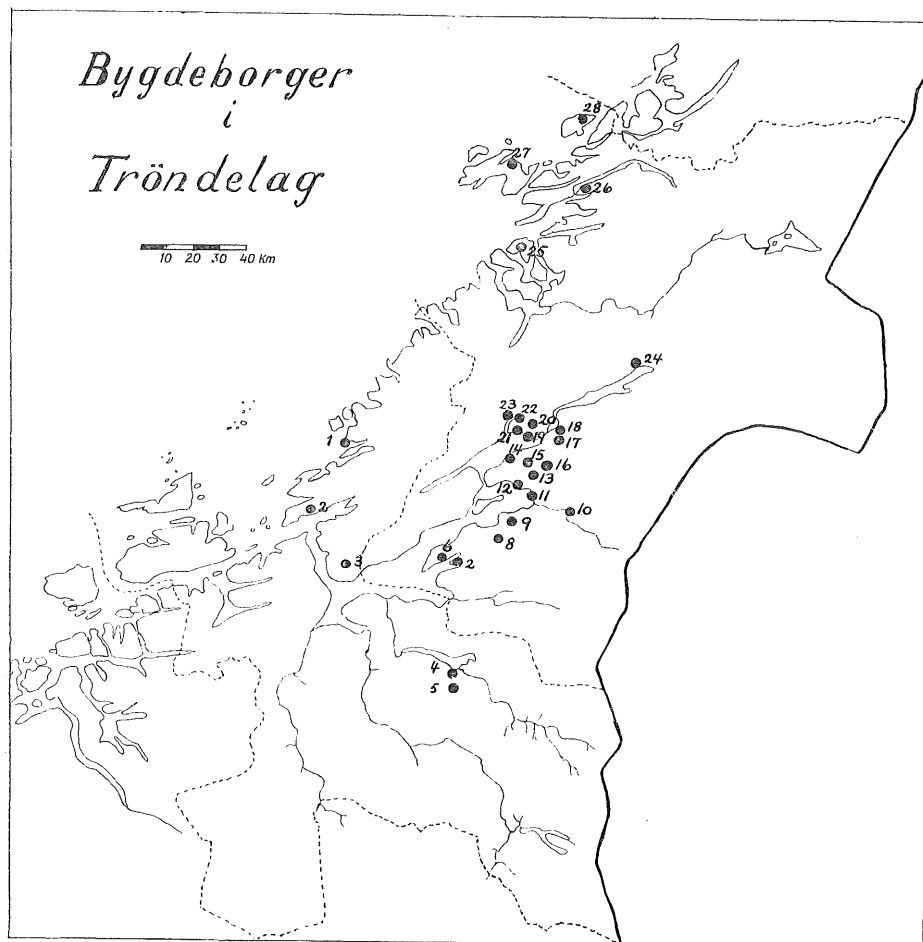
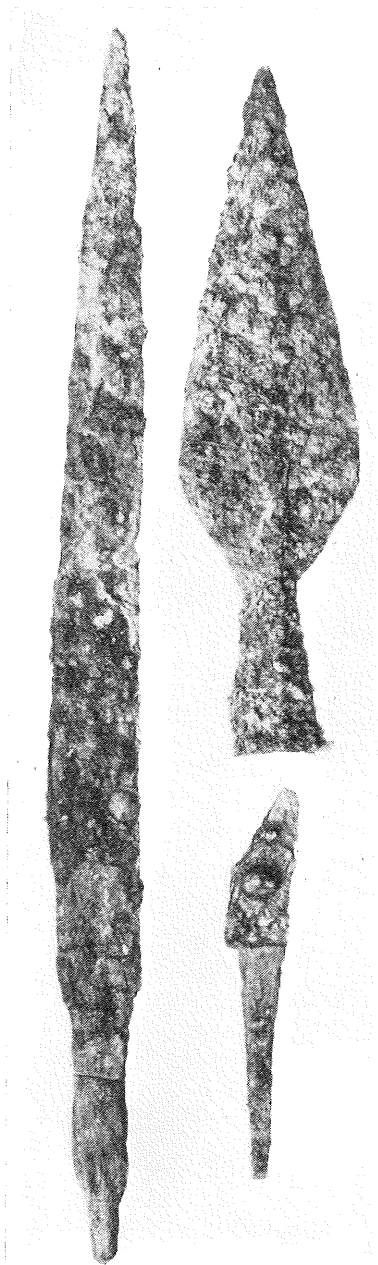

Fig. 27. Bygdeborger i Trøndelag. 1. Viksteinen ved Ratvik. — 2. Borgklinten ved Austråt, Orlandet. — 3. Lyarhaugen ved Borgja, Rissa. — 4. Hoøy (Kongsholmen), Selbu. — 5. Gullset, Selbu. — 6. Lille Hogstad ved Lianvatnet, Frosta. — 7. Digerberget under Nes, Åsen. — 8. Ratåsen ved Venset, Skogn. — 9. Hallsteinen ved Halsen, Frol. — 10. Steinsvettaberget, Steine, Vuku. — 11. Åsakammen, Åsa, Røra. — 12. Klingerhaugen, Røra. — 13. Kverkillhaugen, Sakshaug. — 14. Ålberg, Hustad. — 15. Korpdalshaugen, Tanem, Mære. — 16. Johøgda, Dyrstad, Mære. — 17. Vinillen, Prestegårdsskogen, For. — 18. Nattsjøberget, Vollen, For. — 19. Slottet, Gjevran, Egge. — 20. Svenning, Egge. — 21. Slottet, Elnan, Solberg. — 22. Østvik, Solberg. — 23. Størvoll under Steinfjellet, Solberg. — 24. Roaldsteinen, Horjem, Snåsa. — 25. Vesterfjellet, Steine, Fosnes. — 26. Festningen, Smines, Kolvereid. — 27. Varpfjellet, Vikna. — 28. Steinstinden, Steine, Leka.

og spyd med utsmykning som står i den aller nærmeste sammenheng med upplandske funn⁸⁸. For bare å ta et eksempel: spydspissen fra By i Stod (fig. 30) med en bjørnefigur på falen står helt isolert i det norske materiale, men det finnes en meget nær parallell i en av Vendelgravene (grav XII)⁸⁹. Enda viktigere er det at disse funnene tilhører en klart markert gruppe av rike skjelettgraver, ofte båtbegravelser, som står fremmed i det hjemlige miljøet, men har sine nærmeste paralleller i Vendelkulturens gravskikk i Uppland (båtgravene i Vendel, Ultuna, Tuna og Valsgårde).

Problemet om Vendelkulturens funn i Trøndelag virkelig kan tolkes som beviser for en innvandring fra Sveariket, er også av historisk art. Hele den trønderske rettsordning knyttet til 8 små fylker med sine tingsamlinger av forskjellig rang som fungerte som appellinstanser: fylkesting, 2-fylkes-, 4-fylkes- og 8-fylkesting står helt isolert i Norge. (Fig. 31.) Men allerede Alexander Bugge har pekt på sannsynligheten av en sammenheng med Svearikets trinviseriksinndeling i fjårdunda-, åttunda- og

Fig. 28. Eneget sverd, spydspiss og fragment av kniv i skjelettgrav under flat mark på Ophaug, Ørlandet. Fra tiden omkring 600.

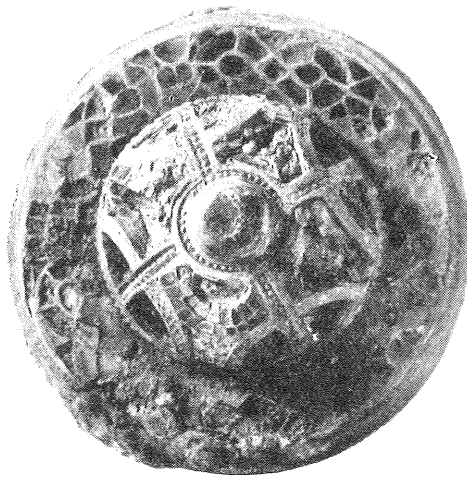
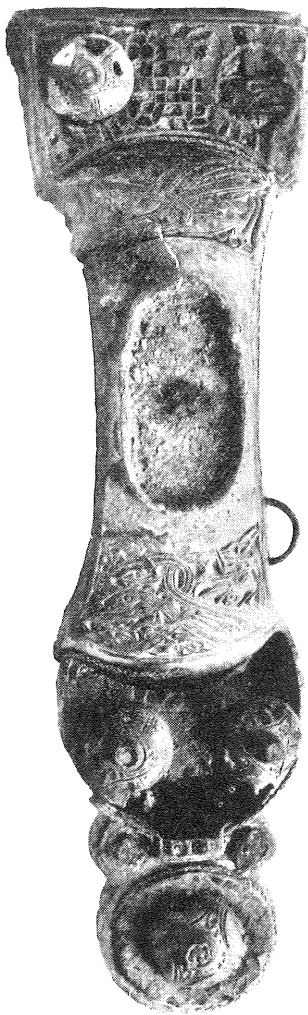

Fig. 29. Ryggknappspenne med dyreornamentikk i s.k. Vendelstil E i rikt utstyrt manns- og kvinnegravfunn fra Melhus, Overhalla. (Knappen på bøylen avbildet for seg). Sluttet av 700-årene.

tiundaland⁹⁰. Vi ser at det trønderske åttefylkeslandet etter sin natur egentlig ikke var en politisk organisasjon. Det fantes ingen overkonge som hersket over hele Trøndelag. Derimot finner vi innen de enkelte fylker forhold som tyder på at politiske og religiøse institusjoner her var forenet etter de samme prinsipper som gjelder for det sakrale kongedømme. Fylkets midtpunkt var tingstedet, men ved tingstedet lå også det religiøse sentrum, hovet. I spissen for hvert av de 8 fylker sto en høvding som var den selvskrevne fører på Tinget, men samtidig «rådet for blotene», som uttrykket lyder. Av Snorres beretning om Harald Hårfagres seire over trønderne ser vi at det på den tid skal ha vært 8 fylkeshøvdinger i Trondheimen. Høvdingesetet lå gjerne i nærheten av tingsted og hov.

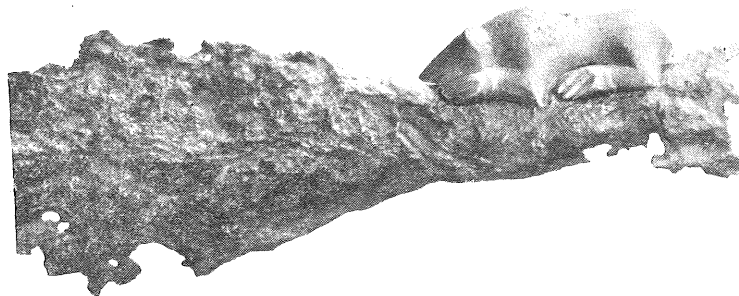
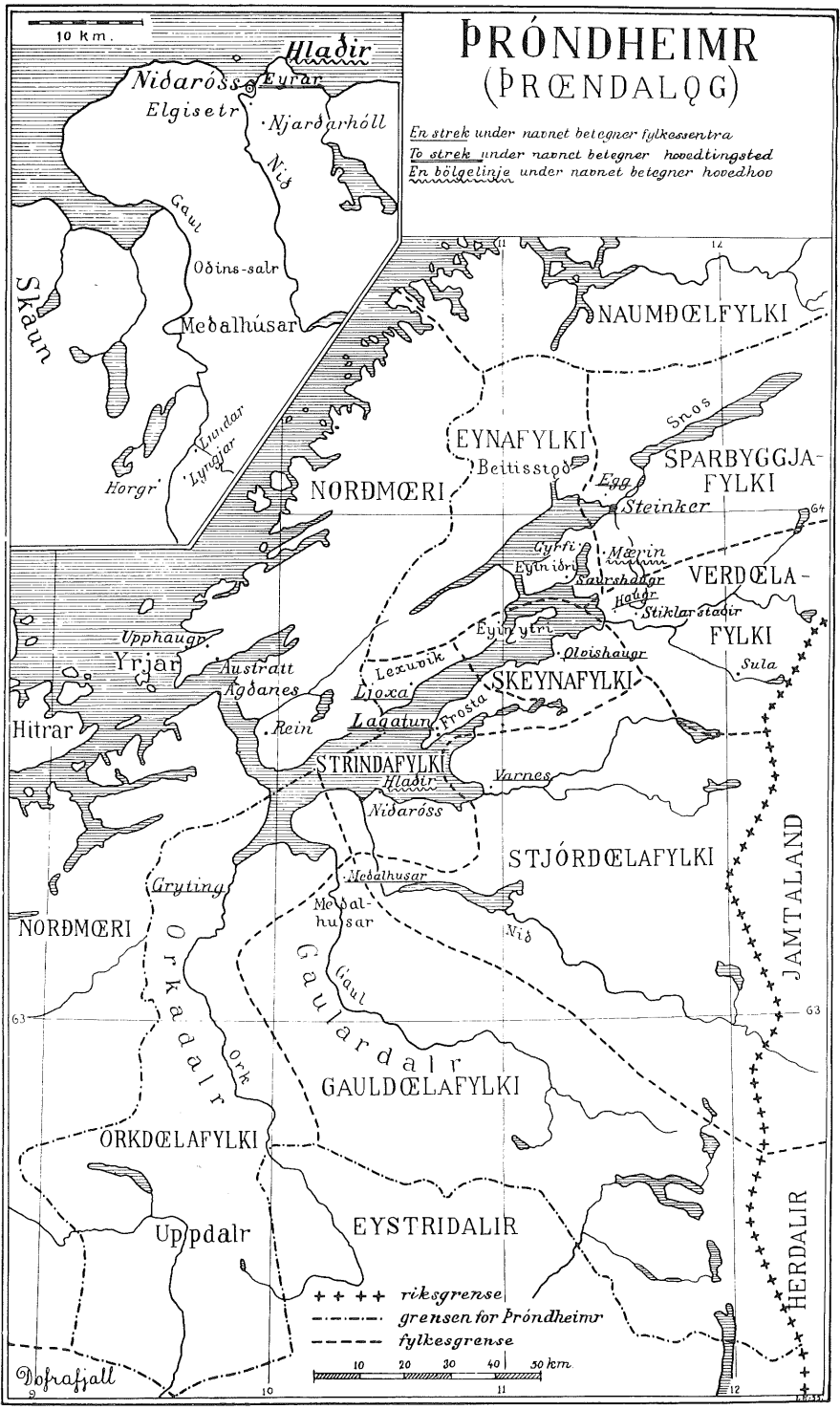

Fig. 30. Falen til en spydspiss fra en skjelettgrav på By, Egge, opprinnelig prydet med 2 små bjørnefigurer av bronse, hvorav bare denne er bevart. Ant. tiden omkr. 650.

Hvilken rolle fylkeshovene spilte som religiøse sentrer innen sitt område, går uten videre frem av den ting at de eldste kristne kirker i Trøndelag ble bygget som fylkeskirker på det sted hvor hovet hadde ligget. Ser vi nærmere på deres navn og beliggenhet, er det et forhold som straks faller oss i øynene som ganske påfallende: 3 av fylkeskirkene ligger eller har ligget ved siden av gravhauger: Haugs kirke (Verdalsfylket), Olvirshaugs (Alstadhaug) kirke (Skeynafylket) og Sorshaugs (Sakshaug) kirke (Eynafylket).

I fylkets midtpunkt finner vi altså ikke bare tingsted, hov og gjerne også høvdingesete, men i noen tilfelle (opprinnelig kanskje alle) gravhauger. Skal vi dømme etter den eneste av disse hauger som er bevart: Olvirshaug, må det ha vært storhauger av uvanlige dimensjoner. (Fig. 32.) Det ligger nær å tro at disse hauger var reist over fylkeshøvdingens ættefar, som også etter sin død ble dyrket for å gi årsvekst og fred. Olvir og Sor som tradisjonen har bevart minnet om, har vært høvdingar som i sin person forente den verdslige og religiøse myndighet, ja som selv representerte den mektige kraft som hele landets trivsel var avhengig av.

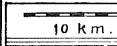
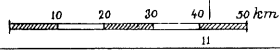
Fig. 31. De trønderske fylker. Det gamle hovedting (Allting) samlet seg på «Eyrir» ved Nidelvens munning (Øreting). Frostatinget på Lagatun var siden Håkon den godes tid Trondheimens lagting sammensatt etter det representative system. Romsdal, Nordmøre og Namdal ble tilsluttet Frostating innen utgangen av 11. årh.

PRÓNDHEIMR (PRÓNDALQG)

En strek under navnet betegner fylkescentra
 To strek under navnet betegner hovedtingsted
 En bølgetlinie under navnet betegner hovedhoo

+++ ríksgrense
 --- grensen for Prøndheimr
 - - - fylkesgrense

Ættefarens arvtager fikk del i denne kraften, og under utøvelsen av sin herskermyndighet måtte han sitte på ættefarens haug. Høvdingens ættehaug blir på denne måten både tronestol og dommerstol og måtte på denne bakgrunn bli et sentrum både i samband med tingordningen og gudsdyrkelsen. En særlig betydning får slike hauger som det sted hvor kongen (høvdingen) velges og hylles. Snorres fortelling om kong Rollaug i Namdal (Harald Hårfagres saga kap. 8) gir oss et glimt av hele denne tankegang⁹¹.

Vi nevnte at det i bygdene ved Mälaren har eksistert rettsinstitusjoner som kan ha dannet forbildet for tingordningen i Trøndelag. Men også den religiøse oppfatning av høvdingens person og den betydning ættefarens haug har som politisk-religiøst midtpunkt kan vi kanskje finne spor etter i Sveariket.

Sveakongene synes i sin person å ha representert de krefter som ga gode årringer, og etter deres død ble det ofret på deres gravhauger. Om en av dem, Domalde, fortelles det i Ynglingesaga (kap. 15) at folket etter flere uår ga kongen skylden og tok og blotet med ham for å få godt år. Betegnende er det at kongeslektens mytiske stamfedre er de gamle fruktbarhetsgudene Njord og Frøy. Den mytiske overlevering henla Frøys gravhaug til Uppsala og utløpere av Frøykulten lar seg også påvise i Trøndelag. Tanken stanser igjen ved Olvirs haug — en av de mest imponerende fortidsminner i det nordenfjelske. Skulle den ha sitt forbilde i de store hauger vi den dag i dag kan beundre i Gamle Uppsala og i Vendel og som antagelig er reist over medlemmer av fyrsteslekten på 500-tallet?⁹² Er Olvirs haug og de andre haugene ved fylkessentret reist over ættefaren til den høvdingeslekt som i sine funksjoner var knyttet til tingsted og hov? Kulten ved ættefarens gravhaug var nødvendig for hele fylkets trivsel og hørte derfor naturlig med til institusjonene i fylkessentret.

Trønderne nevnes første gang blant flere andre germanske folkegrupper i det angelsaksiske dikt Widsið fra tiden omkring år 650⁹³. Hvis tolkningen av diktets Þrowendas er riktig⁹⁴, hvilket det er all grunn til å

Fig. 32. Midtpunktet i et av de gamle trønderfylkene: Olvishaugr (forvansket til Alstadhaug) i Skeynafylki (nå Skogn). Steinkirken som ennå står tett ved haugen, ble påbegynt som fylkeskirke ca. 1150.

tro, skulle altså det trønderske rettsforbund være organisert noe før dette tidspunkt, kanskje i tiden omkring år 600, altså noenlunde samtidig med at innslaget fra øst setter inn i det arkeologiske materiale⁹⁵. Det synes også å ha eksistert muntlige tradisjoner om en gammel sammenheng mellom Svearike og Trøndelag som flere steder kommer til uttrykk i sagaene⁹⁶.

Sikre beviser for at en innvandring har funnet sted kan vi ikke vente å få, men vi kan kanskje si så meget at Vendelkulturens funn i Trøndelag oppfyller de betingelser en må stille til et arkeologisk materiale som skal underbygge en innvandringshypotese⁹⁷.

I alle tilfelle er det sikkert at impulsene østfra satte sitt kraftige stempel på utviklingen i Trøndelag i 7. og 8. århundre, og at landsdelen på denne bakgrunn ble en kulturformidler med innflytelse både sørover langs kysten til Vestlandet og nordover til Hålogaland.

Fig. 33. Herlaugshaugen, Skei, Leka.

I vikingetidens århundrer øker funnmengden i nesten utrolig grad. Vi får et tydelig inntrykk av hvilken bredde bosetningen nå har fått og hvor folkerike bygdene omkring fjorden må ha vært etter den tids mål. Mengden av bønder har vært jevne, velstående selveiere. Det fantes nok ansette, mektige høvdingeslekter, men ingen hadde noe krav på herredømme over frie menn eller på å rå over deler av landet som de konger og jarler vi hører om andre steder. Dette kommer da også frem i det arkeologiske materiale. Selv om en nok kan finne enkelte rike graver som det faller naturlig å sette i samband med høvdingeslekter, er det innen det gamle 8-fylkerlandet intet gravanlegg som holder kongelige mål. Derimot har vi i Namdal et eksempel på en båtgrav hvis utstyr og imponerende dimensjoner setter den i klasse med de fyrstelige skipsbegravelser vi kjenner fra Vestfold og ellers et par steder i landet. Det er Herlaugshaugen på Skei i Leka (fig. 33), som ennå er et imponerende fortidsminne, til tross for den medfart den har fått⁹⁸. Navnet på haugen er gammelt og det er i og for seg intet i veien for at den virkelig er reist

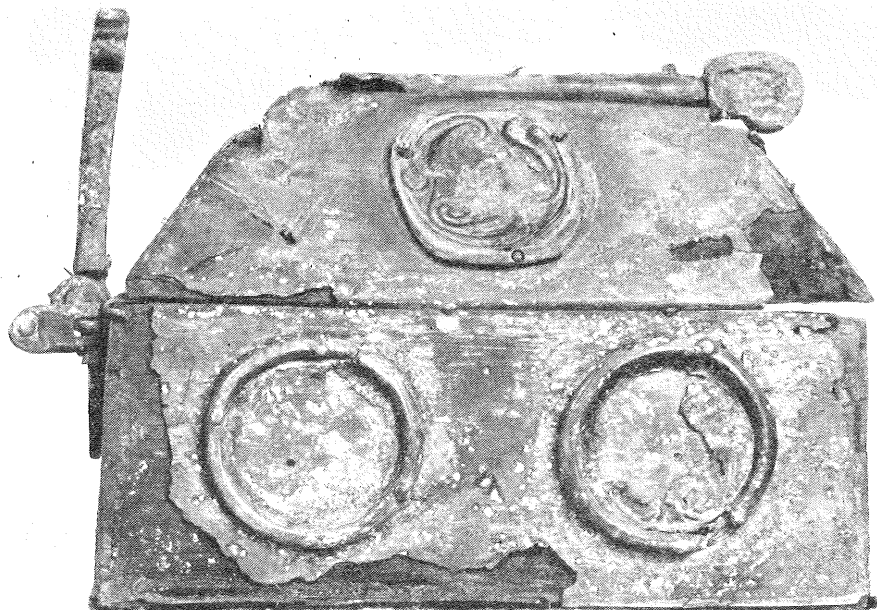

Fig. 34. Irsk relikvieskrin fra Melhus, Overhalla.

over Herlaug, den siste av Namdalskongene som Snorre forteller om i den beretningen i Harald Hårfagres saga som vi allerede har nevnt. Av det rike utstyr har vi bare mangelfulle beskrivelser — intet er bevart.

I den store mengde av vanlige vikingetidsgraver er det alskens saker av hjemlig arbeid som ruver i bildet. Først og fremst våpnene som finnes i store mengder — sverd, spyd, øks og skjold, noe sjeldnere pilespisser. Det finnes et allsidig utstyr til forskjellige håndverk, jordbruk og annet arbeid. Det er kvinnens smykker og redskap til spinning, veving og annet husarbeid og endelig forskjellige slags kjøkkentøy. Det er umulig for oss å gå i detaljer her — vi får nøye oss med å slå fast mer summarisk at de trønderske vikingetidsformer i våpen, smykker og redskap stort sett følger de samme utviklingslinjer som ellers i landet.

Både det arkeologiske materiale og andre kilder gir et bestemt inntrykk av at Trøndelag har stått noe mer i bakgrunnen i vikingetidens ekspansjon utad sammenlignet med landsdelene i vest og sørøst. Men vi skal ikke derfor undervurdere den rolle Trøndelag har spilt. Landnåmabok nevner utflyttere fra mange trønderske bygder, den fornemste var Torhaddr den gamle, høvding og hovgode på Mære. Og blant importsaker er det grunn til å feste oppmerksomheten på den overraskende store gruppen av irske importsaker på tilsammen 32 funn som særlig samler seg i bygdene omkring den indre del av fjorden⁹⁹. Likesom en vesentlig del av de øvrige irske funn i norsk jord må også de trønderske sees i sammenheng med de store vikingetog mot Irland på 800-tallet. På disse tokter må den trønderske kontingent ha vært ganske betydelig ved siden av rogalendingene og sogningene, som var hovedaktørene. Det mest kjente av de irske funn i Trøndelag er relikvieskrinet fra Melhus i Overhalla, laget omkring 650, røvet fra en irsk helligdom på slutten av 700-tallet og lagt i graven like før 800. (Fig. 34.) De øvrige grupper av importsaker fra Vest-Europa — våpen, vekter, bronsekar, smykker er bare representert med forholdsvis få funn.

Det kommer tydelig frem at Trøndelag i vikingetiden også har hatt ganske livlige forbindelser østover til Mälardalen og Birka.¹⁰⁰ Særlig viser dette seg i den etter norske forhold ganske tallrike gruppen av arabiske mynter som utgjør omtrent $\frac{1}{3}$ av de ca. 400 eksemplarer som kjennes fra hele landet¹⁰¹. Også en stor del av de trønderske skattefunn (fig. 35) og enkelte andre funn ser ut til å henge sammen med østlige handelsveier, særlig er det skinnhandelen over Birka som har brakt en stor del av denne rikdommen til Trøndelag¹⁰². Det er viktig å legge merke til at de funn som har sammenheng med kulturforbindelsene østover, for en vesentlig del tilhører 900-tallet.

Det trønderske rettsforbund sto gjennom hele vikingetiden som en fast organisert økonomisk uavhengig enhet, i virkeligheten landets sterkeste bondeorganisasjon i slutten av hedensk tid. Etter rikssamlingen omkring 900 måtte det stå som et hovedpunkt i kongenes politikk å

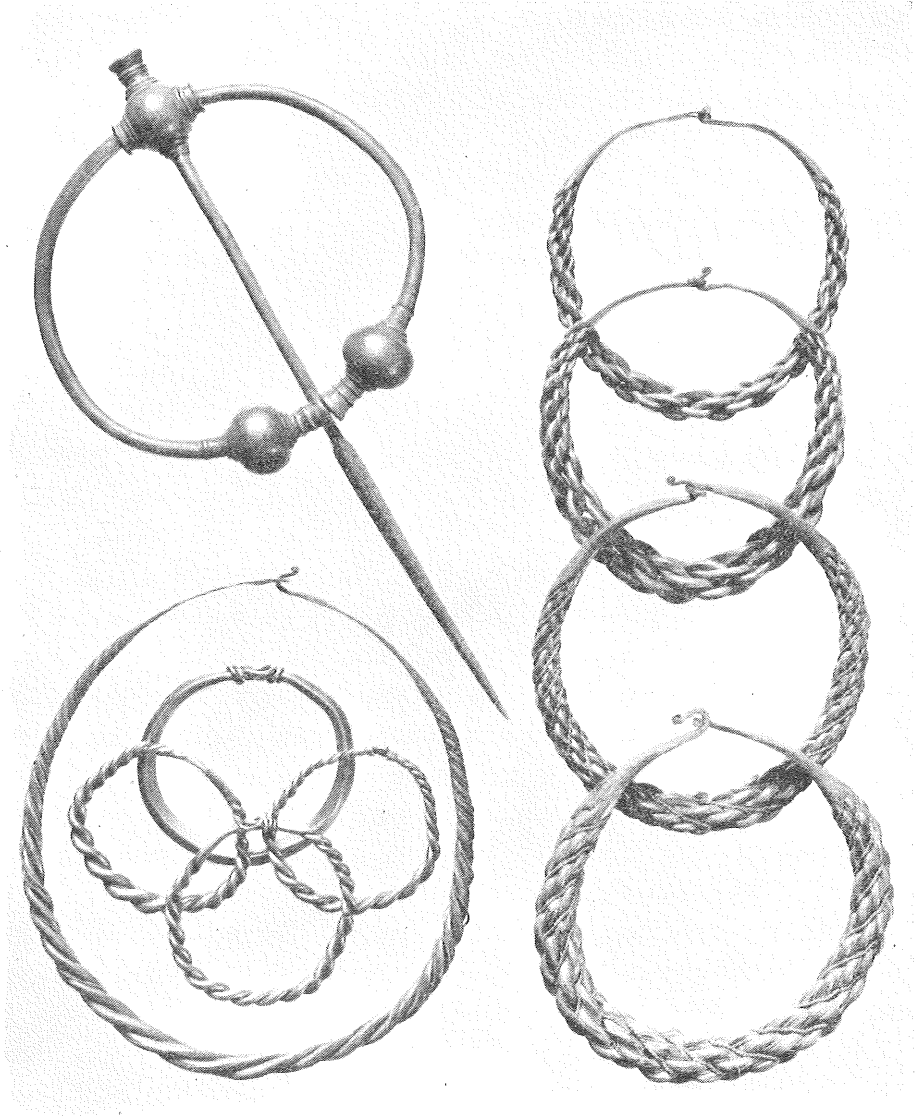

Fig. 35. Skattefunn fra Vulu i Malvik, bestående av 4 gull armringer, 6 halringer og en ring-spenne av sølv. Det er det største skattefunn som er gjort i det nordenfjelske. Sakene er kommet i jorden engang på 900-tallet.

innlemme Trøndelag som en organisk del av riket¹⁰³. Landsdelens politiske historie i yngre vikingetid er i alt vesentlig en funksjon av trønderhøvdingenes vekslende forhold til rikskongedømmet. Slaget på Stiklestad står som det siste store sammenstøt mellom kongemakten og det gamle stammeforbund. Trønderhøvdingene seiret over Olav Digre, men de måtte gi tapt for martyren St. Olav, *rex perpetuus Norvegiae*, Norges evige konge. Og med det begynte et nytt avsnitt av Trøndelags historie.

Sverre Marstrander:

A General Outline of the Prehistory of Trøndelag.

To commence with the author points out certain characteristics of the geography and geology of Trøndelag, which are important for the understanding of the history of settlement of the district.

The two counties of Trøndelag are in size comparable to one of the smaller European states and the landscape is highly varied. The valleys and the fertile level country surrounding the inner part of the Trondheim Fjord comprise the natural centre of the district. Even in antiquity this latter part was considered as a geographical unity, *Þrondheimr*, and the present day name of the district has originated from its ancient judicial organization: *Þroendalog*, «the legal district of the Trønders».

The natural approaches to these parts were even in prehistoric times important for trade and cultural impulses. (Fig. 1).

If the usual interpretation of the word *Þrondheimr* is correct, even those who named the countryside wished to emphasize the rich soil round the fjord. (Fig. 2). This is due to the cambro-silurian schist formations found south and east of the fjord, which when deteriorated give a fertile soil. It is also important that there were deposited large terraces of clay in the valleys and plains round the fjord when the ice retreated

after the last Glacial Age. In this respect Trøndelag is unique: in no other place in Norway does one find such large areas of fertile soil near the sea. This has without doubt been of importance in the settlement of the district.

The earliest traces of man on the Møre-Trøndelag coast are the numerous finds of settlement sites containing primitive flint tools, which are denoted by the name of Fosna culture. (Figs. 3, 4, and 6). It may be generally characterized as a northern offshoot of the Mesolithic cultures of Central Europe. Its nearest parallels are at present considered to be a group of finds in northern Germany and Denmark, the Ahrensburg—Pinnberg—Lyngby complex. (Fig. 5).

An attempt has been made to date the Fosna culture in Trøndelag by new investigations of shore-lines. This has been undertaken by O. T. Grønlie and Arne Grønlie, and Isak Undås has measured the altitudes of some of the settlement sites. The oldest sites, dating between 8 000 and 7 000 B. C., seem to be those of the islands of Hitra and Frøya and on the coast of the peninsula of Fosen. From the outer coastal districts where most of the settlements have been found, the culture gradually expanded along the fjord, where the finds as yet are scarce.

As far as the latest settlement sites shown on the diagram (cfr. the plate facing p. 16) are concerned, no more can be said than that they seem to date to about 3 000 B. C., but there is every reason to believe that the Fosna culture survived through the 3rd millenium B. C.

If, as is usual, one supposes that the Ahrensburg—Pinnberg—Lyngby complex is contemporary with the later Dryas phase and dates to between 10 000 and 8 000 B. C., the dating we have given above of the older stages of Fosna on the Trøndelag coast is not unreasonable.

The culture which is connected with the later settlement sites of the hunter-fisher population begins to assert itself in Trøndelag towards the end of the 3rd millenium B. C. (Fig. 7). It is chiefly characterized by the schist industry which we also find in wide areas surrounding the Pole. In the material from Trøndelag it appears with a rich variation of types

of points and knives which reflect the many needs of the hunter and fisher population. In addition we find a series of stone tools, especially different types of adzes and gouges where the convex working edge is hollowed out.

In the material from these sites there are traces of eastern influences, such as the «banana shaped» schist knives with parallels in northern Sweden and some axe types such as the «Sandshamn» axes, the origins of which are to be found in Fenno-Russian Stone Age cultures. Fenno-Russian-Baltic influences appear also in a series of finds of small sculptured pieces in stone and bone (Figs. 8 and 9), decorated with linear ornaments; several ornaments of East-Prussian amber are proofs of direct contact.

An impressive manifestation of the art which has its roots in the Neolithic hunter-fisher communities is the large group of rock-carvings and paintings of the district. (Fig. 10). Motifs from the hunting of large land mammals predominate. (Fig. 11). This art seems to belong to an era of 1 000—1 500 years and begins as early as the 2nd part of 3rd millenium B. C.

It is natural to connect the earliest traces of farming in Trøndelag with the strong influences from the central Swedish «boat-axe» culture. Apart from the battle axes (Fig. 12), the flint axes and axes of stone with rectangular cross-section of this culture, mark a conspicuous feature of the Trøndelag material from the Neolithic period. The circumstances seem to show that this group is connected with an immigration of fresh groups of peoples. (Fig. 13). The aborigines and the immigrants seem to have been fused fairly rapidly, thus forming a common culture with an interchange of hunting and farming. This form of culture seems in any case to have become established during a period equivalent to the Late Neolithic of southern Scandinavia. The many south Scandinavian types of artefacts in flint, specially the daggers (Figs. 14 and 16), show how important the cultural contacts with the South had become at this time. The south Scandinavian influences manifest themselves, too, in a series of votive finds which must partly have connection with magical-religious

beliefs of the same type as we find in southern farming communities. Another aspect of the culture of the periods are the finds from caves and rock-shelters by the coast (Fig. 15), which at the time were occupied as hunting stations.

The main features of the Bronze Age of Trøndelag are:

- 1) A group of *bronzes* from a total of 70 finds, the main part of which belong to the later part of the period. They are distributed in the fertile areas south and east of the fjord.
- 2) *rock-carvings* also mainly from the later part of the period and related to those of Østfold and Bohuslän (Fig. 18) and finally
- 3) a minor group of *axes of porphyry* for ceremonial or state purposes. (Fig. 20).

The rock-carvings as well as these axes are chiefly distributed in the same areas as the bronzes. (Fig. 19). Furthermore, there are several indications that the old schist and bone industries continued to flourish throughout the entire Bronze Age. There is no indication of different zones for hunters and for farmers. Hunting, farming and trade seem to have been welded together into one efficient economic system. It is important to note that there are in the Bronze Age of Trøndelag slight, but marked traces of eastern influences, which partly point towards Finland, the Baltic and Russia (Fig. 17), partly to the eastern part of Central Europe. In Trøndelag, it has as yet been impossible to prove with certainty connections between Bronze Age finds and sepulchral monuments on the one hand, and the farmsteads of the Iron Age on the other. This shows that the Bronze Age economy was different to that of the Iron Age, and that the farm such as we know it from later times did not exist yet.

The climatic change at the commencement of the Iron Age did not lead to any depopulation, but necessitated a change of mode of farming. There are direct as well as indirect proofs of Trøndelag being inhabited in the first centuries of the Iron Age (the Celtic Period).

The cultural evolution of the Roman (A.D. — 400 A. D.) and the Migration Periods (400—600 A. D.) shows in its main aspects influences from the Roman and Germanic world, but nevertheless it belongs to a community far from the main cultural centres. Not till 200 A. D. do we meet the first examples of cremated burials with weapons, and in the 3rd and 4th centuries we find them specially in the districts of the east side of the fjord. (Fig. 21). In some of these graves a simple bronze cauldron, «Østland» cauldron (of Provincial Roman origin?), was used as a cinerary urn. (Fig. 22). The set of arms usually includes two spearheads, one of which is barbed.

The new burial customs where a bronze cauldron was occasionally used as a cinerary urn contrasts strongly with the large cemeteries of simple cremations without any marking above ground, which undoubtedly represent traditions from the earliest Iron Age. These two different customs seem to reflect different social strata. Germanic tribes served in the Roman army in ever increasing numbers, so that the Roman army in the 3rd century can be said to be germanized. This must have caused the formation of a warrior caste in the Germanic countries with a mode of life which to a certain degree was influenced by classical or subclassical patterns and which was different to the traditional cultural pattern at home.

Among the inhumed burials there is a small, but important group the earliest of which date from the 3rd century, containing finer bronzes, such as fluted cauldrons, wine ladles with strainers probably of Italic origin. They seem to have been brought to Trøndelag via the trade routes from the places of manufacture over the Danish Islands along the west coast of Norway.

Not till the middle of the 4th century and especially from about 400 A. D. do we meet the mass of rich finds from inhumed burials. Characteristic is the Roman influenced set of arms, comprising a sword of spatha-type and two spearheads (Fig. 24), metalworks with pressed and gilt silver foil, some specimens of glass cups with cut ovals and the

earliest types of flatbottomed bronze cauldrons (cauldrons of «Vestland» type) from the work shops in the area between Meuse and Aix-la-Chapelle, (Fig. 25). In the earlier part of the Migration Period (5th cent.) there was also the economic background for importing luxury articles and blossoming of great pomp in ornaments and other equipment; on the other hand one may observe how the imports and the rich finds gradually become scarce during the 6th century.

It is probable that the economic improvement in Trøndelag from the middle of the 4th century is connected with the lively trade connections which at that time were established between western Norway and the southern coasts of the North Sea. The part Trøndelag played in these trade connections seems, however, to have been of minor importance. The number of bronze and glass vessels from Trøndelag is conspicuously small compared with the number of finds from Agder to Møre.

A clear contrast to the cremated burials with weapons and the rich inhumed burials is represented by a number of cremation cemeteries with poor funerary equipment of bone and simple iron implements. They are mainly found in the inner parts of Trøndelag and the valleys and were in use during the whole of the later Roman Iron Age and the Migration Period.

About 600 A. D. there is a radical break with the past in burial customs, ornaments, and types of weapons and tools. It is not without reason that this date marks the turning point between the Early and the Late Iron Ages. It is important for the whole material culture in the following centuries that the natural resources of iron in the bogs seems to start being effectively exploited at this time.

The cultural pattern of Trøndelag during the 7th and 8th centuries is mainly influenced from two quarters. Already about 600 A. D. we may trace influences from the Germanic kingdoms of Western Europe especially the Anglo-Saxon and Frankish kingdoms. These are represented by a group of simple graves with scramasax, a broad bladed lance and a narrow axe. (Fig. 28). In the course of the

Merovingian Period this simple form of burial spreads to wide areas of Trøndelag.

More conspicuous, however, are a number of finds, some of them extremely rich, which are related to the Vendel culture of Uppland. It is important that one does not only find weapon and ornament types closely connected with those of Uppland (Figs. 29 and 30); it is still more important that these finds belong to a clearly defined group of rich inhumed burials, usually boat graves which are foreign to the bulk of indigenous finds, but have their closest parallels in the burial customs of the Vendel culture (the boat graves of Vendel, Ultuna, Tuna and Valsgårde).

The theory for an immigration from Sweden may be founded on the archaeological material; if so, this must have taken place early in the 7th century. In support of this theory the probability of a connection between the judicial organization of Trøndelag and the administrative organization of «Sveariket» can be mentioned. It is also possible that the large mounds which we believe to have existed in the centres of the counties of Trøndelag, one of which mounds still remains (Fig. 32), have been a centre for the judicial and religious administration in each county («fylke»); furthermore that their prototypes are represented by the large tumuli which still exist *inter alia* in Old Uppsala and at Vendel. However, it is certain that the eastern impulses strongly influenced the development in Trøndelag in the 7th and 8th centuries and that the district with this background radiated cultural impulses southwards along the coast of Møre and the remainder of the west coast, as well as northwards to Hålogaland. The mass of finds from the Viking Age (9th and 10th cent.) give a clear impression of the growth and expansion of the population.

Within the old district of 8 counties we scarcely find one instance of burials of such dimensions as the royal ship burials of Vestfold, Østfold and a few other places in Norway. The mound of Herlaug in Namdal is, however, a boat grave of impressive dimensions and with rich funerary equipment. (Fig. 33). It must have been built for one of the Namdal

kings, probably Herlaug, the last of a royal line, mentioned by Snorre in the Saga of Harold The Fairhaired (chapter 8).

Concerning the bulk of Viking Age grave finds in Trøndelag it suffices to establish the fact that the types of weapons, ornaments and tools broadly follow the same evolution as in other parts of the country.

The archaeological material may give the impression that Trøndelag has played a minor part in the expansion abroad of the Viking Age compared with the western and south-western districts of Norway. There is therefore reason to note the surprisingly large group of pieces of Irish origin (Fig. 34) (total 32 finds) which to a great extent must be considered in relation to the large Viking raids against Ireland in the 9th century. Only in the counties of Rogaland and Sogn & Fjordane have there been found a greater number of Irish objects.

It is also evident that Trøndelag had lively connections eastwards to the Mälär valley, which *inter alia* is proved by the fact that about one third of all Arabian coins known from Norway have been found in Trøndelag. A large part of the hoards (Fig. 35) and a few other finds from the district seem also to be connected with eastern trade routes.

FORKORTELSER

Ab.: Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevarings årsberetning. D.K.N.V.S.
Forh.: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Forhandlinger. D.K.N.V.S. Skr.:
Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter. D.K.N.V.S. Museet. Årb.: Det
Kongelige Norske Videnskabers Selskab Museet. Årsberetning (fra 1951 Årbok). D.O. II:
Danske Oldsager. Udg. af Nationalmuseets embedsmænd. II Yngre stenalder. Kbh. 1952.
D.N.T. Årb.: Den Norske Turistforenings Årbok. N.G.T.: Norsk Geologisk Tidsskrift.
N.G.U.: Norges Geologiske Undersøkelse. N. Geogr. T.: Norsk Geografisk Tidsskrift.
T.T. Årb.: Trondhjems Turistforenings Årbok.

NOTER

¹ Holdt som foredrag på Norsk Arkeologisk Selskaps årsmøte 23. nov. 1955. I diskusjonen av enkelte problemer har jeg følt behovet for en noe fyldigere fremstilling; likeså er en del funngrupper blitt omtalt mer detaljert enn det var mulig i foredraget.

Den første oversikt over trønderisk arkeologi er gitt av K. Rygh: Trøndelagen i forhistorisk tid. (Festskrift udg. i anledning af Trondhjems 900 års jubileum 1897. Trh. s. å. s.1—59.) Den

har nå vesentlig betydning som materialsamling. Kortfattet, men nyttig som en oversikt er Theodor Petersen: Problemer i det nordenfjeldske Norges bosetningshistorie. (D.K.N.V.S. Forh. 3, 1930 s. 37—50). En mer detaljert oversikt over materialet er nylig gitt av Sverre Marstrander: Trøndelag i forhistorisk tid. (Norges bebyggelse. Fylkesbindet Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Nordland. Oslo 1954 s. 34—140).

Theodor Petersen har i flere mindre avhandlinger behandlet enkelte bygders forhistorie (Frosta, Grong, Hølanda, Liene, Ogndal, Orkdal, Skogn, Ålen; se bibliografien i Sverre Marstrander: Theodor Petersen. D.K.N.V.S. Forh. 20, 1952 s. 95 fig.).² Videnskabselskabets Oldsaksamlings distrikt omfatter foruten Trøndelag også Romsdal, Nordmøre og søndre del av Helgeland (til Mo i Rana). Med den ramme som var gitt for foredraget måtte imidlertid fremstillingen i dette tilfelle begrenses til Trøndelagsfylkene.³ Av dette areal er ca. 70% fjell og myr; ca. 26% skog og bare ca. 4% dyrket mark.⁴ Hovedtrekkene i landsdelens alminnelige geografi og geologi er skildret i Norge vårt land, B. 1, 3. utg. Oslo 1950 i avsnittene: Werner Werenskiöld: Norge — en oversikt, s. 1 fig., og Henry Røsoch: Trøndelag, s. 313 fig.⁵ Viktigere arbeider om kvartærgeologiske problemer i Trøndelag: Olaf Høltedahl: Norges geologi. Oslo 1953 B. II (med litteraturhenv.) særlig s. 704 fig.; s. 812 fig. Samme forfatter: Om landisens bortsmelting fra strøkene ved Trondhjemsfjorden. (N. Geogr. T. 1928 s. 95 fig.). J. Rekstad: Bestemmelse av den marine grense i Trøndelag. (N.G.U. nr. 98. 1922). I. Undås: Fra istiden i Trøndelag I. (D.K.N.V.S. Skr. 1934 nr. 7). Samme forfatter: On the late-quaternal history of Møre and Trøndelag. (D.K.N.V.S. Skr. 1942 nr. 2). Ole T. Grønlie: On the rise of sea and land and the forming of strandflats on the west coast of Fennoscandia. (N.G.T. 29, 1951 s. 26 fig.; norsk resymé som i konsentrert form gir resultatene s. 58 fig.). P. A. Øyen: Kvarterstudier i Trondhjemfeltet I. (D.K.N.V.S. Skr. 1909; II ibid. 1910; III ibid. 1914).⁶ A. Bugge: Norges historie. Kristiania 1910 B. 1, 2 s. 20 fig. I Historia Norvegia (fra 1100-årene) kalles Trondheimen «patria principalis» — *hovedlandet i Norge*. Snorre lar i Håkon den Godes saga (kap. 18) Sigurd Jarl si til kongen at det ikke nyttet for ham å legge seg ut med folk innenlands eller herje der, og allerminst i Trondheimen hvor *landets største styrke lå*.⁷ O. Høltedahl: Om landisens bortsmelting fra strøkene ved Trondhjemsfjorden (N. Geogr. T. 1928 s. 95 fig.).⁸ Hjalmar Broch: Norges dyreverden. Oslo 1939. Om vår nordiske lemen hevdes det (f. eks. s. 28) at den er et av de beste bevisene for at det må ha vært befritt land på den skandinaviske halvøy i istiden.⁹ Rolf Nordhagen: De senkvartære klimavekslinger i Nordeuropa og deres betydning for kulturforskningen. (Inst. f. sam.l. kulturf. serie A XII) Oslo 1933. — En kort redegjørelse for «overvintre» i Dovres flora gir Olav Gjærevoll: Flora. (Den norske turistforenings årbok 1952 s. 53 fig.).¹⁰ Arne Grønlie: På kvartærgeologisk ekskursjon i Trollheimen. (T. T. årb. 1950 s. 19 fig.).¹¹ Anders Nummedal: Om flintpladsene. (N.G.T. 7, 1922—23, s. 89 fig.).¹² Arne Grønlie og Th. Petersen: Steinaldersfunn fra grenseområdet Oppdal—Kvikne—Folldal. (D.K.N.V.S. Museet. Årsb. 1948 s. 61 fig.).¹³ Anathon Bjørn: Noen norske stenaldersproblemer. (N.G.T. 10. 1927 s. 67 fig.). Ds. Noen bemerkninger om Komsakulturen. (Fornv. 1930 s. 340 fig.) Ds. Studier over Fosnakulturen. (Bergens Museums årbok 1929).¹⁴ Gutorm Gjessing: Mellom Komsa og Fosna. (Från stenålder till rokokko. Studier tillägn. Otto Rydbeck. Lund 1937 s. 1 fig.).¹⁵ Særlig A. Nummedal: Et stenaldersfunn i Ski (N.G.T. 10. 1928—29 s. 474 fig.); Anathon Bjørn: Nye stenaldersfunn fra Østfold og Telemark. (U.O. årb. 1930 s. 1 fig.); J. Altin, N. Niklasson, H. Thomasson: Stenåldersboplatsen på Sandarne vid Göteborg. Göteborg 1934.¹⁶ Gustav Schwantes: Nordisches Paläolithikum und Mesolithikum. Hamburg 1928 s. 183 fig.; Ds. Geschichte Schleswig-

Holsteins I, 1934 s. 76 flg. ¹⁷ Johs. Bøe et A. Nummedal: *Le Finmarkien*. Oslo 1936 p. 238.

¹⁸ E. A. Freundt: *Komsa-Fosna-Sandarna*. (*Acta Archaeologica* vol. XIX, 1948 s. 1 flg.). Johs. Brøndsted: *Nordens første bebyggelse*. (*Fra Nat.museets arb.mark.* 1950 s. 101 flg.).

¹⁹ Alfred Rust: *Die früh- und mittelmessolithischen Hüttengrundrisse auf dem Pinnberg bei Ahrensburg*. (*Offa B.* 3. 1938 s. 1 flg.). ²⁰ Isak Undås: *On the late-quaternary history of Møre and Trøndelag*. (*D.K.N.V.S. Skr.* 1942 nr. 2); O. T. Grønlie: *On the rise of sea and land and the forming of strandflats on the west coast of Fennoscandia*. (*N.G.T.* 29, 1951 s. 26 flg.).

²¹ Nødvendig for mitt formål var det isobaskart over b-linjenivået i Trøndelag som Arne Grønlie har vært så elskverdig å tegne for meg. Kartet er tegnet på grunnlag av O. T. Grønlies resultater fra Nord-Norge og Isak Undås' fra Trøndelag og Møre. ²² Sin teori har Arne Grønlie lagt frem i følgende avhandlinger: *Contribution of the Quaternary Chronology*. (*D.K.N.V.S. Forh.* XIV s. 43). *Some Quaternary Problems seen from a mathematical point of view*. (*Ibid.* s. 105). *Some Computations of the Level Changes in the Baltic in Late- and Postglacial Time*. (*D.K.N.V.S. Forh.* XIX, 1946 s. 18). *Litt om strandlinjene, deres alder og den arkeologiske tidsregning*. (*D.K.N.V.S. Museet. Årb.* 1952 s. 89 flg.). ²³ Isak Undås: *Nivåer og boplasser i Sør-Norge*. (*N.G.T.* 35, 1955 s. 169 flg., spesielt 176). ²⁴ Gutorm Gjessing: *Norges steinalder*. Oslo 1945 s. 41. *Funnet fra Ellingsøy, Borgund, Sunnmøre*. ²⁵ Vi har hittil ikke sikre holdepunkter for fastsettelse av skiferindustriens alder i Trøndelag. Vi kjenner ennå ikke boplassfunn hvor flintredskaper av Fosnakulturens preg er funnet sammen med skiferredskaper (jfr. boplassene note 24). På Karlebotnboplassen, Finnmark, viser skiferkulturen seg ved midten av ganggravtid. (Gutorm Gjessing: *Yngre steinalder i Nord-Norge*. Oslo 1942 s. 359 flg.), og på Træna, Helgeland, litt senere (Gutorm Gjessing: *Træn-funnene*. Oslo 1943 s. 137). Det er rimelig å tro at tidspunktet for den eldste skiferbruken på Trøndelagskysten ikke avviker vesentlig fra det som Trænfunnene viser, og at skiferen derfor var begynt å komme i bruk like før eller kanskje omkring år 2 000 f. Kr. ²⁶ Gutorm Gjessing: *Yngre steinalder i Nord-Norge*. S. 130.

²⁷ En vurdering av Trøndelag som ledd i det cirkumpolare kulturbelte gir Gutorm Gjessing: *Norges steinalder*. S. 324 flg. ²⁸ Karakteristiske eksempler på småkunst: *Dyrehodekniven fra Brynhildsvoll seter, Røros pgd.* (T. 5012); *beinskulpturer fra Solsemhulen (fuglefigur og knokkel med menneskeprofil)* se Th. Petersen: *Solsemhulen på Leka*. (*Oldtiden* 4, 1914 s. 33 flg.); *Klebersteinshodet fra Røros*, se Th. Petersen: *Meddelelser fra steinalderen i det nordenfjeldske Norge*. (*Aarb. f.n. Oldk.*, 1920 s. 31). ²⁹ 5 hengesmykker hvorav ett formet som en bjørnefigur f. i en myr på Lines, Stoksund, Bjørnør pgd. (T. 2667). Om den baltiske ravimport se bl.a. A.W. Brøgger: *Et norsk ravfund fra steinalderen*. (*Bergens Museums Aarb.* 1908 nr. 11). Se også avbildning på farveplasje i *Norske folks liv og historie B. I*, mellom s. 32 og 33.). ³⁰ O. Rygh: *Om avfalddyngen ved Steinkjer*. (*Ab.* 1871 s. 100 flg.). ³¹ T. 17 569.

³² Gutorm Gjessing: *Nordenfjeldske ristninger og malinger av den arktiske gruppe*. Oslo 1936.

³³ Theodor Petersen fremhevet dette allerede 1922 i sin avhandling: *Fra hvilken tid stammer de naturalistiske helleristninger?* (*Naturen* 1922 s. 88 flg.). Dette gjelder de hugne ristninger, men den eneste slepne ristningen i Trøndelag, feltet på Hell i Stjørdal, faller også innenfor yngre fangststeinalders kronologiske ramme. ³⁴ Den høyestliggende veideristning i Trøndelag er nettopp ristningen på Hell, nivellert til 43.70 m o. h. Ifølge Grønlies strandlinjediagram kan det på geologisk grunnlag sies at den ikke kan være eldre enn ca. 2 500 f. Kr., da ristningsberget først på den tid hadde hevet seg opp over havflaten. I den indre del av depresjonsområdet omkring fjorden har transgresjoner ifølge Arne Grønlie ikke gjort seg merkbart gjeldende. Sannsynligvis er ristningen allikevel en del yngre enn den nevnte geologiske «terminus post quem».

Om de trønderske veideristningenes kronologi for øvrig, se Gutorm Gjessing: Nordenfjeldske ristninger og malinger av den arktiske gruppe, s. 170 flg. ³⁵ De få funn som kunne nevnes i denne forbindelse er sikkert bare vitnesbyrd om tilfeldig import, f. eks. skafthulløks med ensdannet egg og nakkeparti som D.O. II 219 fra Trondheim by (T. 1881); skafthulløks av samme typen fra Røros (T. 15 099); skafthulløks med sterkt utsvunget egg og nakke som D.O. II 226 fra Garstad, Vikna (T. 17 452). ³⁶ Om stridsøksekulturene i større kulturhistorisk sammenheng, se Sverre Marstrander: Det indo-europeiske urhjem. (Naturen 1953. S. 238 flg., særlig s. 247 flg.). ³⁷ Andreas Oldeberg: Die schwedische Bootaxtkultur. Stockholm 1952, s. 209. ³⁸ Mest kjent er øksefunnene i noen røyser på Nærøy i Namdal, Nord-Trøndelag (K. Rygh: Grave fra stenalderen. Oldtiden III, 1913, s. 65 flg.). Det ble funnet 3 fiintøkser og en skiferøks av båtøkskulturens type. Sannsynlige gravfunn er videre: Tykknakket, firesidet øks av bergart fra Vik, Flatanger, f. $\frac{1}{2}$ m dypt i grus (T. 15 756); båtøks fra Husvik, Frøya, f. ca. 1 m dypt i jorden (T. 3 500); fragment av båtformet øks f. sammen med bein i en steinsetning på Gladøy, Sør-Flatanger (T. 12 476). ³⁹ Oldeberg anf. arb. s. 203 flg. med litteraturhenv. Sml. J.-E. Forsander: Die schwedische Bootaxtkultur. Lund 1933 s. 118. ⁴⁰ Så i Skåne, sml. Forsander anf. arb. s. 118. ⁴¹ C. F. Meinander: Förutsetningarna för den förhistoriska bebyggelsen i södra Österbotten. (Nordenskiöldsamfundets tidskrift 1947 s. 82 flg.). Sitert etter Oldeberg anf. arb. ⁴² F. eks. funnet fra Grønning i Stadsbygd hvor 5 vakre skjeformete skrapere var stilt loddrett sammen i en krets på bunnen av en myr (T. 13 003). Se for øvrig Theodor Petersen: Nye samlede markfunn fra stenalderen i det nordenfjeldske Norge. (D.K.N.V.S. Forh. B. VII, 1934 nr. 8). — Sikre gravfunn fra dolktid i Trøndelag har vi ikke. Vi kan i denne forbindelse bare nevne det i mer enn én henseende gåtefulle funnet av dolk og beinplate av klokkebegerkulturens type i strandbeltet på Fauskland, Dolm, Hitra (T. 11 792). Beinplaten, som vanlig oppfattes som en håndleddsbeskytter, står helt isolert i det norske materiale, men har sine nærmeste paralleller i Danmark, hvor det kjennes noen få eksemplarer i skifer og bein (D.O. II s. 61). En bør selvsagt være forsiktig med å trekke for vidtgående slutninger av et enkelt isolert funn som dette, men det er allikevel av interesse å notere et slikt innslag fra en kultur hvis hovedutbredelsesområde ligger i et belte fra Sørvest-Europa (Spania) opp gjennom Mellom-Europa til Danmark. (Se avb. i min oversikt Trøndelag i forhistorisk tid fig. 36). ⁴³ D.K.N.V.S. Skr. 1911 nr. 5 s. 11 flg. Viktigere hule- og hellerfunn i Trøndelag er: Solsemhulen, Leka, Nord-Trøndelag (Th. Petersen: Solsemhulen på Leka, Oldtiden 1914 s. 25 flg.). — Hellingen på Hammersvollen, Beitstad, Nord-Trøndelag (Th. Petersen: En boplass fra yngre stenalder på Hammersvolden i Beitstaden. (D.K.N.V.S. Skr. 1912 nr. 1). — Hellingen på Hegge, Skatval, Nord-Trøndelag (Bjørn Hougen: En stenalders boplass på Hegge i Skatval. D.K.N.V.S. Skr. 1929 nr. 7). — Hulen på Baret, Agdenes, Sør-Trøndelag (K. Rygh i Ab. 1881 s. 11 flg.; s. 78—79). — Hulen på Eid, Linesøy, Stoksund, Sør-Trøndelag (D.K.N.V.S. Museet. Tilvekst 1933 s. 44). — Hestnes-hulen, Hitra, Sørtr. (Th. Petersen: Hestnes-hulen. (D.K.N.V.S. Skr. 1910 nr. 2). — Kulturlagene i Hestnes-hulen tilhører nok for den overveiende del jernalderen. Sikre eksempler på at huler og hellere har vært i bruk i jernalderen er: Haugshulen, Leka. (Th. Petersen: Haugshulen på Leka. D.K.N.V.S. Skr. 1916 nr. 4). — Duehellingen, Bjugn, Sør-Trøndelag (K. Rygh i Ab. 1872 s. 33; 1878 s. 357; 1879 s. 248). — Bosshallaren, Ramsøy, Osen, Sør-Trøndelag (D.K.N.V.S. Museet. Tilvekst 1941 s. 4 flg.). ⁴⁴ Leirkarskåret kan stamme fra slutten av steinalderen, eller mulig fra bronsealderen, men må være eldre enn jernalderen. Avtrykket viser ifølge professor Jens Holmboe ryggsiden av et nakent korn uten agner, som må bestemmes som et hvetekorn. Th. Petersen: Et forhistorisk hvete-fund fra en bo-

plass på Hitra. D.K.N.V.S. Forh. 7, 1934 s. 147 med tillegg av Jens Holmboe s.st. s. 151).

⁴⁵ Viktigere avhandlinger om trønderiske bronsealderfunn er: K. Rygh: Fund fra bronzealderen i det nordenfjeldske Norge. (Chria. Vidensk.s. Forh. 1880 nr. 7). Th. Petersen: Nye fund fra bronzealderen i det nordenfjeldske Norge. (D.K.N.V.S. Forh. 1, 1926—28 s. 41 flg.). Ds. Fra Trøndelags bronzealder. (D.K.N.V.S. Forh. 3, 1930, s. 6 flg.). Ds. To gullfund fra bronzealderen. (D.K.N.V.S. Forh. 5, 1932, s. 133 flg.). Ds. En bronsealders støpeform fra Foss i Meldal, Sør-Trøndelag. (D.K.N.V.S. Forh. 13, 1940 s. 87 flg.). ⁴⁶ T. 2129—42, 2965—66 fra Stavå i Oppdal (Ab. 1879 s. 206); T. 251—58, T 1 773 fra Gunnesøy, Rennebu (D.K.N.V.S. Skr. B. 7, 1871). ⁴⁷ Anathon Bjørn: To nordenfjeldske markfunn fra den eldste jernalder. (D.K.N.V.S. Skr. 1935 nr. 37). ⁴⁸ Th. Petersen: Et funn i nordre Grong, Nord-Trøndelag fra en østeuropeisk betonet bronsealder. (D.K.N.V.S. Forh. 20, 1947 s. 66 flg.). ⁴⁹ Bronseringen fra Todnes, T. 9821, ble funnet under plying. Typens utbredelse og tidsstilling er nærmere behandlet av J. Ailio: Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland I. Helsingfors 1909 s. 47 flg. Sml. også A.W. Brøgger: Den arktiske steinalder i Norge, s. 193 og 224. ⁵⁰ Om jordbruksristninger i Trøndelag se: K. Rygh: Helleristninger av den sydsandinaviske type i det nordenfjeldske Norge. (D.K.N.V.S. Skr. 1908 no. 10). Th. Petersen: Nye fund fra det nordenfjeldske Norges helleristningsområde. (Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XXXVI, 1927 s. 32 flg.). Sverre Marstrander: Det første helleristningsfunn fra Gauldal. (D.K.N.V.S. Forh. XXIII 1950, s. 66—71). Ds.: Nye helleristningsfunn i Gauldal. (D.K.N.V.S. Forh., 1951, s. 122 flg.). Ds.: New Rock-carvings of Bronze-Age type in the district of Trøndelag, Norway. (Congr. Int. d. Sc. Préhist. et Protohist. Actes de IIIme Session Zürich 1950, s. 242 flg.). ⁵¹ De finnes hyppigst i de indre strøk, særlig i Stjørdal, Verdal, Strinda og Selbu, men også i Orkdal og Gauldal. (K. Rygh: Trøndelagen i forhistorisk tid s. 16). ⁵² Kari Egede Larssen: Pollenanalytiske dateringer fra Trøndelag. (D.K.N.V.S. Forh. 26, 1953 s. 94 flg.). ⁵³ Gutorm Gjessing: Trønfunnene. Oslo 1943, med bidrag av O. T. Grønlie, O. Kolsrud og K. E. Schreiner. Sml. ds.: Norges steinalder, s. 122, 342. ⁵⁴ Gutorm Gjessing: Yngre steinalder i Nord-Norge. Oslo 1942 s. 372. ⁵⁵ Th. Petersen: Solsenhulen på Leka. (Oldtiden 4, 1944); Bjørn Hougen: En steinaldersboplass på Hegge i Skatval. (D.K.N.V.S. Skr. 1929 nr. 7). ⁵⁶ Ved planering av en liten røys på Hanekamvik, Fillan, Hitra, støtte en på et muret, ca. 2 m langt firkantet gravrom. På bunnen lå to bruddstykker av to store spydspisser av skifer. (T. 16 302 a.b.) Delene er henholdsvis 12.7 og 10.4 cm. ⁵⁷ Løsningen av problemet fangstboplasser i bronsealderen vanskeligjøres i høy grad ved at vi både i Trøndelag og Nord-Norge står usikre overfor den kronologiske gruppering av de enkelte former i det veldige skifermateriale (sml. Gutorm Gjessing: Yngre steinalder i Nord-Norge, s. 37). ⁵⁸ Th. Petersen: Problemer i det Nordenfjeldske Norges bosetningshistorie, s. 44. (D.K.N.V.S. Forh. B. III, 1930). ⁵⁹ Kari Egede Larssen: Pollenanalytiske dateringer fra Trøndelag. (D.K.N.V.S. Forh. B. 26, 1953 nr. 22 s. 95 flg.). ⁶⁰ Th. Petersen: Meldalsfunnene. (Norske Oldfund B. IV) Kristiania 1923. ⁶¹ Anders Nummedal: Bopladsfund på Halmøy og Dønna. (D.K.N.V.S. Skr. 1918—19 nr. 5.) Her bør også nevnes Hestneshulen på Hitra, hvis bosetning tydeligvis tilhører eldre jernalder. Se Th. Petersen: Hestneshulen (D.K.N.V.S. Skr. 1910 no. 2, særlig s. 47 note 7). ⁶² Se nærmere beskrivelse med avbildning i Sverre Marstrander: Trøndelag i forhistorisk tid. Oslo 1954, s. 78. De viktigste er: 2 bronseringer til ringnåler av La Tene-form f. under stein i liten haug på Nedre Skjevlo, Ogdal (T. 15 668, 15 863; D.K.N.V.S. Museet. Tilvekst 1939, s. 37); Spydspiss fra Drivstua, Oppdal (T. 12 687, D.K.N.V.S. Museet. Tilvekst 1923 s. 18); Myrfunnet klebersteinskar fra Vikstrøm, Hitra (T. 3 767 Ab. 1887 s. 103). ⁶³ Funnet T. 6 100 er gjort på Husan, Stiklestad s.,

Verdal pgd., Nord-Trøndelag. Funnberetning se Ab. 1900 s. 271. Karet er inngående behandlet av Johs. Bøe: Jernalderens keramikk i Norge. Bergen 1931, s. 43 med fig. 39. ⁶⁴ Th. Petersen: Problemer i det nordenfjelske Norges bosetningshistorie, s. 45. ⁶⁵ Brev til forf. av 2/2 1956 fra dr. Hallfrid Christiansen. ⁶⁶ Av Hommeskaret er bare bevart hank og ører. (Universitetets Oldsaksamling, Bergen B. 1 848). Det dateres av Gunnar Ekholm, som det synes med god grunn, til tidlig 1. årh. (Acta Archaeologica VI s. 62) og var altså allerede en antikvitert da det kom i jorden i 3. årh. H. Willers har meget sterkt fremholdt at produksjonsstedet for denne bronsekartypen har vært Capua (Die römischen Bronzeceimer von Hemmoor. Hannover 1901 s. 134). ⁶⁷ Much i Pauly—Wissowa RE Suppl. III Stuttg. 1918 s.v. Germani s. 554. ⁶⁸ Jeg har vanskelig for å slutte meg helt til de synsmåter som nylig er fremsatt fra annet hold om disse spørsmål. (Asbjørn Herteig: Bidrag til jernalderens busetningshistorie på Toten. (Vidensk. akad. Skr. II. Hist.-filos. kl. 1955 No. 1).). Når Herteig (s. 115) hevder at det er jordbruket kombinert med jakt og fedrift som danner den naturlige forutsetning for *alle fremmedvarer*, forekommer det meg at dette er en noe ensidig økonomisk vurdering. ⁶⁹ En kort oversikt over denne funngruppen gir Anathon Bjørn: Fra den romerske jernalder i Trøndelag. (D.K.N.V.S. Skr. 1918—19 nr. 6 s. 13 flg.). Se også min fremstilling: Trøndelag i forhistorisk tid, s. 82 flg. ⁷⁰ Anathon Bjørn anf. arb. s. 4 flg. ⁷¹ Anathon Bjørn: Bronsekar og glassbegre fra folkevandringstiden. (D.K.N.V.S. Skr. 1929 nr. 6 s. 37 flg.). ⁷² T. 16 364. D.K.N.V.S. Museet. Tilvekst 1945 s. 42 flg. ⁷³ T. 10 159—79. K. Rygh: Oldsaksamlingens tilvekst (D.K.N.V.S. Skr. 1912 nr. 8 s. 16 flg.). ⁷⁴ T. 9 822—42. K. Rygh: Oldsaksamlingens tilvekst (D.K.N.V.S. Skr. 1911 nr. 5 s. 48 flg.). Bilder av smykkene se Bjørn Hougen: The Migration Style in Norway. Oslo 1936 nr. 10—14. ⁷⁵ Anathon Bjørn: Bronsekar og glassbegre fra folkevandringstiden. (D.K.N.V.S. Skr. 1929 nr. 6 s. 37 flg.). ⁷⁶ Til de funn som er tatt med i Bjørns lister (anf. arb. s. 15 nr. 90, 91 kan føyes: T. 28. Lønnem, Mære s. Sparbu pgd.; T. 560. Svedjan, Levanger s. og pgd. (for begge se K. Rygh: Katalog over Videnskabernes Selskabs Oldsagsamling 1871); T. 2 415. Ferstad, Sakshaug s., Inderøy pgd. (Ab. 1880, s. 229). ⁷⁷ Fragment av beger som R. 337—338 funnet i et gravkammer på Skaret, Åfjorden (Ab. 1874 s. 49). ⁷⁸ Th. Petersen: Meldalsfunnene. (Norske Oldfunn IV. Kristiania 1923. S. 47 flg.). ⁷⁹ Sverre Marstrander: Trøndelag i forhistorisk tid, s. 93, nevner noen eksempler. ⁸⁰ Th. Petersen: Bygdeborger i det nordenfjelske Norge. (Viking B VI, 1942 s. 1 flg.). ⁸¹ F.eks. gravfunnet fra Dalem, Sparbu, Nord-Trøndelag med den store relieffspenne, avb. Rygh: Norske Oldsager 259. Videre den vakre spennen fra Å prestegård, Åfjord (markfunn). Begge disse smykker tilhører en gruppe som også er representert i Nord-Sverige. (Bjørn Hougen: The Migration Style in Norway, s. 31). Wencke Slomann fremhever det norske innslag i materialet fra Jämtland og Medelpad i 500-årene og viser at disse impulser har sitt utspring i distriktene omkring den indre Trondheimsfjord. (Medelpad og Jämtland i eldre jernalder. Bergens Museums årbok 1948. Hist. ant. rekke nr. 2, s. 55 og flere steder). ⁸² Som et påfallende trekk i denne sammenheng kan nevnes at de korsformete spenner er forholdsvis sjeldne i Trøndelag, noe som allerede Ingvald Undseth har pekt på. (Fra Norges ældre jernalder. Aarb. f. nord. Oldk. 1889, s. 183). ⁸³ Theodor Petersens notater om den gamle jernvinna i Trøndelag i Antikvarisk Avdelings arkiv. ⁸⁴ Theodor Petersen: Problemer i det nordenfjelske Norges bosetningshistorie, s. 46. ⁸⁵ T. 14 456 (D.K.N.V.S. Museet. Tilvekst 1932, s. 4). ⁸⁶ Merovingertidens våpenformer og en del viktigere funn fra Trøndelag, se Gutorm Gjessing: Studier i norsk merovingertid. Oslo 1934, s. 40 flg. ⁸⁷ T. 14 176. (D.K.N.V.S. Museet. Tilvekst 1933, s. 21). En mer inngående drøftelse av funnet gir Gutorm Gjessing: Studier i norsk merovingertid, s. 32 flg. ⁸⁸ Gutorm Gjessing: Norske

ryggknappspenner fra Vendeltid. (D.K.N.V.S. Skr. 1929 nr. 8). Her omtales også (s. 9) det vakre sverdhandtaget fra Huun, Overhalla (C. 4 448) som uten tvil er et upplandsk importstykke (avb. som R. 512). ⁸⁹ T. 1 269. Se Theodor Petersen: Et magisk dyrebilde i Trondhjems Museum. (D.K.N.V.S. Skr. 1912 nr. 5). ⁹⁰ Norges historie B. I, 2. Kristiania 1910, s. 27. — Om rettsordningen i de trønderske fylker se Absalon Taranger: Trondheimens forfatningshistorie. (D.K.N.V.S. Skr. 1929 nr. 5). ⁹¹ En del av disse spørsmål er bl. a. nærmere behandlet av Sune Lindquist: Uppsala höger. Stockholm 1936, s. 11 flg. ⁹² Sune Lindquist anf. arb. s. 318 flg. ⁹³ Adolf Noréen: Nordens äldsta folk- och ortnamn. (Fornvännen 1920 s. 47). ⁹⁴ K. F. Sundin: Den fornengelska dikten Widsið. (Göteborg Högskolas Årsskrift 1909, B. 35 nr. 4). Þrowendas nevnes i diktets linje 64 (Sundin s. 27) mellom thyringer og burgunder. På dette grunnlag mener Sundin at det dreier seg om en stamme på kontinentet. Imidlertid er oppregningen ellers i diktet meget springende, og det synes dristig å forlate Noréens vel funderte tolkning til fordel for en ellers helt anonym kontinental stamme. ⁹⁵ Gustav Indrebø: Den gamle norske fylkesskipnaden. Oslo 1937, s. 20 flg., forutsetter at den trønderske rettsordningen er oppstått selvstendig engang i tiden mellom 300 og 600. Indrebø tar imidlertid intet hensyn til det arkeologiske materiale og den mulige sammenheng med Uppland. ⁹⁶ Historia Norvegiae. Ums. ved Halvdan Koht. Oslo 1921, s. 27. «Den gamle norske kongesætta har oppkoma si frå Sverike — det er der som dessutan Trondheimen er folkesett ifrå, hovudlandet i Noreg.» — Skrifet skal være fra 1170-årene (Halvdan Koht). I Flatøyboken (14. årh.) fortelles om kong Nors innvandring fra Kvenland over Vesterbotten og Jämtland til Trøndelag. Og Snorres attetavle over Ynglingene har guden Yngve Frøy i Uppsala som stamfar. ⁹⁷ Både Gutorm Gjessing: Norske ryggknappspenner, og Th. Petersen: Problemer i det nordenfjelske Norges bosetningshistorie, har sterkt fremhevet sannsynligheten av en svensk innvandring. Tanken har også funnet tilslutning på svensk hold (Birger Nerman: En svensk innvandring i Trøndelagen under Vendeltid? Fornvännen 1931, s. 242). Som et språklig kriterium på Trøndelags sammenheng med Midt-Sverige, nevner dr. Hallfrid Christiansen mangelen på yngre u-omlyd i de gammeltrønderske skriftstykker. Dette støtter, fremhever hun, absolutt de hypoteser som det arkeologiske materiale innbyr til. (Brev til forf. 3/2 1956). ⁹⁸ Th. Petersen: En kongegrav i det nordenfjelske Norge. (Schetelig-festskrift, Kristiania 1917, s. 41 flg.). ⁹⁹ Irse funn i Trøndelag inntil 1940 er omtalt i Viking antiquities in Great Britain and Ireland ed. Haakon Shetelig, Part V, Oslo 1940, s. 15 flg. ¹⁰⁰ Sverre Marstrander: Trøndelag — Birka. (D.K.N.V.S. Museet. Årb. 1948 s. 85 flg.). ¹⁰¹ Sverre Marstrander: Et nytt trøndersk skattefunn fra 900-årene (D.K.N.V.S. Skr. 1952 nr. 2 s. 39). ¹⁰² Sverre Marstrander anf. arb. s. 16 flg. ¹⁰³ Grethe Authén Blom: Trondheim Bys historie B. I (under trykning).

ETTERSKRIFT

Til professor Th. Vogt, som med største velvilje har veiledet meg i en del geologiske problemer, vil jeg få rette en hjertelig takk.

Gunnar Ekholm

EN VÄSTLIG OCH EN ÖSTLIG IMPORTGREN I NORDENS JÄRNÅLDER

I. Bronskärlden av Vestlandstyp

NYTT MATERIAL OCH NYA RÖN

Bland de italiska och provinsialromerska bronskärl, som införts till Skandinavien, utgöra kittlarna av Vestlandstyp den största gruppen — i skrivande stund 132 exemplar — och överträffas i antal endast av vinskoporna. Som en följd härav har litteraturen om dem blivit ganska rikhaltig. På främsta platsen bland dessa arbeten får sättas Anathon Bjørns¹, detta såväl med hänsyn till omfång som innehåll. För första gången lämnas här en sammanställning av kända norska fynd och diskuteras utförligt typens utvecklingshistoria och tillverkningsort. I min skrift om Østlands- och Vestlandskärlden fyra år senare² kunde ytterligare 18 norska fynd av det senare slaget framläggas, men ehuru avvikelserna i fråga om kronologi och annat voro betydande, iaktogs om dem nästan fullständig tystnad. Med hänsyn till de nya fynd och iakttagelser, som gjorts under de senaste åren, och som nedan skola beröras, är det emellertid nödvändigt att nu upptaga Bjørns slutsatser till en närmare granskning.

Som stöd för sin åsikt, att kärlets uppkomsthistoria är långt mera komplicerad än man hittills antagit, hänvisar Bjørn till ett badensiskt fynd (Emmendingen) från «sen Tène tid» (käriformen tyder dock på äldre kejsartid), bestående av i järnkedja hängande bronskittel med kant och ringar av järn. Att här verkligen föreligger ett förstadium till den diskuterade käriformen är otvivelaktigt, men som vi skola se, rubbar ej

detta utan tvärtom bestyrker den kritiserade uppfattningen av typ-utvecklingen. I fråga om de i det galliska Alesia funna representanterna för vår käriform hänvisas till «Pro Alesia» 1906. Denna årgång innehåller dock ingenting om dessa fynd, men i nämnda tidskrift 1909—1910 återfinns man Pl. LXXXVII: c, c' ett skadat käril av otvivelaktig Vestlandstyp. I den tillhörande texten³ göres gällande, att denna kittel och några samman med den upptagna skadade käril få uppfattas som galliska produkter från tiden före den romerska invasionen. Oriktigheten i denna datering framgår dock vid en blick på de hithörande bilderna: bland dem observeras fragmentet av ett senromerskt fat med pärlrand som Lindenschmit, Handbuch Taf. XXXIV:3, förebilden till de i frankiska gravar uppträdande faten av liknande slag. Bjørn godtar ej heller denna kronologi utan hänför fyndet till 3. århundradet, en dock helt godtycklig datering. Det finns ingen anledning antaga, att dessa käril äro väsentligt äldre än de i Norden funna av samma slag, vilka tillhöra tiden efter 350.

Alesiafynden lämna inga nya bidrag till typens uppkomsthistoria. För övrigt står Bjørns på dem byggda slutsats, att dess rötter äro att finna i gallo-romersk industri i motsägelse till hans å följande sida framställda hypotes om härledningen. Enligt denna kommer Vestlandstypen från samma håll som Hemmoorkärlet eller området mellan Maas och Rhen, således ej den romerska provinsen *Gallia* utan *Germania inferior*. Såsom stöd för denna uppfattning hänvisar han till att ett dylikt käril ingår i Hemmoor-fynden⁴. Vidare tror han sig kunna påvisa, att metallen i dessa käril under patinaen visar en blank yta, som gör intryck av messing. Dessa uttalanden få dock intet stöd i de analyser, som under de senaste åren verkstälts vid Rijksmuseum G. M. Kam i Nijmegen, och vilkas resultat skola framläggas i den utförliga katalog, som är under utarbetande⁵. Enligt benäget meddelande av författarinnan till denna ha de 9 st. Vestlandskärilen (av dem 2 st. tidiga, utan bronsöron) alla befunnits vara av brons. Blott ett enda innehöll 5% zink och hanken till ett annat 5.2% av samma metall. De övriga uppvisa ej mer än 0.5% zink. Avgjord är dock ej denna fråga med de holländska siffrorna. Det är att hoppas,

att också det rika skandinaviska materialet göres till föremål för dylika analyser.

Oaktat sitt antagande, att Vestlandskitteln tillverkats inom Maasområdet, förlägger ej Bjørn dess fabrikation till trakten av Aachen utan till nuvarande Belgien och lokaliserar den till orterna Namur och Dinant, under medeltiden kända för sin metallindustri. Hit försköts enligt hans mening efter den germanska invasionen tyngdpunkten för denna industri, som från denna tid får betecknas såsom frankisk.

När Bjørn så starkt betonar Vestlandskärlens egenskap av frankisk vara — han medger dock, att typen upptagits från provinsialromerskt håll — förefaller detta stå i samband med ett par kronologiska misstag från hans sida. I fråga om kärlet från Børte, som av honom betecknas som den första verkliga Vestlandskitteln, hänvisar han till Sheteligs datering av den i fyndet ingående fibulan — slutet av 400-talet — men hänför likväl kärlet till det föregående århundradet⁶. Vidare förlägger han frankernas invasion till 400-talets början, ehuru den äger rum först under århundradets senare hälvt — Köln, som dock låg omedelbart vid gränsfloden, intogs ej förrän 457. Den frankiska epoken väster om Rhen börjar således först i mitten av 400-talet, men vid denna tid hade kärletypen redan genomgått det väsentligaste av sin utveckling. Termen «frankisk» får således endast anses gälla de yngsta typerna. — Bjørns uttalande, att kärlet i mitten av 300-talet standardiserats och i den då fixerade formen fortleivat till mediet av 6. århundradet är helt missvisande, såsom framgår av fig. 1. För övrigt torde beteckningen även för dessa sluttyper knappast innebära mer än en tidsbestämning. Även under de nya maktinnehavarna ha de provinsialromerska fabrikerna sannolikt fortsatt sin produktion. Den obrutna kontinuiteten i typens utveckling liksom i dess export till Skandinavien utgör ett starkt stöd för åsikten, att i fråga om näringslivet ingen verklig gräns föreligger mellan antiken och medeltiden⁷. Vad särskilt beträffar metallindustrien, har man just i *Germania inferior* velat finna utgångspunkten för det medeltida bergsbruket⁸.

Då Bjørn ställer sig avvisande till Sheteligs mening⁹, att Vestlands-kärlet har sin föregångare i kitteln med avsats och pånitade järnöron (Stadheimtypen), en åsikt, till vilken Enqvist¹⁰ anslöt sig genom att påvisa ett par övergångsformer, ett svenskt kärll med helt liten avsats och ett annat med denna rudimentärt fortlevande såsom en horisontell fåra mellan kärllhals och -skuldra, är orsaken ej uteslutande att söka i misstro mot den typologiska metoden. Bjørn fäster också uppmärksamhet på att det föreligger ett antal tidiga kärll utan avsats, som med större rätt kunna betraktas som Vestlandskittelns stamfäder, enär de att döma av nordiska fynd äro äldre. Avsatskärlet förefaller sålunda snarast som en sen variant av den äldre huvudtypen med mjukt insvängda sidor. Denna slutsats vann anslutning även av mig vid min behandling av kärllgruppen 1933. Till de förut anförda argumenten kunde jag då foga, att Vestlands-kärllens närmaste kontinentala prototyper stå att finna i senromerska kittlar från Limeskastellet Köngen i Würtemberg och depåfyndet Seltz i Elsass, båda i sin tur tydligen nedstammande från de stora bronskärll med bred kant och två bärringar av järn, kända bl.a. från gravfältet Körchow i Mecklenburg. Intetdera av dessa kärll uppvisar någon avsats, och det förefaller omöjligt att från dem direkt härleda ett avsatskärll från ett tidigt stadium.

I och med det nya material, som tillförs diskussionen genom Norling-Christensens kortfattade men innehållsrika uppsats¹¹, kommer emellertid frågan om Stadheimtypens typologiska och kronologiska ställning i en helt annan dager än förut. De två nya danska fynd, som där framläggas, tillhöra väl andra tidiga typer, men av intresse för vårt ämne är bilden av den i ursprungligt skick återställda kitteln från det gamla fyndet Kragehul. Denna visar sig nära överensstämma med den svenska från Kvitsleby I och liksom denna förete en vågrät fåra mellan hals och skuldra, en detalj, som också Norling-Christensen tolkar som reminiscens av en avsats. Av ännu större vikt är likväl hänvisningen till ett par vid tiden kring halvsekelskiftet funna bronskärll från Straubing i Bayern och Krayenhoff i Holland. Ehuru dessa endast med försiktighet omnämnas

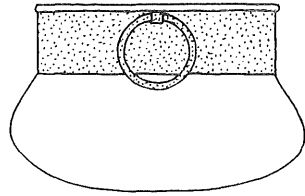
såsom möjliga föregångare till Stadheimtypen, måste såväl deras struktur som tidsställning tillförsäkra dem denna plats. Båda tillhöra den «tvåledade» formen med avsats mellan över- och underparti. Stadheimkärlet har tydligen lika gamla och förnämliga anor som kittlarna från Timrå och Midgård. Shteligs åsikt om avsatsstypens höga ålder är otvivelaktigt riktig, ehuru den ej får betraktas som ett förstadium till alla Vestlandskärnen utan endast till en av dess tre grupper (fig. 1: Grupp I).

Av ovanstående framgår, att Bjørn såg rätt, när han förklarade Vestlandskärlets uppkomsthistoria mer komplicerad än man till en början antog. Men samtidigt se vi nu, att förloppet ej var så gåtfullt och tilltrasslat, som det tedde sig för honom. Utvecklingen låter sig i sina stora drag överblicka, om vi gruppera det nu rikhaltiga materialet med ledning av daterade fynd inom och utom Skandinavien. Ett tämligen säkert stamträd låter sig upprätta för kärngruppen (fig. 1). Bland urtypens närmaste efterföljare från tiden före Limes' fall 260 urskilja vi tre varianter, som synas bli stamfäder för var sin ättlinje. Två av dessa (Grupp II—III) stå varandra nära med sina enledade kärnkroppar och hållas isär huvudsakligen genom sina skiljaktiga proportioner, den ena låg och bred, den andra hög och smal. Helt avvikande är däremot den här som Grupp I upptagna grenen. Å den urskiljes under det tidigare skedet två partier, en cylindrisk hals och ett kraftigt utspringande bukparti. Inom dessa tre grupper fortgår utvecklingen tydligen under ömsesidiga påverkningar, och efter 400 förefalla Grupp I och II samman-smälta, ehuru den sistnämndas förkärlek för stora dimensioner (de båda norska jättekärnen från Hinna, Hetland, Rogaland och Øvergård, Bjarkøy, Troms) gör sig gällande ännu i sluttypen (Sola). Grupp III synes däremot ännu vid denna tid gå sina egna vägar, och den Opedalstyp, vari den utmynnar, avviker genom sin smäckrare form avgjort från de egentligen blott till dimensionerna skiljaktiga kärnen från Long Wittenham och Sola. Huru utvecklingen från dessa de sista representanterna för Vestlandtypen i egentlig mening — med trekantiga bronsöron och insvängda sidor — skall tänkas leda över till de senare, helt rundbukiga kittlarna

skall nedan i korthet beröras. Här skall i stället till något utförligare diskussion upptagas Norling-Christensens avvikande uppfattning om dessa sluttipers tidsställning och utseende.

I sin nämnda publicering av de två nyfunna danska Vestlandskärnen och sina försök att inordna dem bland hittills kända former ansluter sig Norling-Christensen i stort sett till systemet av år 1933. Min slutform, Sola-typen, utelämnar han likväl och ersätter den med den från Behn¹² upptagna Sebø-typen. Denna är egentligen blott en variant av den Børte-typ med insvängda sidor utan brytning, som dittills fått företräda Vestlandskärlets huvudgrupp — från denna avviker den huvudsakligen genom mer utåtlutande sidoväggar. Vid behandlingen av denna nyobserverade typ visar sig också, att Norling-Christensen har svårt att hålla den isär från andra former men å andra sidan ej observerar, att det ena av uppsatsens nyfunna kärl får uppfattas som en tidig representant för Sebø-gruppen. Detta förbiseende hindrar iakttagelsen, att gruppen icke är sen utan relativt tidig. Fyndet från Stenlille hänföres med full rätt till 300-talets senare hälvt och visar sig därigenom vara ett av de tidigaste kända kärnen med trekantiga öron. Norling-Christensen låter likväl Sebø-typen huvudsakligen tillhöra 5. århundradet och gå «lidt ind i det 6.». Därmed ha vi dock ej nått fram till slutskedet i Vestlandskärlets utveckling. Flera norska fynd äro daterade till framskriden del av 500-talet, ett av dem till tiden omkr. 550. Sola- och Opedals-typerna utan spår av ornering, med ständigt tunnare gods och ökad konvexitet av bottenpartiet avviker också helt från Sebø-typen och leder stilistigt över till den helt rundbukiga kärnform, som vi känna från Gammertingen,¹³

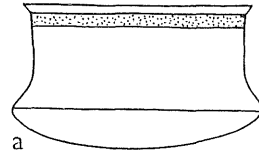
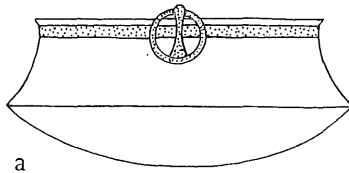
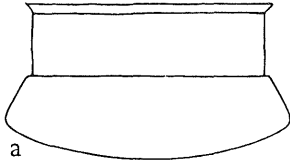
Fig. 1. Vestlandskärlets typutveckling. — Överst den antagna urformen: kärl från Körchow, Mecklenburg. — *Grupp I.* a) Krayenhoff, Holland. b) Stadheim, Sogn og Fjordane. c) Kvitsleby I, Medelpad. — *Grupp II.* a) Limeskastellet Köngen, Württemberg. b) Timrå kyrka, Medelpad. c) Stenlille, Sjælland. — *Grupp I—II.* d) Hauge, Sogn og Fjordane. e) Børte, Telemark. f) Haugstad, Rogaland. g) Sola, Rogaland. — *Grupp III.* a) Seltz, Elsass. b) Midgården, Hordaland. c) Evje Nikkelverk, Aust-Agder. d) Attmars kyrka, Medelpad. e) Opedal, Hordaland. — + utmärker de kärl från tiden omk. 350—500 som visa ornering, vanligen av vågräta linjer i olika grupperingar. — Teckningarna av Allan Fridell, preparator vid Uppsala Universitets Museum för nordiska fornsaker.

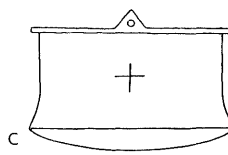
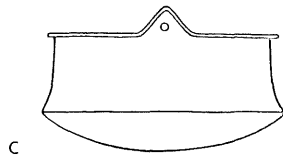
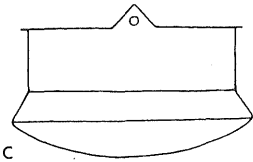
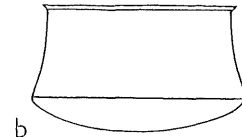
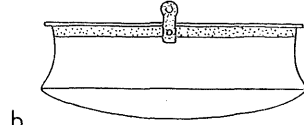
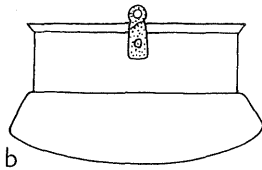
GRUPP I

GRUPP II

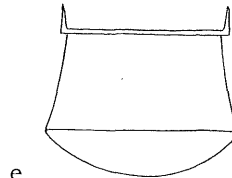
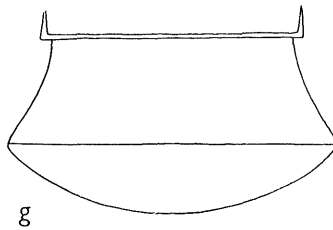
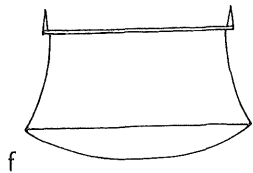
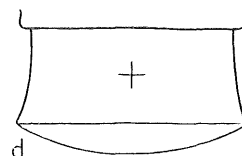
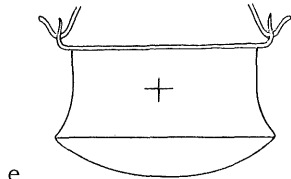
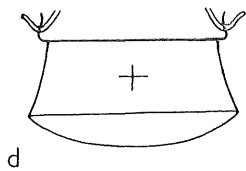
GRUPP III

260

400

550

Fig. 2. Bronskärl från Valsgärde, Uppland, grav 6. Efter Greta Arwidsson.

ett stort antal opublicerade gotländska fynd från folkvandringstiden samt från Valsgärdegraven 6 (fig. 2), daterad till omkring 750¹⁴. En bidragande orsak till att Stenlille-kärlens samband med Sebø-typen ej observerades är, att en för denna kärlgrupp säregen detalj hittills gått obeaktad förbi, nämligen öronen¹⁵. Dessas kanter följas på Stenlillekärlet liksom på kärnen från Hatlestad och Kvitsleby II av vulstliknande förhöjningar, som på de yngre kärnen (Sebø, Skaret, Hauge) reduceras till smala lister. Förklaringen till denna egendomliga dekor skall ej här närmare diskuteras. Den torde emellertid stå i samband med uppkomsten av det trekantiga bronsörat — rimligtvis att förklara som en förbättrad efterbildning i

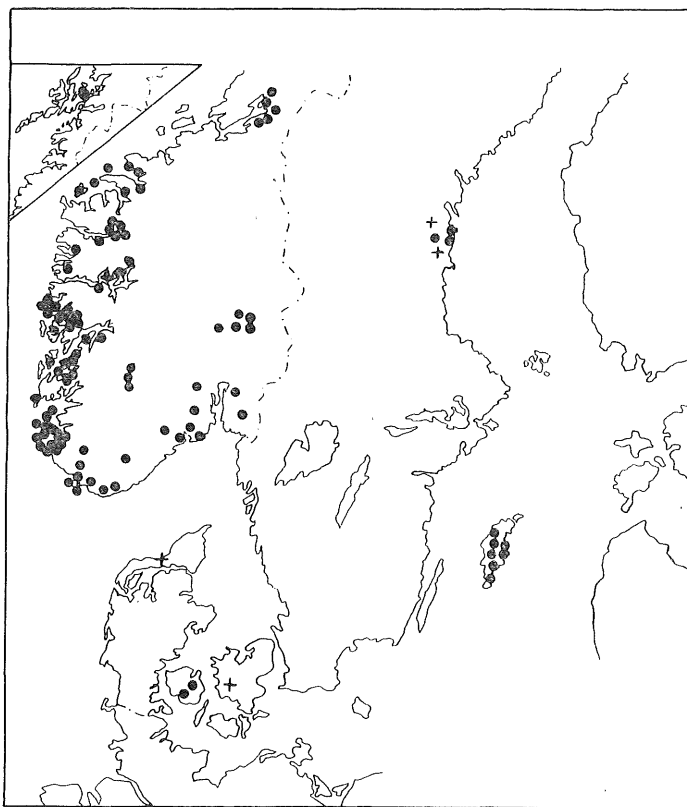

Fig. 3. Skandinaviens fynd av Vestlandskärl. — + utmärker fynd, tillkomna eller uppmärksammade efter år 1933.

brons av den stroppliknande järnögla, som får anses såsom närmaste föregångare till det äldsta bronsörat, som ej är trekantigt utan halvrunt¹⁶.

Som en biprodukt till de senare årens bearbetning av detta kärlmaterial kan anföras, att Vestlandstypen ännu tydligare än förr kommit att framstå som ett uttryck för Norges förbindelser med Nordsjöområdet. Av de båda kärl, som på fyndkartan 1933 upptogs från Småland och Västergötland, har det förra vid närmare granskning ej kunnat godtagas

som förhistoriskt¹⁷, och det senare, som nämnda år ej kunde återfinnas, har nu kommit till rätta på SHM:s medeltidsavdelning. Ytterligare bevis för att de på Sveriges fastland uppträdande kärnen av detta slag äro importvaror från Norge, utgör det exemplar, som ingår i det opublicerade, till hela sin karaktär norska gravfyndet från Högom i Medelpad: stor gravhög (diam. 40, höjd 5 m) över i jorden nedsänkt, träklädd kammare, inneslutande obränt lik med rik utrustning, däribland praktsvärd, fat av brons, kittel av Vestlandstyp och två glasbägare¹⁸. Härtill kan nämnas ett 1865 funnet men av den senare forskningen obeaktat kärl från Bäling, Jättendals socken i Hälsingland, Medelpads södra grannlandskap¹⁹. Med sitt låga överparti och sin extremt konvexa botten har denna kittel ingen fullständig motsvarighet på nordiskt område. Nära anförvanter har den dock i Norge, exempelvis Vestre Hanum, Vang, Hedmark (C. 15 693). Otvivelaktigt är den att uppfatta som en Vestlandskittel från typens förstadium utan bronsöron. I det tillhörande gravgodset ingår en bronspincett och av järn en större kniv, 7 st. pilspetsar m.m. samt en oval eldslagningssten, vilket allt hänvisar till slutet av äldre järnåldern eller just det tidsskede, som denna kärntyp tillhör. — Alla till dato kända fynd av Vestlandskittlar från Sveriges fastland lokalisera sig sålunda till det av norska inflytelser kännetecknade område, över vilket Wencke Slomann givit den utförligaste skildringen²⁰ (se fig. 3). — Bälingfyndet numera utförlig framlagt (Fornvännen 1955, s. 250 ff., fig. 1—3).

II. Glasen med facettslipning

DERAS URSPRUNG OCH TIDSSTÄLLNING

I sin monografi över Snartemo-fynden²¹ betecknar professor Hougen den vackra facettslipade glasbägaren i grav V som en antikvitets vid nedläggningen i graven. Den härrör liksom de båda glasen från Hibnes i Rogaland «snarest fra senromersk tid». Då Snartemo-fyndet särskilt med hänsyn till keramikens vittnesbörd av Hougen dateras till mitten av 500-talet, får således glaset anses ha haft en ålder av minst halvtannat århundrade, när det kom till användning som gravgods. Av Norling-Christensen²² har senare uttalats, att dessa bägare antagligen höra hemma i «slutromersk» glasindustri (400—450 e. Kr.) och stamma från Rhenländerna. Samtidigt framhålles emellertid, att vi desvärre ej känna någon motsvarighet till ifrågakvarande glastyper utanför Norden.

Den föreslagna utsträckningen av de romerska glasens fabrikationstid med ett halvt århundrade är så tillvida tilltalande, att den minskar avståndet mellan tillverknings- och nedläggningstiden för en del nedan berörda glas i norska gravar. Men att finna något samband mellan dessa bägare och det rika glasmaterialet från länderna vid Rhen förefaller åtminstone för närvarande utsiktslöst. Mot detta antagande strider ej blott den fullkomliga frånvaron av liknande typer inom Rhenområdet utan även dessa typers otvivelaktiga släktskap med former, vilkas spridning pekar i en helt annan riktning.

Genom fyra uppsatser, tryckta åren 1936—37²³, gjorde jag ett försök att i grova drag klassificera de till Norden införda glasvarorna från romersk järnålder och tidig folkvandringstid («germansk järnålder») — vid denna tid kända jag till ett antal av omkring 260 st., av vilka dock ett 50-tal utgjordes av smältklumpar eller obestämbara skärvor. Jag

ansåg mig bland dem kunna urskilja två ungefär jämnstora huvudgrupper, den ena betecknad som västeuropeisk, den andra som orientalsk. Av dessa är den förstnämnda kännetecknad av jämförelsevis tunt gods och i stor utsträckning dekor av påsmälta trädar, till mindre del målade figurer eller grunda slipmönster på avfärgat glas. Den är väl företrädd i Västtyskland, särskilt Rhenområdet, Belgien, Frankrike och England. Den andra gruppen, som bortsett från ett 20-tal överfångsglas och några i avfärgat gods, karakteriseras av tjockt glas i nyanser av grönt, och ornering i djupslipning, har ytterst ringa spridning utanför Skandinavians gränser. Då likväl vissa tidiga typer äro kända från Egypten, betraktat som glasindustriens ursprungsland, enstaka även i Syd-Ryssland och det inre Asien samt andra tillskrivits verkstäder i Syrien, ha de antagits komma från det vid sidan av de nämnda västeuropeiska länderna mest betydande glasindustriområdet — den nära Orienten. Denna uppfattning får stöd därav, att den inom gruppen så gott som enrådande kärlypen, bågaren, förefaller vara en orientalsk form, främmande för den klassiska världens symposionframställningar.

I en av de nämnda uppsatserna²⁴ behandlades Nordens näst största grupp²⁵ av införda glasvaror, de i ett 50-tal föreliggande bågarna av tjockt, olivgrönt glas med inslipade ovaler, småningom övergående i långsträckta fåror, vilka i slutfasen försvinna. Översikten visade, att jämsides med denna utveckling av dekoren går förändringen av kärlypen från en konisk fotbägare över en cylindrisk, rundbottnad mellanform till en hög, smal spetsbägare, som slutar med en degenerationstyp utan annan dekor än ett par inslipade vågrätta fåror under mynningskanten. Inom det norska materialet, sammanlagt omkring 30 fynd, återspeglas denna utveckling bl.a. av glasen från Håland (Rogaland), Glamsland (Aust-Agder), Åros (Vestfold)²⁶ och Nærland (Rogaland, Stavanger 1482). De båda sistnämnda fynden tidsbestämmas av Bøe²⁷ till «300-tallets senaste del» och «umiddelbart før 400». Dessa dateringar få en god be-

Fig. 4. 1. Snartemo. 2. Hamre. 3. Hibnes. Skala ca. $\frac{1}{2}$. 1. Universitetets Oldsaksamling, Oslo. 2—3. Historisk Museum, Universitetet i Bergen.

1

2

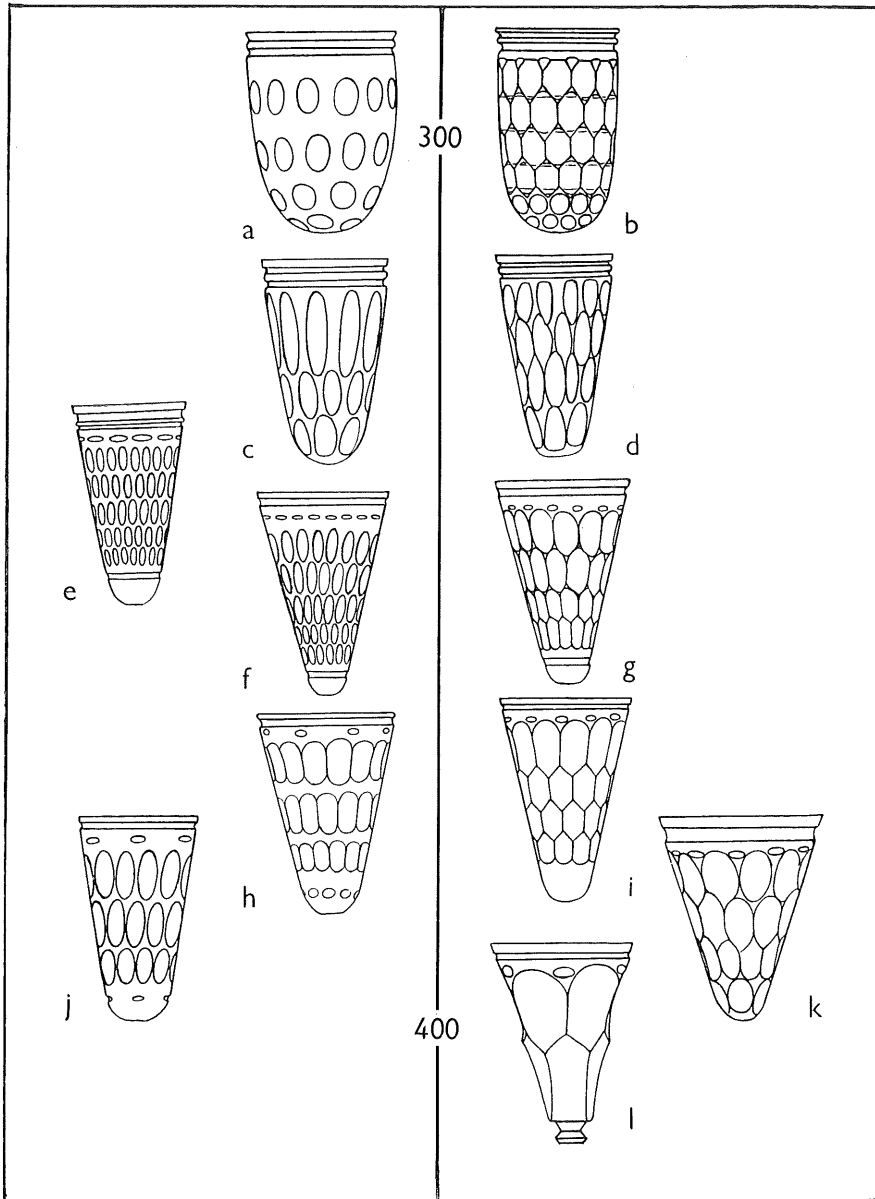
3

kräftelse av ett senare tillkommet tyskt gravfynd med rikt inventarium²⁸. Detta, som innehåller en fullständig motsvarighet till Årosglaset, hänföres till tiden omkring 350 e. Kr.

Denna serie av bågare synes sålunda sluta vid övergången mellan 4. och 5. århundradena. Emellertid få vi räkna med att andra grupper av ovalbågarna fortlevat längre. Redan när min sammanställning gjordes, läto sig en del glas endast med svårighet inordnas i denna utvecklingsserie. Genom senare tillkomna fynd blir ännu tydligare, att bland ovalbågarna ytterligare två mindre grupper kunna urskiljas. Inom den ena av dem förefaller utvecklingen ha gått i rakt motsatt riktning mot huvudseriens. Formen går ej här från det cylindriska mot det koniska utan tenderar mot större bredd. Detsamma gäller inslipningarna, som slutligen överge den ovala konturen för den oregelbundna cirkellinjen²⁹. Utvecklingen tycks nå sin kulmen i den facetterade varianten från Killerup, Fyn, på vilken också tillkomma några kraftigt inslipade dubbelinjer mellan rundlarna³⁰. Olyckligtvis är intet av dessa glasfynd närmare daterat, men de kunna antagas tillhöra slutet av yngre romersk järnålder.

Säkrare tidsbestämd är den andra biserien (fig. 5: e, f, h, j). I fråga om käriformens tillspetsning mot botten följer denna bågare huvudgruppen. Men såsom framgår av det nedan i korthet redovisade materialet, ombildades ej ovalerna till fåror. I stället ordnades de till en början i tättställda rader, som helt fyllde glasets yta. Nu tillkomma också ett par detaljer i utsmyckningen: under mynningskantens horisontella sliplinje anbringas en rad smärre liggande ovaler och en bred, mattslipad rand ett par cm ovan den avrundade botten. På en senare variant öka ovalerna i storlek och grupperas i tättställda zoner. Typen är känd från det ostpreussiska gravfältet Klein Kozlau (fig. 5: h), som att döma av där före-

Fig. 5. Schematisk bild av de facetterade bågarnas utveckling parallellt med ovalglasens. a. Hvornum. b. Varpelev. c. Dybeck. d. Königsbruch. e. Jászalszentgyörgy (rekonstruktion). f—g. Högom. h. Klein Kozlau. i. Havor. j. Espedalen (rekonstruktion). k. Närheten av Lund. l. Snartemo. — Årtalen ange de antagna ungefärliga gränssarna för de avbildade typernas tillverkningstid. — Teckningarna av Allan Fridell.

kommande fibulor huvudsakligen tillhör 200-talet. Glasets tillspetsade form tyder dock på senare delen av 300-talet³¹.

Förekomsten av dessa olika varianter på nordeuropeiskt område är att förklara som avspeglingar av förhållanden inom tillverkningsområdet, som måhända ej varit enhetligt eller uppvisat olika verkstäder. En analys av glasmassan i det numera ganska rika och skiftande nordiska beståndet skulle måhända bidra till förklaring av dessa skiftningar eller i varje fall ge en allmän antydning om ursprunget. I fråga om den senast berörda biserien äro vi i stånd att påvisa ett utländskt fynd, som pekar i en viss riktning, det ungerska från höggravfältet Jászalszentszentgyörgy³². I originalpublikationen är detta glas rekonstruerat med utsvängd botten, men som Párducz påvisat, måste det ha varit spetsbottnat (fig. 5: e). Det kommer då att te sig som den naturliga prototypen för vår biserie. Antagandet får stöd av uppgiften om godsets tjocklek (5 mm) och grönaktiga färg. I fyndet ingår en silverdenar från Antoninus Pius eller Marcus Aurelius, d.v.s. från skedet 102—180 e. Kr. Myntet är dock starkt slitet, och Párducz hänför graven till tiden efter 350. Härmed stämmer också glastypen. Av de Nordeuropas glas, som äro kända genom litteraturen, kommer typologiskt närmast det ungerska glaset bågaren från Øvsthus i Hordaland. Denna grav tillskrives tiden omkr. 500³³, en datering, som ifråga om glasets tillverkningstid av norska arkeologer betraktats som en *terminus ante*.

Även med ett godtagande av uppfattningen, att dessa trots godsets tjocklek ofta skadade och lagade glas ha en betydligt tidigare fabrikationstid, än vad gravdateringarna ange, måste man räkna med möjligheten, att denna biserie levat längre än huvudgruppen. På denna fråga är ännu för tidigt att ingå (se dock nedan). En annan omständighet, som skänker denna biserie ett speciellt intresse, är det stora inflytande, den haft på de yngre facettbägarnas utveckling. Denna svit skall här göras till föremål för en kort studie.

Såsom en första iakttagelse i fråga om dessa tjockväggade, olivgröna bägare bör framhållas, att de ej alla få anses direkt nedstamma från de

tunnare, i avfärgat glas framställda bågarna av Juellinge-Sojvide-typ. Till avsevärd del äro de varianter till ovalbågare av olika slag (fig. 5). Formen är stundom identisk och då strängt taget också dekoren. Skillnaden består däri, att ovalerna i ena fallet ställts så glest, att de ej skära varandra, i det andra, att de genom konsekvent överskärning bilda facetter. Som det äldsta kända nordiska facettglaset av denna cert räknar man den ovanligt stora bågaren från Varpelev, Sjælland (fig. 5: b). Under hänvisning till fyndets föga slitna mynt från kejsar Probus (276—82) daterar Montelius graven till den ungefärliga tiden 300³⁴. Med sin nästan cylindriska form överensstämmer Varpelev-glasets ovalbågarnas huvudserie. Men också bland de facetterade glasen gör sig gällande den för 300-talets glasbestånd kännetecknande tendensen mot den koniska formen³⁵. Ett lätt skadat exemplar av denna typ föreligger från en grav vid Königsbruch i Schlesien³⁶, daterad till århundradets förra hälft. Det står med hänsyn till dekoren nära den med långovaler prydda bågaren från Dybeck, Skåne (fig. 5: c—d).

De facettslipade bågare, som uppträda i Skandinavien under 300-talets senare hälft, synas alla anknyta till den ovan berörda biserien med sin prototyp i det nämnda ungerska fyndet. Ett genomgående, karakteristiskt drag är, som ovan framhållits, de liggande ovalerna under mynningskanten, till en början i tät rad utan hänsyn till den övriga dekoren, senare glesare, placerade ovan den översta ovalradens mellanrum och i spets-ovalens form. Närmast den ungerska förebilden står den ena bågaren i det opublicerade Medelpadsfyndet Högom³⁷. Mynningskantens slipdekor är dock här förenklad till en smal fåra, och de liggande ovalerna ha krympt ihop. Sidornas ovaler ha däremot tilltagit i storlek, men radernas antal har bibehållits vid 5. Detta är två mer än Øvsthus-glasets, vars ovalen äro betydligt större och tydligen stå förebilden något fjärmare. Med hänsyn till den med tiden allt kraftigare inslipningen och mönstrets i samband därmed tilltagande storlek får Högomglasets anses något tidigare än det norska. Den preliminära dateringen³⁸ av svärdet i Högom, «något, men obetydligt tidigare» än Snartemo-svärdet (omkr. 500), en

datering, som väl får anses gälla fyndet i dess helhet, kan dock ej tillämpas på glasets tillverkningstid, som torde ligga betydligt före 400. Detta antagande gäller även det andra Högom-glaset, en fullständig motsvarighet till det ovan beskrivna, ehuru med ovaldekoren utbytt mot fyra rader sexsidiga facetter. Alla tre bågarna från Øvsthus och Högom äro lagade med metallskoningar av olika slag, vilket visar, att de varit i bruk en längre tid, innan de blevo gravgoods.

En nära frändskap med ovalbågarna visar också det facetterade glaslet från Havor i Hablingbo (fig. 5: i)³⁹. Det är en om ock något senare parallelltyp till det nämnda från Klein Kozlau med ovalerna utbytta mot facetter. Den stora likheten med det ostpreussiska glaslet från 300-talet gör, att man ställer sig frågande till Havorbågarens hänförande till Nermans Per. VI:2 (475/500—575/600). Vid granskning av fynduppgifterna finner man också, att av de 6 st. fornsaker, som jämte glaslet ingå i fyndet, halva antalet återfinns på figurlistorna till Per. VI:1 (400—475/500). Fyndet torde ej vara senare än 400-talet, och om glaslet såsom ofta vid denna tid länge varit i bruk, kan dess tillverkningstid mycket väl ha infallit under den senromerska epoken.

Såsom typologiskt yngre än Havorbågaren får anses en sedan gammalt känd dylik från närheten av Lund (fig. 5: k). Kärprofilen är också här trattformig men mer tillspetsad. De liggande spetsovalerna under mynningskanten återkomma även på detta glas. Men facetterna äro större samt kraftigare och mer vårdslöst inslipade. De täcka kärlytan ända ned till trattspetsen, ett drag, som vi nu möta för första gången på våra glasbågare. Av Montelius hänföres denna bågare utan närmare motivering till hans per. V (200—400)⁴⁰. Gentemot denna tidsbestämning skulle kunna hänvisas till det norska fyndet från Kvasheim i Rogaland, daterat till tiden omkring 550⁴¹. Det där ingående glaslet är visserligen starkt fragmentariskt, men brottstycken både av mynningskanten och bottenpartiet visa så stor överensstämmelse med glaslet från Lund, att intet tvivel kan råda om typidentiteten. Då även i detta fall får räknas med lång livstid för glaslet, torde Montelius' kronologi ej utan vidare

Fig. 6. 1. Pompeji. Museo nazionale, Neapel. Skala ca. $\frac{2}{3}$. 2. Grustag i närheten av Lund. Lunds universitets historiska museum. Skala ca. $\frac{1}{2}$.

få anses vederlagd. Till försiktighet i detta hänseende manar ett till 300-talet hänfört fynd från Espedalen i Telemark (C 23240; Bøe: Gravguld 69bis), som innehåller ett fragmentariskt, centimetertjockt och med stora ovaler ornerat överfångsglas i trattform (fig. 5: j), en Kvasenheim-glaset tämligen närstående typ. Å andra sidan peka fragmenten av en stor facetterat bågare med överfång från Ottarshögen i Vendel (början av 500-talet) i den riktningen, att glasen i denna teknik tillverkats ännu under 400-talet.

Att det råder ett nära släktskapsförhållande mellan å ena sidan bägarna från Lund och Kvassheim, å andra sidan de fyra glasen från Snartemo V, Hibnes och Hamre (fig. 4) torde ej kunna betvivlas. Härför talar deras tämligen nära kronologiska samhörighet, överensstämmelsen i fråga om glasmassans färg och allmänna beskaffenhet samt dekoren. Vid jämförelse mellan slipmönstren förefaller de fyra sistnämnda som en direkt utveckling av de båda föregående. Tydligast framträder sambandet på Hamreglasets, som under mynningskanten visar de liggande spetsovaler, vi känna från de äldre bägarna. Men Lund-exemplarets fyra rader facetter ha här minskats till halva antalet, samtidigt som de blivit dubbelt så stora. En viktig nytillkommen detalj är foten. Skall någon tidsskillnad mellan dessa bägare kunna påvisas, får hänsyn tagas till denna. Närmast prototypen (se nedan) står i detta hänseende glasen från Snartemo och Hamre, under det att foten på Hibnesbägarna visar en stark rudimentering. Glasen från de båda förstnämnda fynden åtskiljas främst genom inslipningens tilltagande styrka, ett drag, som når sin höjdpunkt hos Hibnesbägarna⁴².

Av särskilt intresse är fotens uppträdande på bägarna av Snartemotyp. Till denna detalj saknas alla förutsättningar bland de äldre glasen med facetter och ovaler. Men då det finns en samtida bägartyp med en mycket likartad fot, kan denna antagas ha tjänat som förebild. Det bäst bibehållna inom denna grupp är det kända exemplaret från Tu i Rogaland⁴³. Det ingår i ett ej daterat men av Gustafson⁴⁴ till 400-talet hänfört fynd. Denna bägare tillhör specialgruppen med överfång, men i enfärgat glas uppträder den i fragmentariskt skick i fynd från Lunde, Vest-Agder (Stavanger 3203 = Bjørn, Bronsekar 136, med oriktigt inv.-nr. och tolkad⁴⁵ som «vid skål»), möjligen också Sør-Hogstad, Rogaland (jfr. not 42) (Stavanger 3552 = Bjørn, Bronsekar 143, med hänvisning till Tufyndet) samt från Västland, Medelpad (Stockholm 17062, enstaka skärva av opakt vitt glas). Av dessa fynd dateras det från Lunde till omkring 500⁴⁶, det svenska till 400-talet⁴⁷. Hit får också räknas glasets från Vorning, Jylland med grekisk inskrift (Müller, Ordning, Jernalderen 332)⁴⁸. Grup-

Fig. 7. Skandinaviens fynd av facetterade glasbägare.

pens prototyp torde vara att finna i en senromersk bägare av typ Salt-hammer, daterad till sent 300-tal⁴⁹, där ovalarne bildas av grova påsmälta trådar, en form, känd från Ungern⁵⁰. På Vorning-exemplaret, typens äldsta representant i Norden, är denna trådbeläggning ännu att spåra i ovalernas förhöjda kant, på Tu-bägaren endast genom den blåa färgen på detta parti.

Det här gjorda försöket att klarlägga de facetterade bägarnas utvecklingshistoria har i hög grad försvärats av materialets sparsamhet,

glasens långa livslängd och osäkerheten av vissa dateringar⁵¹. Även om fyndkronologien vore oemotsägelig, skulle den ej ge upplysning om glasens tillverkningsstid. I fråga om denna råder större ovisshet än för de samtida bronskärlens. Den från danskt och tyskt håll föreslagna metoden att fixera den äldre järnålderns kronologi med tillhjälp av de romerska importvarorna kommer sannolikt att i viss utsträckning visa sig fruktbarande — därom får framtiden döma — men dess begränsade möjligheter framträder klart i belysningen från de ovan behandlade glasfynden. Här är det rent av importvarornas datering, som är det osäkraste momentet⁵².

Gunnar Ekholm

*Imported Pieces of Western and Eastern Origin
in the Scandinavian Iron Age*

I. Bronze Cauldrons of «Vestland» Type.

Among the Roman and Provincial Roman bronze vessels, imported to Scandinavia, cauldrons of «Vestland» type, next to wine ladles, comprise the largest group and they have been frequently discussed in archaeological literature. To-day all authors agree that they must be of Western European origin, but the theories vary regarding their area of manufacture and the shape of the prototype. The theory of the late Professor Haakon Shetelig that their ancestor is to be found in a cauldron of «Stadheim» type, was not fully accepted. This type seemed to be later than some cauldrons, such as the early finds from Limes-Castell Köngen, Württemberg and a hoard from Seltz, Elsass. Incidentally, two new finds from Kraysenhoff, Holland (publ. 1949) and Straubing, Bavaria (publ. 1951) throw new light on this problem. They prove that the earliest stage of the «Stadheim» type is contemporary with the cauldrons of Köngen and Seltz. Through dateable finds from Scandinavia, the Conti-

ment and England (Long Wittenham) the author suggests an evolution for these vessels (fig. 1).

Concerning the two new Swedish grave finds from the northern part of the country on the map, fig. 3, the one from Bäling, Hälsingland, was excavated in 1865, but it has hitherto been unnoticed. The find from Högom, Medelpad, was excavated in 1949—50. The tumulus was 40 m in diameter and 5 m high. Under the stone cairn a burial chamber with walls and roof of wood was found cut into the subsoil; it contained an inhumed burial, with exceedingly rich funerary equipment, *inter alia* a splendid sword, related to that of Snartemo V, a shield, dagger, arrows, a bit and a saddle, a bronze bowl and a cauldron of «Vestland» type, two glass beakers and several clay pots. This grave, which is closely related to Norwegian graves of the period, is the best proof of the strong Western influences in this part of Sweden especially during the end of the Roman Era and the beginning of the Migration Period. From the Norwegian counties of Trøndelag there was in prehistoric times and the Middle Ages a cross country trade route to the Gulf of Bothnia.

II. Glass vessels with «Cut Glass» Pattern.

The more than 230 glass vessels, which have been classified in Scandinavian finds from the Roman Era and the earlier part of the Migration Period (A.D. 1 — 550 A.D.) can be divided into two main groups of almost equal size, one of which the author considers to be of Western European, the other of «Oriental» origin. The former is common in England, Belgium, Northern France, and Western Germany, especially the Rhineland; the latter for all in Norway. The first group is characterized by vases with coloured or colourless threads, cups with painted animals and bowls of thin colourless glass with shallow cut facets. The «Oriental» group was probably manufactured in the Near East. With the exception of two blue and white and two similar opal blue bowls, all of Alexandrian or Italian origin, and a few almost hemispherical cups, this group

comprises an Oriental type of drinking cup, common in Hellenistic Pompei, but unknown from classical symposium representations. The Scandinavian type are usually tumblers of thick glass with «cut glass» patterns. Some twenty are so-called «cased glasses», glass of one colour being superimposed over glass of another colour. Some 50 are of an olive green hue, the decoration of which consists of various combinations of ovals, ellipses and facets. This last group shows a clear development from a cylindrical to a conical tumbler, which becomes higher and narrower, the ovals gradually becoming elongated and finally changing into furrows. The last phase (about 400 A.D.) of these beakers is represented by a degenerate «Spitzbecher» which is undecorated but for a pair of broad incisions under the rim. Besides this main group there are two minor groups, one of which comprises a low, wide vessel decorated with cut rounds; the other type is conic with closely placed ovals; it is undoubtedly related to the stemmed drinking cups in cut glass of the 1st century A.D., its presumptive prototype being an isolated Pompeian vessel (fig. 6 : 1). Cups of this type are not very numerous, but the later stages of cups with cut facets (total for Scandinavia 15) have originated from this variant. Specimens of the last phase are *inter alia* a fragmentary vessel from Gotland and four well preserved specimens from Norway (fig. 4). Their dating is, however, uncertain. The graves in which they were found date from 500 to 550 A.D., but we may presume that they were manufactured one or two generations earlier.

NOTER

- ¹ Bronsekar og glasbegre fra folkevandringstiden i Norge. T.V.S. Skr. 1929 Nr. 6.
² Bronskärnen av Östlands- och Vestlandstyp. T.V.S. Skr. 1933 Nr. 5. ³ Besnier: Les vases de métal découverts à Alesia en 1809, s. 644.
⁴ Willers: Die römischen Bronzebecher von Hen Moor. Hannover u. Leipzig 1901, Taf. 1:9. ⁵ Maria H. P. den Boesterd: Catalogue of the Bronze Vessels in the Rijksmuseum G. M. Kam at Nijmegen. Nijmegen 1955. ⁶ Om Björn ägt kännedom om det svenska materialet, skulle han i kitteln från Kvitsleby I med dess genom Boc daterade keramik ha funnit ett kärl med bronsöron från 300-talet (T.V.S. Skr. 1933 nr. 5 s. 18). Denna tidiga typ tillhör också det ena av kärnen i det gotländska fyndet från Kyrkebys

(Nerman: Die Völkerwanderungszeit Gotlands. Stockh. 1935, Taf. 57:612), det andra är en Timrå-kittel. ⁷ Dopsch: Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kultur-entwicklung von Caesar bis auf Karl den Grosse. 2. Aufl. 1923—24. ⁸ Peltzer i Zeitschr. d. Aachener Geschichtsvereins, Bd 30, 1908. ⁹ Vestlandske Graver fra Jernalderen. Bergen 1912, s. 35. ¹⁰ Några norrländska gravfynd från folkvandringstiden. Arkiv för norrländsk hembygdsforskning (4) 1919, fig. 6, 2. ¹¹ Vestlandskedler og malede Glas. Kuml 1953. ¹² Germania 20, 1930 s. 120 ff., Abb. 1: m. ¹³ Gröbbels: Der Reihengräberfeld von Gammertingen. München 1905, Taf. X:1. ¹⁴ Arwidsson: Valsgårde 6. Die Gräberfunde von Valsgårde, I, 1942, Taf. 32:737. ¹⁵ Ej heller Bjørn, som dock uppmärksammar denna kärngrupp (a. a., s. 32), lägger märke till den originella öronformen utan fäster sig uteslutande vid bottenorneringen, sexuddig stjärna, inramad av koncentrisk cirkellinjer, som också den är ett särdrag för typen i dess glansdagar. — Till Bjørns 4 exemplar (53, 56, 59, 72) kan utom det nämnda från Stenlille läggas ett svenskt från Kvitsleby II (Fornv. 1908, s. 235 m. fig.), som dock saknar botten. ¹⁶ Behn I. c., Taf. 27:2. ¹⁷ Såsom påvisats, förekomma liknande kittlar långt ned i historisk tid. Odenocrants: Vestlandskittlarnas ättlingar, i Studier till Gunnar Ekholm den 13/3 1934. ¹⁸ Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens Årsbok 1951, s. 93 ff., fig. 2—12; Dagmar Selling: Hövdingasvärdet från Högom (Arkeologiska forskningar och fynd. Studier utg. med anl. av H. M. Gustaf VI Adolfs sjuttioårsdag 11/11 1952), s. 354 ff. med 6 pl.-fig., varav 1 i färg. ¹⁹ Hildebrand i Antiquarisk tidsk., D. 2, 1869, s. 282 ff.; Montelius: Hur gammal är bygden i Hälsingland? (Stockh. 1901), s. 25 (m. fig.). ²⁰ Medelpad og Jämtland i äldre jernalder. Universitetet i Bergen, Årbok 1948, Historisk-antikvarisk rekke Nr. 2. — De norska inflytelserna på det förhistoriska Norrland framhävda av förf. i uppsatsen: Norrland, en studie i landsdelens äldre bebyggelse-historia och kulturgeografi. Sv. geogr. årsbok 1941. ²¹ Snaertemofunnene (Norske Oldfunn VII, 1935), s. 38. ²² Germansk Jernalders Begyndelse i Norden (Viking XIII, 1949), s. 10. ²³ Romerska glasvaror i Skandinavien (Fornvännen 1937) med där ang. litt. ²⁴ Orientalische Glasgefässe in Skandinavien (Eurasia septentrionalis antiqua X, 1936). ²⁵ Den största gruppen utgöra de till ett 70-tal uppgående glasen med påsmälta trådar. ²⁶ Anf. upps. i ESA X, fig. 7, 9, 10. ²⁷ Jernalderens keramik i Norge (Bergens Museums Skrifter, Nr. 14, 1931), s. 65; dens.: Norsk gravguld fra ældre jernalder (Bergens Museums Årbok 1926, Historisk-antikvarisk række, Nr. 2), s. 241; nedan citerad Boe: Gravguld. ²⁸ Woelcke, i Das Museum für Vor- und Frühgeschichte (Frankfurt am Main, Veröffentlichungen I), s. 13: fig. 3. — Enligt benäget meddelande av chefen för Prähist. Abt. d. Röm.-german. Zentralmuseums in Mainz, dr. H. J. Hundt är fyndplatsen Praunheim, en förort till Grossfrankfurt. — En annan dylik «Spitzbecher» är förut känd från Köstitz i Sachsen (Jahresschr. f. d. Vorgeschichte d. sächs.-thüring. Länder X, 1911, Taf. IX:8). ²⁹ Althin i: Meddelanden från Lunds Universitets historiska museum 1953, fig. 1. — Ett liknande glas från Himlingøje, Sjælland (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1951, s. 41: fig. 5). ³⁰ Avbildad i BMÅ 1936, Historisk-antikvarisk række, Nr. 3, fig. 1. ³¹ Sitzungsberichte d. Altertumsgesellschaft Prussia 17, 1892, s. 171 ff., Taf. XVII:VI b. ³² Párducz: Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn III (Archaeologica Hungarica XXX, 1950), s. 204 ff., Taf. XCVI:4. ³³ Boe: Gravguld, 241; Fett: Arms in Norway between 400 and 600 A. D. (BMÅ 1938/39, Historisk-antikvarisk række, Nr. 2), 215. ³⁴ Sv. forn. tidskr. IX, s. 256. ³⁵ Rademacher: Fränkische Gläser aus dem Rheinland (Bonner Jahrb. 147, 1942), s. 296. ³⁶ Petersen i Altschlesien, Bd 4, 1932, fig. 12:16. ³⁷ K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok 1951, s. 97: fig. 9.

Fig. 5: f—g är efter skiss, som docent Selling ställt till mitt förfogande. ³⁸ Dagmar Selling i: Arkeologiska forskningar och fynd (Sthlm. 1952), s. 361. ³⁹ Nerman: Die Völkerwanderungszeit Gotlands, Taf. 57:614, här fig. 5:i i annan rekonstruktion. — Såsom härrörande från en bågare av samma typ har också uppfattats ett fragment från Gullborg i Östergötland (Nordén: Östergötlands järnålder, D. 1, Norrköping 1929—36, fig. 309 b.) ⁴⁰ l. c., s. 253 f., not 6. ⁴¹ Fett l. c., 131. ⁴² Som en bågare av Hibnestyp uppfattar Nerman (l. c., Textfig. 53) det fragmentariska glaset från Amunde, Gotland. Detta förefaller dock ha haft betydligt smalare facetter. — Ett ej eldskadat kantstycke bland smältklumpar från Frøyland, Rogaland (Stavanger 2302), kan också tydas på detta sätt. I samma riktning tolkade enligt meddelande av museumsdirektor Jan Petersen professor Shetelig fragmenten från Sør-Hogstad (Stavanger 3552), bland vilka bottenplattan är enda osmältna delen. ⁴³ Senast avbildat i BMÅ 1936, Historisk-antikvarisk række, Nr. 3, fig. 2. ⁴⁴ Aarsberetning 1900, s. 215 f. ⁴⁵ Denna tolkning upptagen från fyndnotisen i Aarsberetning 1877, s. 73. Misstaget grundar sig tydligen på att fragment av de stora, plana sidovalerna uppfattats som delar av kärlets botten. ⁴⁶ Bøe: Gravguld 106. ⁴⁷ Lindqvist: Uppsala högar och Ottarshögen i Vendel (Sthlm. 1936), s. 229. — I detta norrländska gravfynd ingå utom de båda av Lindqvist nämnda glasen (det ena med överfång, sammansmält, det andra skärvor från bågare av Foldvikstyp) samt den ovan berörda skärvan av en Vorningbågare även brottstycken av andra glas, bl.a. ett delvis blått, omvikt kantstycke till en frankisk tumlare, Rademacher l.c., Taf. 57 ff. ⁴⁸ Enligt Bjørn visa också fragmenten av ett andra glas från Lunde samt ett från Holmegård, Rogaland (Bronsekar 137, 141) samma färg och beskaffenhet som det förutnämnda från Lunde. Beträffande förutnämnda glas hänvisar också de Lange till det tidigare fyndet från samma plats (se hans uppsats i Oldtiden Bd. 1, 1910, s. 47:q). ⁴⁹ Bøe: Gravguld 291. ⁵⁰ Alterthümer d. frühen Mittelalters in Ungarn, Bd. 1 (Braunschweig 1905), Fig. 354. ⁵¹ Dagmar Selling l. c., s. 361. — Om samma osäkerhet i fråga om det följande tidsskedet, se Greta Arwidsson l. c., s. 127 ff. ⁵² Om de ovan behandlade glasen senare enn 200 iakttar den utomskandinaviska facklitteraturen en så gott som fullständig tystnad. Orientaliska former, som visa förstadier till här återgivna slipmönster, finna vi emellertid i det även för skandinavisk forskning viktiga arbetet Donald B. Harden: Roman Glass from Karanis (University of Michigan Studies, Humanistic Series, Vol. XLI, Ann Arbor 1936).

Jens Storm Munch

FOLKEVANDRINGSTIDENS GULLSKATTER I NORGE

Blant de utstilte saker i våre forhistoriske museer viser det seg at verdigjenstander og smykker av edelt metall, helst gull, i særlig grad tiltrekker seg den vanlige besøkenes interesse. For gullet — dette vakre, mattgule metallet — har jo like stor betydning som smykkemateriale og verdimåler i dag som for 1 000 år siden. Etterstrept med begjær og iver, og samtidig fornedret og foraktet, besunget av poeter og forbannet av profeter, har gullet til alle tider spilt en stor rolle i menneskenes historie både til godt og ondt.

Her skal vi se litt på en side av gulletts historie i vårt land, de rike og merkverdige skattefunn fra folkevandringstiden. Ved siden av å være blikkfangere i våre utstillingssaler, har disse etter våre forhold ganske store gullfunn også fanget forskernes interesse og virkelyst. For Norges vedkommende er gullfunnene tidligere publisert i to gode oversikter av Johs. Bøe¹, samtidig som viktige sider av gulletts historie er streift i en insiterende avhandling av A. W. Brøgger². Gullfunnene i folkevandringstiden kan imidlertid ikke bare studeres på grunnlag av det norske materiale alene. Også forholdene i våre naboland og sørover på kontinentet må tas med i betraktning. Her er vi i den stilling at mens de svenske skattefunn er greit publisert³, mangler vi en mer generell oversikt. I Danmark er forholdene omvendt.⁴ Når det gjelder det kontinentale materialet er hovedkilden Sture Bolins kraftfulle og inspirerende verk⁵, et arbeid som også er svært viktig for synet på skattefunnene

sett i relasjon til det øvrige oldsakstilfanget, og i lys av tidens almenne kulturelle mønster.

La oss først se litt på begrepet *skattefunn*. Hva forstår vi ved uttrykket, hvilke kriterier skiller skattene fra andre funngrupper, og hva er det særegne ved skattefunnene? — Folkevandringstidens skattefunn er så godt som utelukkende sammensatt av gullsaker, dels i form av hele smykker og prydgjenstander, dels som mindre eller større gullstykker beregnet til betalingsmiddel. Der funnopplysningene er noenlunde fyldestgjørende, viser det seg at skattene er kommet for dagen ved en stor stein, i en ur, opptil en bergvegg, inntil et tre eller gjemt på annen måte. Rent generelt må vi derfor forstå skattefunnene som samlede nedlegninger av verdigjenstander, gjemt vekk på en slik måte at de er beskyttet mot tyveri og plyndring.

Når derfor funnene er av en viss størrelse og vi kjenner de nærmere omstendigheter ved funnstedet, er det som regel ganske enkelt å skille skattene ut fra tidens øvrige materiale. Vanskeligere er det når gullet er funnet enkeltvis og samtidig funnopplysningene svikter, da gullsaker av lignende typer også kjennes fra graver. Under behandlingen av de enkelte former skal vi komme tilbake til disse problemer. Her er det nok å slå fast at enkelte funn alltid vil være tvilsomme, men at vi, alt tatt i betraktning, helst regner de fleste gullsaker fra folkevandringstid med til skattefunnene. Dette gjelder også enkeltfunne gjenstander uten nærmere opplysninger, såfremt ikke andre forhold tilsier at en annen tolkning er rimeligere.

* * *

Det land som er rikest på gullskatter i Norden er uten sammenligning Sverige, så følger Danmark og til slutt Norge. Johs. Bøe regnet i 1920 med ca. 9 kg gull fra folkevandringstidens skattefunn her hjemme⁶. Senere har mengden øket noe, så i dag har vi over 10 kg, fordelt på 125 funn. Vanligvis er disse svært ujevnt sammensatte, noen store og rike, og andre — og det er de fleste — små og enkle, bare med 1—3 gjenstander. La oss se litt på de norske gullskattene og trekke ut enkelte

Tabell I. Norske skattefunn fra folkevandringstid.

Fylke	Antall funn	Halsringer	Gullmunnblikk	Brakteater	Hengesmykker	Gullperler	Fingerring	Andre gullsmykker	Runde spiraler	Flatovale spiraler	Betalingsgull	Gullbarer	Andre gullsaker	Andre saker	Antall gjenstander	Vekt
Østfold ...	6	3	1	18	4	2	-	-	9	-	5	-	-	-	42	688.01
Akershus ..	4	-	3	28	-	4	1	-	7	4	2	1	-	-	50	926.19
Hedmark ..	3	-	-	-	-	2	-	-	4	-	-	-	1	-	7	690.83
Oppland ..	5	1	1	-	-	-	1	-	1	1	-	-	-	-	5	356.65
Buskerud ..	3	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	3	676.74
Vestfold ...	3	2	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	5	512.24
Telemark ..	4	-	-	5	2	1	-	-	2	-	-	-	-	-	10	57.76
Aust-Agder	2	-	-	-	2	6	-	-	26	-	50	-	-	-	84	316.45
Vest-Agder	14	2	2	9	-	1	-	-	19	-	45	-	-	1	79	939.54
Rogaland ..	44	1	-	30	-	10	8	-	69	1	68	-	3	2	192	3 235.22
Hordaland	11	-	1	2	-	-	-	2	7	1	-	-	1	-	14	283.40
Sogn og Fj.	7	-	-	6	-	1	-	-	6	-	2	1	-	1	17	227.32
Møre og R.d.	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2.95
Sør-Trønd.	4	-	-	7	-	1	-	-	3	-	-	-	-	-	11	283.50
Nord-Trønd.	6	1	-	1	-	-	2	-	3	-	-	-	-	-	7	463.00
Nordland	5	-	-	1	-	1	-	-	6	-	-	-	-	-	8	358.91
Ukjent sted	3	-	-	-	-	1	-	-	6	-	-	-	-	-	7	36.23
Tilsammen	125	12	8	107	8	31	12	2	172	7	172	2	5	4		10055.25

typiske funn. Først kan det da være greit å sette materialet opp i en tabellarisk oversikt, ordnet fylkesvis og delt inn i hovedgrupper av typer. Denne tabell sier mer enn mange ord hvor tyngden av gullfunnene er å finne i Norge, og likeså hvilke typer av oldsaker som er de vanligste.

Et av de mest typiske skattefunn fra vårt land stammer fra Sletner i Eidsberg, Østfold. (Fig. 1.) Sakene er kommet for dagen til forskjellig tid under jordarbeid på toppen av en skrent, og inneholder på ett brett de viktigste typer som opptrer i skattene. Ved siden av en hel del brakteater legger vi først merke til det fine gullmunnblikket og de fire små

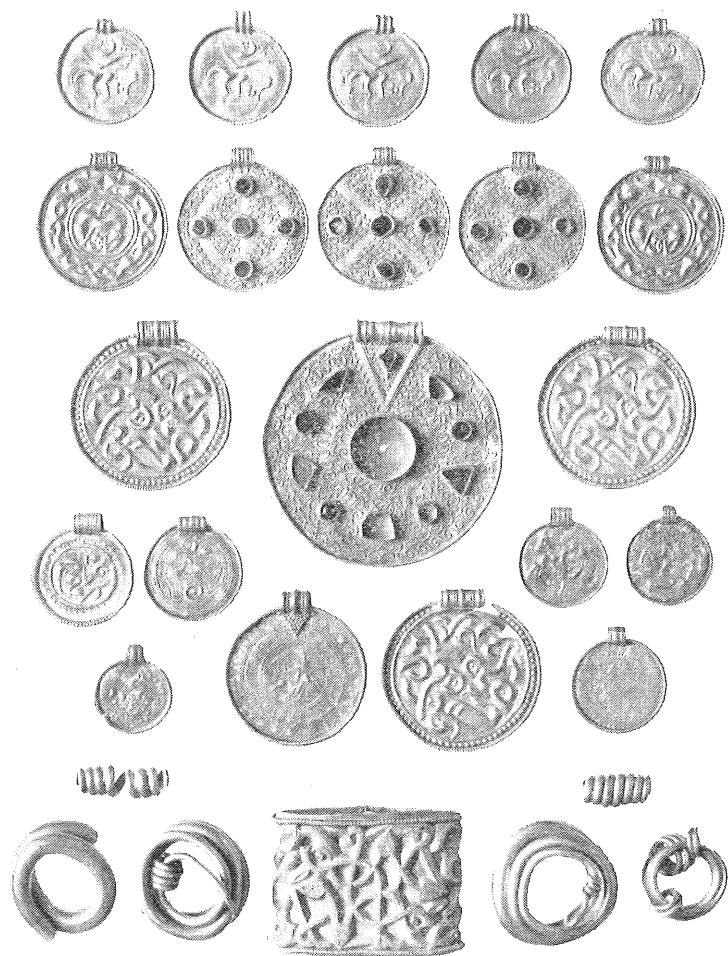

Fig. 1. Gullskatten fra Sletner, Eidsberg, Østfold.

runde hengesmykkene. Videre forekommer en del av det vanlige betalingsgullet, deriblant flere små spiralopprullede ringer. To av disse ser ut til fra først av å ha utgjort en stor halsring, av samme type som fig. 4. — Gullskatten fra Stavijordet i Eidsvoll, Akershus, er noe mindre, men

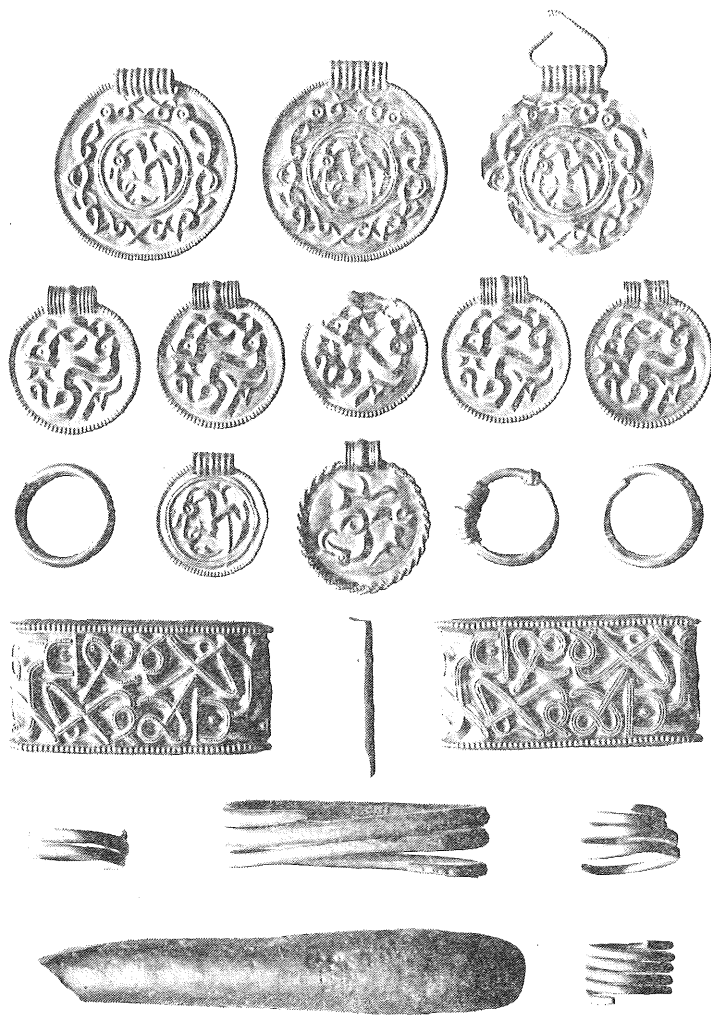

Fig. 2. Skattefunnet fra Stavijordet, Eidsvoll, Akershus.

inneholder ellers stort sett de samme oldsaker. (Fig. 2.) Også her forekommer brakteater, gullmunnblikk — sogar to slike — og betalingsgull. Vi har en del funn av lignende type, hvor smykker og prydgjenstander dominerer bildet, men få som er så store. Som et eksempel på de mindre

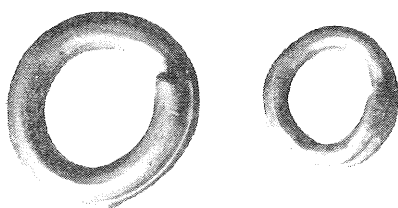

Fig. 3. Gullsakene fra Åmdal,
Lista, Vest-Agder.

gullskatter av denne type avbildes her funnet fra Åmdal på Lista med et praktfullt gullmunnblikk og to små spiralringer. (Fig. 3.)

Av en litt annen karakter er det merkelige gullfunnet fra Øksendal, Bakke i Vest-Agder⁷, som «bare» består av to store gull halsringer. (Fig. 4.) De kom for dagen i 1944 i kanten av et bekkedar, tett ved et lite tjern, og meget taler for at det like gjerne kan være religiøse motiver bak nedlegningen som den vanlige nedgravning av skatter.

Ellers er det kommet for dagen en rekke funn som hovedsakelig inneholder opphuggete og spiralopprrullede gullstykker. Fremst

blant disse står Norges største samlede gullskatt, fra Store Oma i Time på Jæren. Ganske betegnende er også funnet fra Nordre Nese i Bygland, Setesdal (fig. 5), hvor det bortsett fra et par små hengesmykker bare forekommer istykkerbrutte gullbiter og små ringer. Langt de fleste skatter i Norge består hovedsakelig av slikt betalingsgull. Et typisk eksempel er funnet fra Finstad i Løten, Hedmark, med tre små gullringer. (Fig. 6.) Svært ofte er slike ringer kommet for dagen enkeltvis, uten funnopplysninger, men av og til får vi også høre litt nærmere om hvorledes sakene ble funnet. Det gjelder f. eks. den vakre, flatovale spiralring fra Elton på Vestre Toten (fig. 7), som ble funnet under veiarbeid i 1897 opptil en svær, jordfast stein.

En ting til skal vi merke oss når det gjelder skattenes sammensetning, nemlig den ujevne fordeling som de enkelte gjenstander har i Norden. Stort sett er de nordiske skattefunn svært like, bortsett fra enkelte viktige

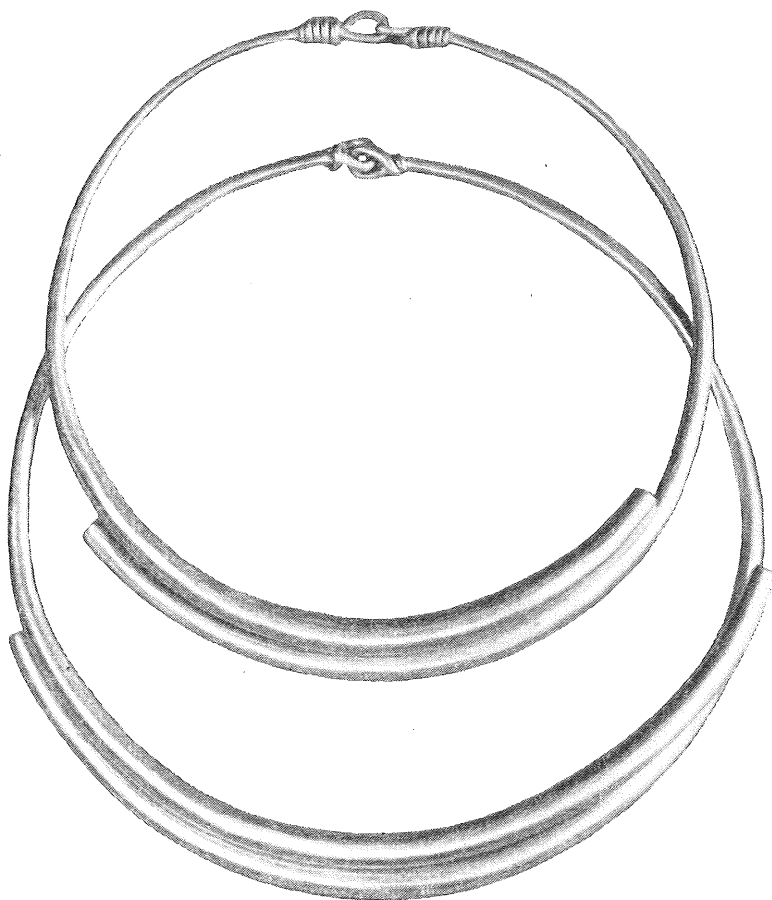

Fig. 4. Gullhalsringene fra Øksendal, Bakke, Vest-Agder.

unntak. Mynter mangler så å si totalt i Norge, og er heller ikke vanlige på det svenske fastland, mens de dominerer fullstendig på de store Østersjø-øyer og kjennes også i mindre utstrekning fra Danmark. På den annen side er Danmark—Sør-Sverige rikest på brakteater, mens norske og fastlands-svenske skattefunn helst består av vanlig betalingsgull. Dette må bety at gullstrømmen til Norden kommer fra ulike

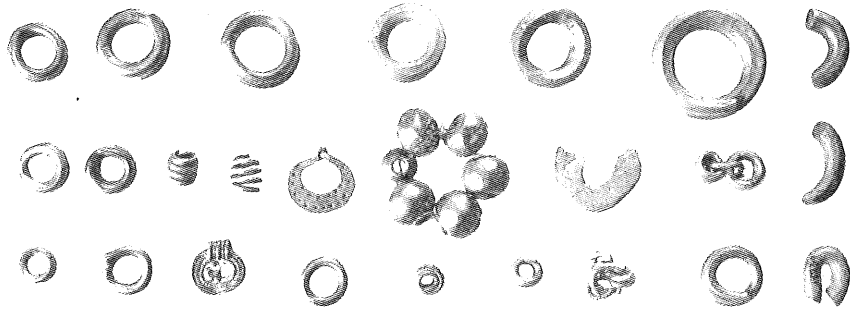

Fig. 5. Skattefunnet fra Nordre Nese, Bygland i Setesdal.

oppavsområder og til forskjellige tider, betinget av flere historiske hendinger. Bare dette kan forklare disse avvikende nedslag i tid og rom innen de enkelte land og landsdeler.

*

*

Det er derfor nødvendig å se litt på de enkelte oldsakstyper hver for seg, og det passer da bra å ta utgangspunktet i *myntene*. Denne gruppe er utførlig behandlet tidligere⁸, så vi kan her nøye oss med en oversikt. I alt kjennes ca. 800 romerske gullmynter, solidi, fra Nordens eldre jernalder. De synes å ha kommet i to bølger, en mindre på 300-tallet, og så hovedstrømmen i løpet av 400-årene. — Myntene fra romertidens slutfase, ca. 100 i tallet, stammer for størstedelen fra Gallia, og har sitt nedslagsområde hovedsakelig innskrenket til Danmark—Skåne. Bare 10 stykker har funnet veien til Norge, de fleste fra graver. Myntene er helst preget i tiden fra 300 til 380, i løpet av dette tidsrom har de vel også havnet i Norden. Storparten er imidlertid ikke kommet i jorden før langt senere, mange først et godt stykke ut i neste århundre, en del enda senere.

Hovedmengden av myntene tilhører dog 400-tallet. Nu er det de store Østersjø-øyer som fullstendig dominerer bildet, selv om en del mynter også kjennes fra de danske øyer og i mindre grad fra enkelte distrikter på Sveriges fastland. Denne myntstrømmen stammer for størstedelen fra det østromerske riket, der de fleste er preget i løpet av 400-årene, med hovedvekten i tidsrommet 450—475. En helt annen sak er når de er

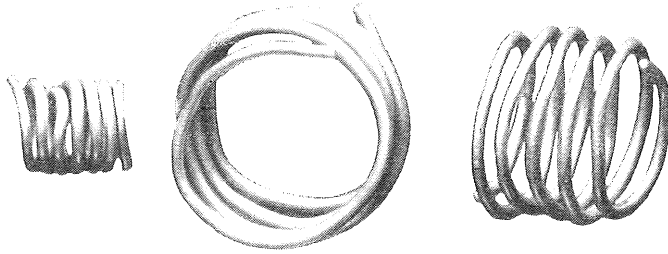

Fig. 6. Gullringene fra Finstad, Løten, Hedmark.

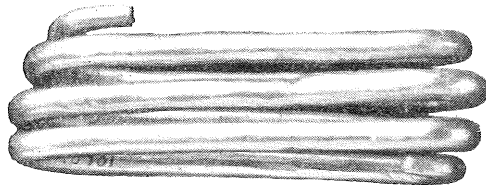

Fig. 7. Spiralingen fra Elton, Vestre Toten, Oppland.

importert til Norden, og når de så er kommet i jorden. Sannsynligvis er de eksportert nordover ikke så svært lenge etter pregningen, mens de derimot kan være svært gamle ved nedlegningen. Som vi senere skal komme tilbake til, synes de fleste skattefunn å tilhøre 500-årene, særlig første halvpart. — Én ting er det verd å merke seg når det gjelder myntene, de er alle på nordisk grunn forsynt med bærehempe, og har altså helst hatt funksjon som hengesmykker, ikke i første rekke som betalingsmiddel.

På samme måte forholder det seg med *brakteatene*, disse vakre, små hengesmykkene med ensidig preg, fra først av etterligninger av romerske medaljonger, senere dominert av ren nordisk dyreornamentikk. Sannsynligvis har de vært båret som amuletter, flere er prydet med runeinnskrifter. Brakteatene deles vanligvis inn i grupper etter billedpreget, og de har spilt en fremtredende rolle i forskjellige stilhistoriske og kulturgeografiske diskusjoner⁹. Disse problemer skal vi la ligge her, og bare knytte noen alminnelige betraktninger til brakteatene for såvidt det har interesse for vårt emne.

I alt kjennes over 600 brakteater fra Norden, derav stammer nesten halvparten fra Danmark, ca. 180 fra Sverige, og resten, 156 stykker, fra Norge. I Danmark er de noenlunde jevnt fordelt over hele landet, mens man i Sverige kan spore en tydelig overvekt i de søndre landskaper samt på Østersjø-øyene. I Norge har også brakteatene en litt ujevn fordeling: flest i Østfold—Akershus og Lista—Rogaland, ellers en del fra det indre Østlandsområdet og i Trøndelag, samt spredte forekomster langs kysten. Kronologisk sett er det de yngre og yngste typene som er vanligst i Norge, noe som kommer sterkere frem i skattene enn i andre funn-grupper.

Brakteatenes funnforhold er et ganske viktig spørsmål, fordi Norge her står i en særstilling. I Danmark og Sverige opptrer de nesten utelukkende i skattefunn, mens man her i landet også finner brakteater i graver. Ved siden av de over 100 brakteater som er kommet for dagen fra i alt 20 skattefunn, kjennes også 28 stykker fra gravfunn. Som rest får vi da 21 enkeltfunne brakteater, som regel uten nærmere opplysninger om funnforhold. — Selv om det er skattefunnene som interesserer oss her, kan det kanskje rent en passant nevnes at brakteatene, når de dukker opp i graver, på lignende måte som gullmedaljonger og romerske mynter helst stammer fra praktfunn, oftest skjelettgraver med importerte glass og bronser, smykker av gull og sølv og ellers et rikt utstyr. Vanligvis er det bare én brakteat i funnet, sjelden 2, og bare i ett tilfelle, prakt-graven fra Dalum i Sparbu, Nord-Trøndelag, inneholdt 3 stykker. — Annerledes forholder det seg med skattefunnene, der er det gjerne regelen at flere brakteater finnes sammen. Vi har funn med opptil 20 stykker, vanligvis opptrer de i et antall av 5 til 10, selv om det også kjennes funn med bare 1 til 3. Når det gjelder de enkeltfunne brakteatene knytter det seg så stor usikkerhet til dem at vi ikke tør regne dem med blant skattene.

Blant gullsmykkene fra folkevandringstiden inntar de praktfulle *gullmunnblikk* en fremtredende plass. (Se fig. 1, 2 og 3.) De blir vanligvis oppfattet som sverdskjedebeleg, men er gjennomgående så små at de

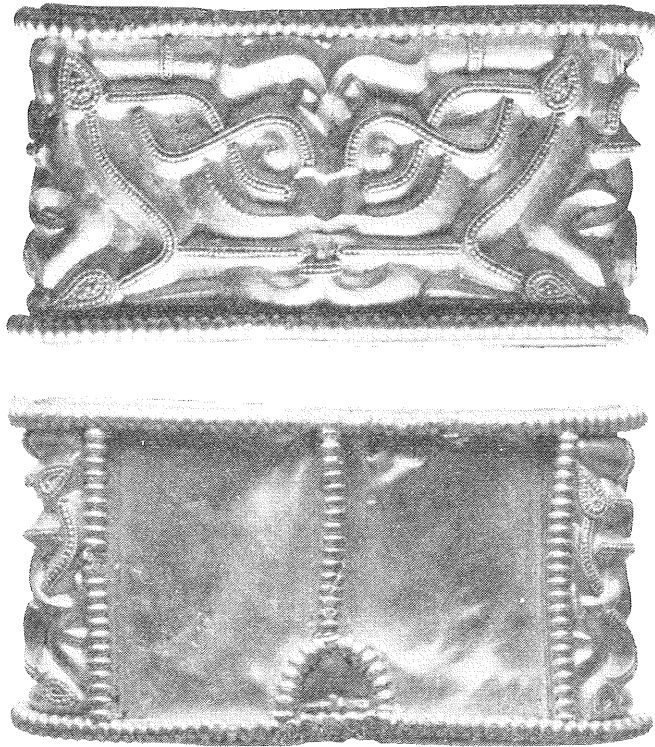

Fig. 8. Sverdskjedemunnblikk av gull fra Langbak under Onstad, Ullensaker, Akershus.

bare kan ha passet til en smal og tynn klinge. Oversiktstabellen viser at gullmunnblikkene fra Norge, 8 i tallet, innskrenker seg til Østlandet samt Agder—Rogaland. (Det ene funnet fra Etne i Sunnhordland må sees i samband med Rogaland.) 4 av disse er funnet i sikre skattefunn, og selv om munnblikk også forekommer i graver, f. eks. Snartemo, bør vi vel helst gå ut ifra at de løsfunne eksemplarene stammer fra skattefunn. — Siden den siste samlede oversikt over folkevandringstidens smykker i Norge¹⁰ er det innkommet et nytt, praktfullt stykke, fra Onstad i Ullensaker, Akershus¹¹, som slutter seg fint inn i rekken av de øvrige munnblikk med en face maske. (Fig. 8.)

Det vil vel her føre for langt å komme inn på alle de stilhistoriske og kulturgeografiske spørsmål som gullmunnblikkene reiser. De kjennes også fra våre naboland, 3 fra Sverige og 5 fra Danmark. Bare det er jo i seg selv underlig at det gullfattige Norge har like mange av disse prakt-smykker som resten av Norden tilsammen. Likeledes kan smykkene deles inn i greie grupper etter stilpreget, samtidig som enkelte stykker med en forbausende likhet i motiv-valg og ornamentbehandling er kommet for dagen fra vidt forskjellige strøk av Norden¹². En mulig forklaring er at stykkene enten skriver seg fra et felles verksted og er spredt ved handel, eller en kan tenke seg at omreisende håndverkere har reist rundt og produsert etter bestilling.

En annen gruppe oldsaker som er godt representert i skattefunnene, er *gullhalsringer*. Her er flere typer og former, med de enormt store ssvenske gullhalskrager i spissen¹³. I de siste årene er det i Danmark dukket opp noen lignende ringer, langt enklere i formen¹⁴. Disse må vel forstås som typologiske forstadier til de mer utviklede svenske. I det hele tatt er det Sverige som er dominerende når det gjelder gullhalsringer, både kvalitetsmessig og kvantitativt, men én type, de såkalte «Tureholms-ringene», kjennes også fra Norge. I alt har vi 8 eksemplarer her i landet. Best bevart er den vakre ringen fra Vashus i Heskestad, Rogaland. (Fig. 9.) De andre er enklere og mangler ofte gliderne, som de to Øksendalringene (se fig. 4), hvis de da ikke er helt ødelagt og deformert, som ringen fra Sletner-skatten (fig. 1). Slike gullhalsringer er sjelden eller aldri funnet i graver, derimot stammer flere fra sikre skattefunn. Det er derfor høyst sannsynlig at også enkeltfunne stykker helst bør regnes med blant skattene.

Ellers forekommer en god del andre smykker og småting i skattefunnene, f.eks. små *gull hengesmykker* som de fire fra Sletner (se fig. 1). *Gullperler* kjennes også, dels små hule, runde kuler slik som i funnet fra Nordre Nese i Bygland (fig. 5), dels dannet ved spiraloppulling av en gulltråd. Eksempler på det siste har vi bl. a. i gullskatten fra Sletner. Andre prydgjenstander er sjeldne; det eneste som er verdt å nevne, er

Fig. 9. Gullhalsringen fra Vashus i Heskestad, Lund, Rogaland.

gull fingerringe, men da lignende stykker også forekommer langt tallrikere både fra graver og som løsfunn, har det her liten interesse å gå nærmere inn på dem.

Endelig har vi den tallrikeste gruppe som forekommer i skattefunnene, nemlig det vanlige betalingsgullet. For størstedelen består dette i spiralopprullet gull, altså ring-gull i alle former og størrelser. Ved siden av dette har vi avhugne biter og tener i forskjellige former, mer eller mindre bøyde og vridd. Ofte er dette oppklippede deler av større smykker og ringe. Egentlige barrer er derimot sjeldne. — Vanlig betalingsgull

kjennes imidlertid også fra graver, særlig spiraler. Dette tilsier en viss forsiktighet i tolkningen av det løsfunne materialet, selv om det synes rimelig å anta at mesteparten av dette stammer fra skatter.

En ting skal vi merke oss, nemlig at gullet fra forhistorisk tid gjennomgående er av en mye renere gehalt enn nutidens. Smykkene får derfor et litt mattgult skjær og er selvfølgelig mer bøyelig enn vi er vant til. Dette spilte imidlertid en underordnet rolle dengang, da metallet i første rekke skulle benyttes som betalingsmiddel. Tvert imot, det var jo av stor betydning at gullet som bytteobjekt og formidler ved kjøp og salg var av så ren gehalt som mulig.

* * *

Skattefunnenes datering har alltid vært et vanskelig og omdiskutert spørsmål. Bare en del av sakene kjennes fra graver eller andre sikre funnkombinasjoner, og skattene selv vil nødvendigvis alltid bli en broket samling av eldre og yngre gjenstander. Selv ikke muntfynnene er i seg selv daterende, her må man ta hensyn til skattens sammensetning, hvilke mynter som er representert og hvor tyngden faller. Det blir så et skjønns- spørsmål hvor lang tid etter funnets sluttmynt skatten tidfestes. En lignende usikkerhet gjør seg forøvrigt også gjeldende ved myntdaterte graver, uten at vi her skal komme nærmere inn på dette.

Så meget kan imidlertid sies at myntskattene er uhyre lette å datere sammenlignet med andre skattefunn. Det alminnelige betalingsgullet lar seg overhodet ikke nærmere tidfeste innenfor folkevandringstidens grenser. Noe bedre egnet er de finere smykker og prydsaker. Her kommer vi over på et felt som riktignok er vel gjennompløyd, men hvor divergensene også er store, nemlig stilhistorien og dens dateringer. Brakteatene f. eks. er forsøksvis tidfestet dels til 300-årene, dels så sent som 500- til 600-årene, skjønt de fleste er tilbøyelig til å plasere dem i folkevandringstidens første halvdel. Når det gjelder de norske skattefunn med brakteater, dreier det seg helst om senere typer, hvilket skulle tilsi at de hørte hjemme i periodens midte. Av de andre smykkene kan vi nevne at også Tureholmsringene synes å passe best inn her, selv om det

er vanskelig å presse dem inn i en fast kronologisk ramme. Selv ikke slike praktstykker som gullmunnblikkene er det lett å datere, på grunn av den usikkerhet som hersker innen stilkronologien. Alle gullmunnblikk er imidlertid preget av den utviklede stil I, til dels sterkt påvirket av entrelac-ornamentikken, hvilket skulle tilsi at det er rimeligst å plasere dem i første halvdel av 500-årene.

I hovedsaken synes også gullskattene i våre naboland å falle innenfor det samme tidsavsnitt av folkevandringstiden som de norske. Enkelte av de nordiske gullskatter inneholder også mynter, men heller ikke slike funn er til særlig hjelp og støtte ved dateringen, dertil er de for fåtallige og lite rikholdige. Likevel kan det ha sin interesse å se litt nærmere på dette materialet. Den vedlagte tabell (se side 112) forteller tydelig hvorledes funnene og myntene fordeler seg¹⁵. Bare 5 av disse skattene inneholder mer enn 10 mynter, av disse har 3 en sluttmynt så sent som Anastasius, (491—518), de to andre slutter med henholdsvis Zeno, (474—491) og Proc. Anthemis (467—472). Dette må bety at de ikke er kommet i jorden før omkring 500-tallet eller et stykke ute i dette århundre. Uheldigvis inneholder disse funn bare slike gullsaker som ellers er udaterbare eller ubrukelige til tidfesting: spirallringer, gullbarrer, fingerringe og lignende. De 5 funn med brakteater har alle så få mynter at det er vanskelig å bygge noe på dem, skjønt det virker jo litt rart å se hvor tidlige mynter det dreier seg om: emisjoner fra Theodosius II, Valentinian III og Leo I.

Sett på bakgrunn av den forskjelligartede sammensetning som skattefunnene og da særlig myntskattene ofte viser, var dette resultatet imidlertid ikke direkte overraskende. Fra Gotland har man jo funn med brakteater og andre folkevandringstids-saker sammen med en rekke denarer fra tidlig romersk keisertid¹⁶. Et klassisk eksempel er ellers Brangstrup-funnet fra Fyn, en ganske rikholdig skatt som tidligst er kommet i jorden mot slutten av 300-tallet. Likevel inneholder funnet en serie mynter som spenner over hele tidsrommet fra 250 til 350, i virkeligheten «den rene frimerkesamling, med alle aarganger omhyggelig representert» som A. W. Brøgger uttrykte det.¹⁷ Slike funn

Tabell II. Myntdaterte skattefunn i Norden.

	Ref. se note 15.	Antall mynt	V. Honorius (395—408)	Ø. Theodosius II (408—450)	V. Valentinian III (423—455)	Ø. Marcian (450—457)	V. Majoran (457—461)	Ø. Leo I (457—474)	V. Lib. Severus (461—464)	V. Proc. Anthemius (467—472)	V. Glycinius (472—473)	Ø. Leo II og Zeno (474)	Ø. Zeno (474—491)	Ø. Leontius (482—488)	Ø. Anastasius (491—518)	Brakteater				Gull spiraler	Gullbarer	Gull fingerring	Gullperler	Andre gullsaker	Sølvgenstander	Andre saker
																A	B	C	D							
Jylland	M-74	2																								
Fyn	M-64	5						3										1								
Bornholm I	M-43	1																1								
Bornholm II	H-165	14						3		1		1	2													
Bornholm III	H-169	27						5			1		5	1												
Skåne	M-244	1																								
Blekinge	M-221	2																								
Öland I	J-9	11						7		1																
Öland II	J-22	1						1																		
Öland III	J-91	1										1														
Gotland I	J-116	11						1	1	1																
Gotland II	J-129	1																								
Gotland III	J-154	4																								
Gotland IV	J-162	1																								
Uppland	J-222	20		4		1		2					11		2											
Tilsammen	15 funn	102	2	23	9	4	1	24	2	3	1	1	23	1	8	1		10	3	20	4	2			3	

viser faren ved å presse skattene og deres funnkombinasjoner for sterkt. Med et så sammensatt og heterogent materiale må det utvises den største varsomhet under den kronologiske behandling.

Skal vi imidlertid forsøke å trekke noen konklusjoner, synes det å være en tydelig tendens i retning av at de daterbare skattefunn helst hører hjemme i 500-årene, særlig første halvdel eller midten av dette århundre. Og da synes det meg ikke for dristig å anta at også de udaterte og udaterbare skattefunn bør plasseres innen dette tidsrom.

* * *

Et meget vesentlig spørsmål, i virkeligheten et av hovedproblemene vedrørende skattefunnene, er hvorfor de ble gravet ned og gjemt vekk. Her har det vært fremsatt mer eller mindre fyldestgjørende forklaringer, men hele forholdet er svært vanskelig, så det lar seg vel neppe gjøre å finne en tolkning som er dekkende overalt. — Meget av gulletts funksjon i eldre jernalder kan bare fjernt anes gjennom oldfunn, dunkle skriftlige kilder og ved parallellisering med andre forhold. Sannsynligvis var dette kostbare metallet ikke bare verdimåler og betalingsmiddel, men hadde også en mystisk kraft, var hellig og viet til de høyere makter. Det er iallfall klart at gullringene hadde en bestemt funksjon i det gamle ættesamfunnets regler om bøter, og derfor ble sett på som slektens symbol¹⁸. Mulighetene for at en del av gullfunnene er lagt ned som offer til de høyere makter, er derfor til stede.

Derimot er det vel mer tvilsomt om folkevandringstidens gullskatter har sammenheng med sagatidens dødstro, slik vi kjenner den fra Snorres Ynglingatal: — — —; *Þess skyldi hann ok njóta, er hann sjálfir hafði í jørð grafit*, — — —¹⁹. Dette må forstås slik at man kunne trygge sin tilværelse i det hinsidige ved å gjemme vekk sine skatter på jorden. Vi kjenner flere eksempler på denne skikk, mest berømt er vel fortellingen om Egil Skallagrimsøn og hans sølvkister. — Når det gjelder vikingetidens sølvskattefunn, må vi nok regne med at en del kan være gravet ned ut fra denne tankegang, men jeg tror det er farlig å benytte en slik tolkning overfor funngrupper og kulturforhold som er flere hundre år eldre.

Nei, folkevandringstidens gullfunn gir seg ikke ut for mer enn de er, *skattefunn* i ordets egentlige betydning. Dette har vi jo allerede fremholdt tidligere (se side 98) at skattene helst bør oppfattes som nedgravde og gjemte formuer. Til alle tider har det vært så at folk vil beskytte og trygge sine kostbarheter på beste måte, og et godt gjemmede blir ennå i dag av mange regnet for tryggere enn en bankboks. Særlig under urolige forhold, med krig og plyndring, er det mest nærliggende at folk gjemmer vekk sine verdisaker. Det er da også en kjent sak at skattefunn fra historisk tid helst samler seg i de perioder og områder der det hersket ufred.

Meget karakteristisk i så henseende er det eksempel som Sture Bolin trekker frem. I Skåne viser det seg at over halvparten av skattene i historisk tid tilhører tidsrommet 1674—79, og av disse igjen faller majoriteten på landskapets syv nordligste herreder. «Enligt arkeologiens sätt att betrakta skatterna, skulle detta betyda, at just under denna tid inträffar blomstrings-tiden för Skåne. Enkannerligen dess nordliga delar ha varit ett handelscentrum eller en rik bygd. — I själva verket utgör tiden 1674—1679 det skånska krigets och snapphanehärjningarnas tid, och äro de skattrikaste häradena de, där snapphanefejden rasade som värst»²⁰.

At enkelte skatter også faller i fredstid, forundrer egentlig ikke. Men der hvor skattene hopper seg opp i et større antall innenfor et begrenset område og et bestemt tidsrom, der er krig og uro, plyndring og voldtekt ikke langt unna.

Denne tankegang, at skattene markerer ufredstid, er ikke så fremmed for arkeologene som Sture Bolin vil ha det til. Det har mer skortet på evnen til å trekke konsekvensene av forholdet. Sigurd Grieg f. eks., som i sin behandling av vikingetidens skattefunn²¹ nokså inngående behandler spørsmålet om hvorfor skattene er nedgravet, streifer også teorien om at de skulle være betinget av urolige forhold. Ja, han erklærer seg enig i dette og har en oversikt over Norges myntskatter fra senere tid, nettopp for å argumentere med at de er knyttet til ufredsperioder. Men dermed ender det hele, det gjøres intet forsøk på å benytte denne teorien til å plasere skattene inn i sitt rette miljø og historiske sammenheng.

Heller ikke senere kan vi se at nordiske arkeologer har trukket dette synet inn i bildet. Ganske betegnende i så henseende er Johs. Brønstedts uttalelse fra Danmarks Oldtid: «Man har med en vis Ret peget paa, at disse mange Værdier maate tyde paa urolige Forhold, Krig og Kamp; dog kan dette Synspunkt anlegges for ensidigt.»²² — Derimot er tanken om skattenes sammenheng med ufredstid ikke fremmed nedover på kontinentet. At Sture Bolin som teoriens fremste talsmann trakk konsekvensene fullt ut i sin behandling av de germanske myntfunn, er kanskje ikke så underlig. Stort sett må man si at skattene passer pent inn i det historiske bildet i romertid og folkevandringstid nedover på kontinentet, ja, i mange tilfelle bidrar de selv til å utdype og klargjøre de skriftlige kilder. Likevel må vi ikke være blinde for at Bolin kanskje har presset materialet litt for sterkt, og ofte gitt en for ensidig og tendensiøs tolkning av kildene.

At skattefunnene kan brukes til å kaste nytt lys over arkeologiske forhold, har bl. a. Joachim Werner vist i en interessant liten avhandling: Die römischen Bronzegeräthdepots des 3. Jahrhunderts und die mitteldeutsche Skelettgräbergruppe.²³ Her forsøker han å vise at det er sammenheng mellom depot- og skattefunn av bronsekar, fat og annet husgeråd i grenseprovinsene, og forekomsten av de samme oldsaker i germanske graver. Tanken er at skattefunnene rommer grensebeboernes kostbarheter, nedgravet som følge av germanske angrep, mens gravgodset avspeiler noe av det bytte de siste førte med seg hjem fra sine krigstog. Dette medfører at vi ikke ensidig kan betrakte romerske varer på germanske hender som resultat av handel, men regne med at en del også kan være krigsbytte. Werner uttrykker seg kanskje litt forsiktig, men likevel klart og tydelig: «So ergänzen die Geschirrdepots des provenzialrömischen Gebietes in glücklicher Weise den Befund der Skelettgräbergruppe nördlich des Thüringer Waldes und tragen damit zur Klärung historischer Vorgänge während eines wichtigen Abschnitts der Auseinandersetzung zwischen Römern und Germanen bei.»²⁴

* * *

La oss imidlertid vende tilbake til vårt eget materiale. Ser vi på fordelingen av gullskatter her i landet, vil vi fort oppdage at de er underlig ujevnt og spredt distribuert, både i antall og størrelse. Enkelte distrikter mangler så å si totalt skatter, mens de kan forekomme svært tallrike i andre områder. Dette merkelige fenomen kan vel ikke bety annet enn at nedgravning av skatter også i vårt land er betinget av historiske hendinger. Her skal vi bare antyde et forsøk på å plasere gullskattene inn i sitt rette miljø, sett på bakgrunn av tidens almene kulturmønster. Uten å gå for meget i detaljer er det imidlertid nødvendig å gi en skisse over forekomsten av skattefunn i folkevandringstid, sammenlignet med bosetning og kulturforhold i det hele. For å få et grunnlag til bedømmelse av gullskattenes relasjon til rike og fattige områder, velger vi her særlig å sammenligne med gull i graver.

Funnkartet fig. 10 skulle, sammenholdt med tabell 1 side 99, si mer enn mange ord. De norske skattefunn er jo så få at det, bortsett fra Lista og Jæren, er vanskelig å bygge for meget på dem, særlig ikke på manglende funn. Ser vi på *Østlandet* som en helhet, kan det imidlertid ikke så lett bortforklares at gullskattene mangler i de sentrale deler av *Østfold* (bortsett fra en liten spiralling fra *Onsøy*). Derimot har vi en rekke funn fra bygdene i øst og nord, strøk som, om de ikke har ligget folketomme i eldre jernalder, uten tvil må sies å tilhøre utkantområdet. Lignende forhold gjør seg også gjeldende i *Vestfold*, om enn i mindre grad. Også her mangler gullskattene i de tette bosatte strøk i sør. Denne mangel kan neppe skyldes gullmangel og fattigdom, da oldfunnene fra disse strøk ellers vitner om en høy kultur og god økonomisk bakgrunn, bl. a. kjenner vi nettopp fra «*Rabygdene*» på begge sider av fjorden en god del gull fra graver.

Fra resten av *Østlandet* faller skattene så spredt at det er vanskelig å trekke noen sikre konklusjoner. Vi mangler imidlertid gullfunn fra *Toten*, den fine spirallingen fig. 7 er kommet for dagen ved en ferdsselsvei helt i utkanten av bosetningsområdet. Likeledes er skattene svakt representert på *Hadeland*, mens vi har 3 pene funn fra hjertet av *Hedmark*,

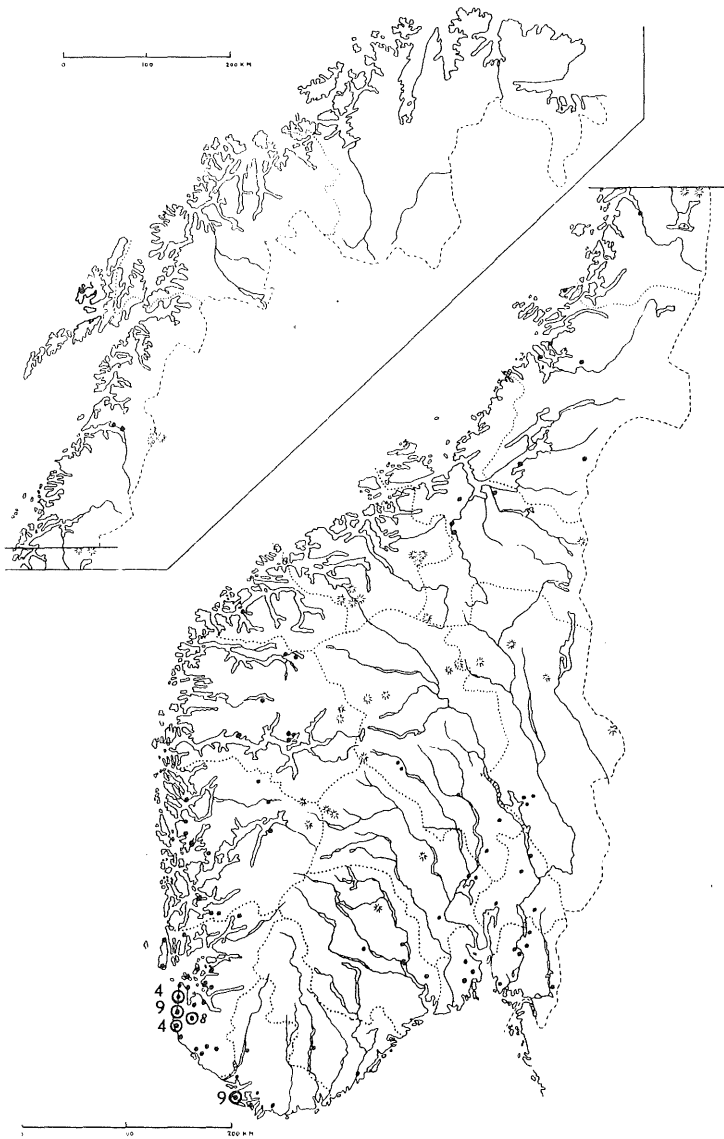

Fig. 10. Kart over norske skattefunn.

og likeledes få, men ganske rike funn fra sentralområdene på Ringerike og Romerike. Her synes det altså å være god overensstemmelse mellom skattefunn og bosetning, dette er jo distrikter som også ellers fremhever seg i oldsaksmaterialet, spesielt Ringerike og Hedmark.

Sørvestlandet, dvs. Agder og Rogaland, synes i oldtiden å ha dannet en egen kulturprovins. Ser vi på fordelingen av skattefunn, viser det seg at over halvparten skriver seg fra Lista og Jæren, kjerneområdene i eldre jernalder. Men samtidig må vi gjøre oppmerksom på at en god del gull også er kommet for dagen utenfor disse distrikter, i bygder som til dels først ble folksatte under ekspansjonsfasen i folkevandringstid. Skattefunnene ligger nærmest som en ring rundt hovedbygdene Lista og Jæren, med spredte forekomster i skjærgården rundt Boknfjord.

Disse distrikter er jo overordentlig fyldig representert i det øvrige oldsaksmaterialet, særlig da Lista og Jæren. Skal man dømme etter mengden av gravgull f. eks., må det her i romertid og folkevandringstid ha vært et meget høyt kulturnivå med gode økonomiske kår og en kraftig befolkningstilvekst. Dette avspeiler seg bl. a. i den voldsomme ekspansjon som med sentrum i Lista og Jæren sprenger seg vei oppover dalene og inn på heiene.²⁵ I dette miljøet må vi vel også søke bakgrunnen for de mange skattefunn her i sørvest.

Forholdene på *Vestlandet* er vanskeligere å gripe, fordi landets særegne natur former utviklingen og gir bosetning og kulturmønster en egen karakter, vidt forskjellig fra det vi møter på Østlandet. Skattefunnene langs vestkysten er heller ikke mange, og det virker som de har et meir tilfeldig preg. Stort sett stammer de helst fra sentrale bygder med en fast bosetning bakover til romertid. Her kan vi i første rekke fremheve distrikter som Sunnhordland og Ytre Hardanger, til dels også Midthordland. Fra selve Hardanger har vi bare ett skattefunn, en liten spiralring fra Kinsarvik. Det øvrige oldsakstilfang fra Indre Hardanger har også et noe fattigslig og spinkelt preg.²⁶

Derimot kan det være grunn til å fremheve konsentrasjonen av skattefunn i Sogndal i Sogn. Riktignok er disse skatter ikke særlig store,

(2 stammer fra samme gård), men likevel tyder det på at noe har hendt her engang. Lengere ute i fjorden har vi et funn, fra Lavik, og ellers merkelig nok en liten, men typisk gullskatt fra den lille fjellbygda Jølster midt mellom Sognefjord og Nordfjord. Likså underlig er det at Møre og Romsdal, hvor oldfunn og ikke minst gullrikdom vitner om en jevn bosetning og gode kår, så å si mangler skattefunn. Det eneste vi kan innregistrere, en liten løsfunnet gullperle fra Volda, bør vi kanskje helst sette et lite spørsmålstegn ved. — Foreløpig synes det vanskelig å finne en forklaring på denne ujevne og skjeve fordeling, da disse distrikter ennå savner en detaljert undersøkelse. Her, som ellers i landet, ligger det store og uløste oppgaver og venter.

Heller ikke i *Trøndelag* er det lett å få noen burn i materialet. De få og spredte skattefunn herfra er det vanskelig å bygge noe sikkert på, selv om de stort sett synes å opptre i gode og tidlig folksatte bygder. Merkes bør de tre skattefunn langs Orklas dalføre, samt halvdelen av en fin halsring som dukket opp i fjellet ved den gamle ferdselsvei fra Verdal til Jämtland. Også Namdalen er representert med et par funn. — Gull i graver er heller ikke så vanlig i Trøndelag, tyngden samler seg i Inntrøndelag. Bortsett fra en løsfunnet gull fingerring kjennes for øvrig ingen gullfunn fra Namdal, her representeres rikdommene av de ikke særlig store, men dog sikre og helt typiske gullskatter.

Skattefunnene fra de nordlige landsdeler er så få at de knapt kan regnes med. Morsomt er det dog å se at gullet følger med også her nord, så langt som norrøn bosetning rekker i eldre jernalder. — Også gravgull er noe sparsomt representert her nord, men de finnes dog, både i større antall og mer jevnt fordelt enn skattefunnene, noe som i parentes bemerket er det vanlige over hele landet.

Skattefunnenes fordeling i våre naboland viser seg å være noe jevnere sett i relasjon til bebyggelsen enn hos oss, men også her kan vi merke visse uregelmessigheter. I *Danmark*, som jo har langt flere funn enn vårt land, samler skattene seg særlig i de søndre deler av Fyn, dernest følger søndre Sjælland. Resten av øyene har en mer jevn fordeling, det samme

gjelder Jylland, skjønt det her kan spores en viss overvekt i de nordre distrikter²⁷. *Sverige* er langt det gullrikeste landet i Norden. Tre landskaper hever seg her opp i absolutt særklasse, Gotland, Öland og Västergötland. Andre områder som Skåne, Bohuslän, Södermanland og Uppland er også godt representert, videre finnes spredte forekomster i andre distrikter, dog ikke i nevneverdig grad nord for Medelpad. Det kan også merkes at skattefunnene mangler i andre distrikter som ellers fremhever seg som godt bosatte i eldre jernalder, i første rekke kan her nevnes Östergötland.

* * *

Denne korte og summariske gjennomgåelse viser iallfall én ting: at skattefunnene opptrer svært ujevnt og merkelig tilfeldig. Store områder hvor oldfunnene ellers vitner om bosetning i eldre jernalder, kan totalt mangle gullskatter, mens de dukker opp, nokså umotivert, innen andre områder som kanskje slett ikke trer så klart frem i det arkeologiske materialet. Denne ujevne fordeling, som ikke kan kombineres hverken med bosetningshistorie, økonomiske eller sosiale forhold, må forklares ut fra andre motiver. Ser vi derimot på gullskattene fra den synsvinkel at de representerer bortgjemte formuer, særlig fra krigs- og ufredstider, synes det meg at de lettere faller inn i tidens kulturelle mønster. Sett på denne bakgrunn volder de distrikter som mangler skattefunn intet besvær, der har det hersket fred og ro, og følgelig ingen grunn til å gjemme vekk sine kostbarheter.

Ut fra denne tankegang åpner det seg nye veier for arkeologien. I samband med andre fortidsminner, særlig da bygdeborgene, og med utgangspunkt i bosetningshistorie og kulturforhold i det hele, kan vi kanskje nærme oss spørsmål som innvandringer og kriger, ja endog mer samfunnshistoriske problemer, på en ny basis. Foreløpig mangler helt undersøkelser av denne art i Norge, men allerede nå kan vi peke på enkelte situasjoner som synes å passe med en slik tolkning. — På Østlandet faller jo skattefunnene mer spredt, samtidig som det øvrige oldsakstilfang også til dels svikter. Folkevandringstiden gir derfor her et

noe avbleket bilde, selv om de fleste er enige om at dette for størstedelen skyldes gravskikken. Hedmark er det eneste stedet hvor vi finner samstemmighet mellom bosetningens tyngde, konsentrasjonen av bygdeborger, og skattefunn. Forklaringen er kanskje at det hele må sees ut ifra den jevne, rolige utvikling disse bygder har i eldre jernalder, i motsetning til forholdene på den andre siden av Mjøsa. Der møter vi jo i slutten av romertid og frem gjennom folkevandringstiden en kraftig ekspansjonstrang og et urolig bilde. Bygdeborgene på Hedmark ligger da også langs Mjøsa, likesom med front mot vest. Hvorledes forholdene skal forklares i resten av Østlandet, er ikke godt å si, da de forskjellige distrikter viser så ulike bilder. Det er iallfall tydelig at noen standardteori ikke passer inn overalt.

Sørvestlandet, særlig da Jæren og Lista, er de distrikter hvor skattefunnene opptrer tallrikest. Dette skulle da bety at her har vært stor strid og uro i folkevandringstiden, noe som de mange bygdeborger synes å bekrefte. Det øvrige oldsakstilfang passer også godt inn i dette bilde. Spørsmålet om en innvandring til disse strøk har i den senere tid vært meget fremme i diskusjonen.²⁸ Da begynnelsen av ekspansjonsfasen faller noe tidligere enn skattefunnene, kan vi ikke her føye til noen nye momenter av betydning. Det må bare pointeres at innvandring eller ikke, så gjennomgår Sørvestlandet en rivende utvikling i løpet av folkevandringstiden, med en voldsom utvidelse av det bosatte området. Inn i dette bilde må vi også forsøke å plasere skattefunnene, med sin tydelige tale om urolige forhold. — På Vestlandet svikter jo skattefunnene, til tross for at den rike gravskikk og utvidelsen av bosetningsområdet ikke akkurat vitner om stillstand. Merkelig nok savner vi også stort sett bygdeborger på Vestlandet. — De få trønderske skattefunn synes å konsentrere seg om innfartsveiene, særlig Orkdal, Verdal og Namdal.

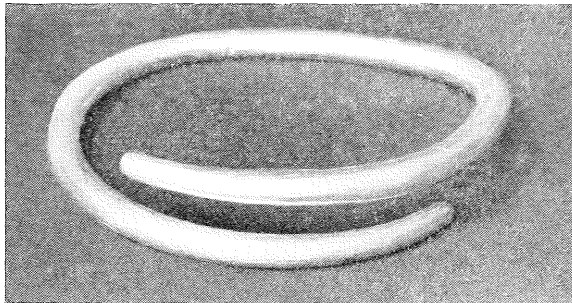
I Danmark savner vi også undersøkelser i denne retning, selv om det har vært pekt på at danenes erobring av landet kan ha sammenheng med skattefunnene. Her kommer jo også de store mosefunn inn i bildet. —

Sverige er derimot det klassiske landet for den slags vitenskap, bygget på de arkeologiske kilder og støttet av få, mer sagnmessige kilder. Det er særlig forholdet mellom svear og gøter, Svearikets oppkomst og kongshaugene ved Uppsala, bygdeborgene og lignende som har fristet til spekulasjoner. De meget tallrike skattefunn taler også sitt tydelige sprog om urolige tider. Vi skal imidlertid ikke her komme inn på disse spørsmål, interesserte henvises til Nermans og Lindqvists populære oversikter²⁹.

Derimot kan det være grunn til å se litt nærmere på de store Østersjøøyene. Disse distrikter er jo greit avgrenset, har et rikholdig materiale fra folkevandringstiden, ikke minst skattefunn, og er fremfor alt meget godt publisert, spesielt Öland³⁰. Her foreligger også den nøyeste overensstemmelse mellom vår «krigerske» tolkning av skattefunnene og tidens øvrige oldsaksmateriale. Det har jo lenge vært en kjent sak at det har skjedd et brudd i bosetningen på disse øyer. Tallrike forlatte ødegårder, med gjerder og husgrunner, de såkalte «kjämpegravar», vitner om at bebyggelsen i eldre jernalder har hatt en helt annen karakter enn nåtidens, som ikke synes å gå lenger tilbake enn til merovingertidens begynnelse. I folkevandringstid har det altså skjedd en revolusjon, en hel omkalfatring hvorved store deler av øyene ble lagt øde. Utgravninger i de forlatte husene forteller at de fleste er brent ned, og funnene synes å stoppe brått noe før 500. Nu viser det seg at skattefunnene, i den utstrekning de kan dateres, nettopp samler seg om siste halvpart av 400-årene. Særlig kommer dette klart frem med myntskattene. Tyngden av myntene faller i tiden fra 450 til 470, bare en enkelt solidus er preget så sent som under Justinus (518—527). Samtidig er det klart at skattene er nøye knyttet til den gamle bosetningen, til kjempegravene, noe som også er tilfelle med de mange bygdeborger. Også løsfunnene synes å forsvinne ved 500-tallet, så alt føyer seg pent inn i bildet. Det eneste som svikter er gravfunnene, men dette er jo for en stor del et fellesnordisk trekk som helst skyldes gravskikk og dødstro. At dette henger sammen med krig og ufred, så meget er klart. Her får vi, via et rent arkeologisk materiale, bekreftet at

skattene har sammenheng med urolige tider. Spørsmålet om en innvandring eller ikke skal vi ikke her komme inn på.

Så tydelig som materialet på Gotland—Öland taler, kan vi vel vanskelig vente å finne andre steder, men dette eksempel viser klart at detaljstudium av forholdene også i vårt land skulle kunne gi resultater. — Det synes nu å herske enighet om at noe har skjedd i løpet av folkevandringstiden, men dessverre svikter selve grunnlaget, det arkeologiske materialet til dels i denne tid. Først ute i merovingertiden får vi igjen fast grunn under føttene, og da møtes vi av et helt endret bilde. Oldsaks materialet, gravskikken, de sosiale og økonomiske forhold og til dels også bosetningen er forandret, og bare få ting kan anføres som støtter for kontinuitet bakover til eldre jernalder. Et nærmere studium av skattefunnene kan kanskje, sammenholdt med undersøkelser av bygdeborgene og deres plass i kulturbildet, bringe nye momenter inn i disse problemer.

I sommer (1956) er det gjort et nytt, verdifullt gullfunn her i Norge, en armring på $1\frac{1}{4}$ spiral, vekt 166,3 g, finhet 22 karat. Den ble funnet under jordarbeid på Åker, Vang i Hedmark, i nederkanten av et skrått jorde. Fra denne gård har vi tidligere rike funn, bl. a. to andre gullskatter fra folkevandringstid (C. 9823 + 10378 og C. 21823).

Jens Storm Munch

The Treasure Troves of the Migration Period in Norway.

Among the objects exhibited in our museums, those of gold and silver often attract the greatest interest, especially the rich treasure troves of the Migration Period. Of all the Scandinavian countries Sweden is by far the richest in gold, then follows Denmark and finally Norway, with a total weight of over 10 kg, comprising 125 finds. These hoards are found buried in the earth, under a stone or a tree, or hidden in scree or in other places. They all consist almost exclusively of gold, mostly chopped up pieces and small spiral rings, which were used as money. Besides, one also finds bracteates and other gold pendants and pearls, neck collars of gold, beautifully worked gold scabbard mountings and different small trinkets. Roman coins are rare in Norway, but common in other parts of Scandinavia, especially the large islands in the Baltic. Figs. 1—9 show some typical treasure troves from Norway.

The chronology of these hoards is rather uncertain, owing to the difficulty of the stylistic dating, and the fact that most of the objects are either undateable or occur very seldom in graves or other dateable finds. Coins are also of very little help, as most of them seem to have circulated a long time before they were buried. Nevertheless, a close examination of the treasure troves seems to indicate that most of them belong to the first and the middle part of the 6th century A. D.

The key to the proper understanding of the treasure troves is the reason for their being buried. The author holds that most of the hoards represent buried treasures, hidden away in time of unrest. This theory, which has been most vigorously stressed by Sture Bolin (see note 5), explains many of the problems concerning the treasure troves. Thus, a district rich in gold does not imply a thickly populated area with a good economy and a great surplus, but simply that the conditions at that time were so bad and insecure that people had to hide their valuables.

A more detailed study of the treasure troves of Norway shows that they have a rather peculiar distribution (see map, Fig. 10). They may lack in districts where other archaeological sources ascertain a rich population, e.g. along the west coast. On the other hand they may occur on the outskirts of the inhabited areas, as in the counties of Østfold and Vestfold, or in the centre of the old settlements, as in Hedmark or the districts of Lista and Jæren on the southwest coast.

If one takes these finds as a sign of times of unrest or of war, they may throw new light on several problems: such as whether the expansion in the Migration Period is caused by immigration or is an inner development. Together with the hillforts of the period they may help us to solve the problems concerning the first appearance of organized communities or states in our country

NOTER

¹ Johs. Bøe: Norske guldfund fra folkevandringstiden. (Bergens Mus. Årb. 1920—21. Hist.-antikv. række, Nr. 2). Samme forf.: Norsk gravguld fra ældre jernalder. (Bergens Mus. Årb. 1926. Hist.-antikv. række, Nr. 2). ² A. W. Brøgger: Ertog og øre. Den gamle norske vegt. (Vidensk. selsk. Skr. II, No 3. Kristiania 1921.). ³ Olov R. Janse: Le travail de l'or en Suède a l'époque mérovingienne. (Orleans 1922). ⁴ Carl Neergaard: Guldfundene fra den efterromerske Jernalder. (Aarb. 1915, side 175 ff.) — Se også Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid III. Jernalderen (København 1940), særlig side 275 ff. ⁵ Sture Bolin: Fynden av romerska mynt i det fria Germanien. (Lund 1926). ⁶ Johs. Bøe: Guldfund, side 50. ⁷ Gutorm Gjessing: Gullfundet fra Øksendal. (Viking, bind VIII, Oslo 1944.) ⁸ P. Hauberg: Skandinavien Fund af romerske Guld og Sølvmynt før Aar 550. (Aarb. 1894.) — Se også anf. arbeider av Sture Bolin, Olov R. Janse og A. W. Brøgger. ⁹ Gutorm Gjessing: De norske gullbrakteatene. (Univ. Olds.saml. Skr. II, Oslo 1929.) — Herje Oberg: Guldrakteaterna från Nordens folkevandringstid. (Uppsala 1942). — Mogens B. Mackeprang: De nordiske Guldrakteater. (Aarhus 1952). ¹⁰ Bjørn Hougen: The Migration Style of Ornament in Norway. (Oslo 1936.) ¹¹ C. 28057. Univ. Olds.saml. Årb. 1949—50, (Oslo 1951) side 114—15. ¹² Sune Lindqvist: Vendelkulturens ålder och ursprung (Stockholm 1926), særlig side 60 ff. — Bjørn Hougen: Snartemofunnene. Norske Oldfunn VII, (Oslo 1935) side 48 ff. ¹³ Sune Lindqvist, l. c., side 55 ff. ¹⁴ Elisabeth Munksgaard: Collared Gold Nechlets and Armlets. (Acta Archaeologica XXIV. København 1953). ¹⁵ Tabellen er satt opp på grunnlag av funnlistene til Mackeprang (M) l. c., side 111 ff.; O. R. Janse (J) l. c., side 41 ff.; og Hauberg (H) l. c., side 343. ¹⁶ Mackeprang, l. c., side 156, nr. 201 og side 158, nr. 215. ¹⁷ Ertog og øre, side 52. Se også Brøndsted, l. c., side 199 ff. ¹⁸ A. W. Brøgger, l. c., side 34 ff. ¹⁹ Snorres Heimskringla — Noregs Konunga Sogur — Ynglingasoga, kap. 8, første avsnitt (utg. ved Finnur Jonsson, Kbh. 1893—1900, side 20, linje 11—12). ²⁰ Sture Bolin, l. c., side 200—201. ²¹ Sigurd Grieg: Vikingetidens skattefund, (Univ. Olds.saml. Skr. II, Oslo 1929) særlig side 292 ff. ²² Johannes Brøndsted, l. c., side 276. ²³ Marburger Studien, 1938, side 209 ff. ²⁴ Joachim Werner, l. c., side 265. ²⁵ Jan Petersen: Bosetningen i Rogaland i folkevandringstiden. (Viking, bind XVII, Oslo 1954.) ²⁶ Johs. Bøe: Hordenes innvandring og oldfunnene ved Hardangerfjorden (Bergens Mus. Årb. 1930, Hist.-antikv. rekke. Nr. 6). ²⁷ Johannes Brøndsted, l. c., side 275, funnkartet fig. 253. ²⁸ Asbjørn E. Herteig: Er folkevandringstidens ekspansjon i Rogaland båret av innvandrere eller er den et indre anliggende? (Viking, bind XIX, Oslo 1955). ²⁹ Sune Lindqvist: Vår svenska guldålder. (Uppsala 1945). — Birger Nerman: Sveriges rikets oppkomst. (Stockholm 1941). ³⁰ O. Almgren und B. Nerman: Die ältere Eisenzeit Gotlands. (Stockholm 1923). B. Nerman: Die Völkerwanderungszeit Gotlands (Stockholm 1935). — Mårten Stenberger: Öland under äldre järnålderen. (Stockholm 1933).

Odd Nordland

APOTROPEISK BILETKUNST OG JAGE-REISKAP

I all primitiv kunst møter vi bilete som har til føremål å vera skræmsle. At også den norrøne biletframstillinga kjende til slike førestellingar, skjønar vi av føresegnene om stamnhovud: Dei skal takast av når skipet nærmar seg land. Ein må vera varsam og ikkje skræma land-vetta, heiter det i islandske lover¹. Vart vetta uroa, kunne dei setja ut og verta til øydeleggjing for folk som budde i landet. Egil reiser nidstong og vil skræma vetta med å venda eit avhogge hestehovud mot dei. Det er kong Eirik og dronning Gunnhild vetta skal jaga av landet for han.

Av dei stamnfigurane vi kjenner frå gamal tid, er det den dei grov fram med Osebergskipet som best gjev oss eit bilete av korleis dei såg ut². Mykje av sjølve stamnpriydaden var hogge ned og drege or lage av dei som ein gong hadde brote seg inn i gravhaugen³, men av dei stykka som var att, har Haakon Shetelig prova at stamnfiguren var ein for-seg-gjord bogen ormehals som krulla seg framover og rundt og enda i eit orme-hovud. Dette er ein stamnfigur vi også veit var på andre båtar i eldre tid⁴. — Ormekroppen på Osebergskipet var eit framhald av sjølve stamnpriet. Han steig opp or trekanten mellom brandane og tinglen, alle rikt utkrota med sammantvinna manns- og dyrefigurar. «I toppen av stavnen dannes altså et hul som omsluttes på alle sider av stavntræet, brandene og tinglen; i dette hullet har stavnpriydelsen, dragehodet, vært reist.»⁵

Det har vore temmeleg lett å taka slike *drekahøfuð* av og på, og Shetelig kjem også til det at «stavnprydelsen var løs, beregnet på at settes op og tages ned efter behag». Fleire ting tyder elles på at dei tok hovudet av og la i båten då Osebergskipet vart sett i haugen⁶. Om dette vart gjort for å letta nedgravinga, eller om det låg andre tankar bak, er ikkje godt å seia.

Den apotropeiske (avverjande) meining slike utskorne, lause stamfigurur har hatt, kan kanhenda også frå si side kasta ljøs over kva dei kan ha tent til, dei utskorne dyrehovud-stolpane som vart funne i Oseberg-haugen. Det vart funne to sett av desse merkelege stolpane, eit par i kvar ende av sjølv gravkammeret⁷. Dessutan vart det funne ein einleg stolpe ved slededraget framfor masta⁸. Stolpane er mellom 50 og 54 cm høge, rikt utskorne med eit mylder av samantvinna dyrefigurur på overflata. Shetelig kallar desse stolpane for: «De merkeligste kunstverker vi har fra vikingetiden.»⁹ I innleiinga til ein framifrå stil-analyse skildrar han dei såleis: «De består av en stolpe som er svakt krummet for at efterligne en dyrehals og øverst bærer et stort plastisk dyrehode. Hodet er alltid meget kraftig modellert med store øine, opspilte næsebor og åpent gap, tændene særlig vel utviklet.»¹⁰ — «Dyrehodestolpene er pragtstykker, en type som tidens kunstnere med forkjærlighet har utformet.»¹¹

Det arbeidet som er lagt ned i å forma ut og å dekorera desse dyrehovud-stolpane, er det beste provet for at dei på ein eller annan måte må ha stått i sentrum i det samfunnet som Oseberg-haugen gjev oss ein glytt inn i. Ein sløser ikkje slik med tankar og arbeidstid på ein vanleg bruksting eller eit barnespel. Desse hovuda må vera høgdepunkt og topp-prestasjonar.

At dei har vore mål i seg sjølv og ikkje ein utkrota detalj av ein større heilskap, kan vi og skjøna av at det høyrde 50—70 cm lange treskaft med til kvar av dei, skaft som truleg har vore til å bera hovuda etter.

Det ville liggja nær for oss å tru, etter det vi har funne ut om dei tankane som det ser ut for knytte seg til utskorne stambilete og midhovud, at også desse dyrehovuda må ha vore tenkte til å skræma med. Det vi har for oss her, kan vera hovud som vart brukte i magien.

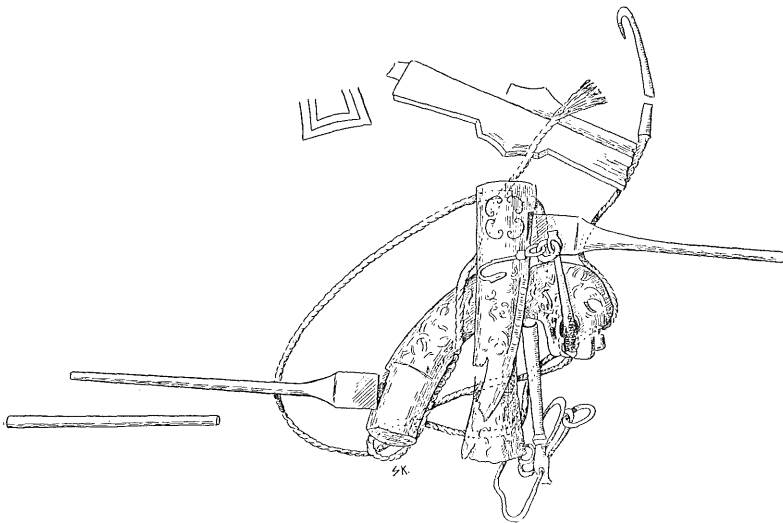

Fig. 1. Situasjonsteikning av dyrehovudstolpar og rangler og krokar i Osebergfunnet.

Sigurd Grieg har kome til same resultatet¹², men han sluttar seg til det på noko annan måte. Det vart nemleg funne tau, krokar og nokre merkelege rangler saman med dei to para av dyrehovudstolpar¹³. Både etter fotografiet fig. 21 i Osebergfundet I, og etter eit rit som Shetelig laga under arbeidet¹⁴, er det tydeleg at falen på den eine kroken gjekk gjennom kjeften på det eine dyrehovudet. (Fig. 1.) Denne kroken hadde eit tau fest i falen, og tauet var omlag 1.75 m langt og var i andre enden fest i falen på ei rangle. Samstundes fann dei ein krok og eit tau til som kan ha høyrte til den andre stolpen.

Det kan ikkje vera noko tilfelle dette at tauet med krok og rangle gjekk gjennom kjeften på dyrehovudet. Alle hovuda har hol på tvers i kjeften, og hola er runda på kanten som om det har gått tau gjennom dei alle. Det er denne kombinasjonen av skaft, rangler og dyrehovud som får Sigurd Grieg til å seia at «Det kan da tenkes at de kan have været benyttet ved religiøse optog av en eller anden art.»¹⁵ «Det skulde være grund til at tro at ranglene også kan ha været anvendt til beskyttelse mot

onde magter, men noget bevis for at det er så, kan endnu ikke fremlægges.»¹⁶

Skramling, leven, er mellom alle folkeslag eit velkjend middel til å halda vonde makter borte. Det merkelege her er at rangla heng i eit tau som er bore i kjeften på eit «dyr», og at tauet har ein krok som motvekt i andre enden.

Det finst krokar av ulike slag funne saman med slike rangler i gravfunn. Stundom er spissen på kroken opp-krulla i ein spiral¹⁷, andre gonger er han laga til med eit tverrhald ytst¹⁸, mest som det var meininga å festa eit tau i bukta, og å leggja beslag tvert over. Likevel ser det ut for at dei eldre krokane ofte endar i ein kvass spiss¹⁹, og på dei mest for-seggjorde krokane i Osebergfunnet endar spissen i eit gapande dyrehovud²⁰, ein stad er det tydeleg tenkt på orm²¹.

Hadde det ikkje vore tale om ein *krok*, kunne vi kanhenda og ha tenkt oss dette tauet som eit beisl gjennom munnen på tre-dyret, men sjølvve skapet på krokane og måten rangla er fest på, gjer det heilt uråd at det er tale om reiskap fest til beislet, om eit slag «sporer» til å stikka «hesten» med for å få opp farten.

Det er i alt funne omlag 250 rangler her i landet frå merovingertid og ut til ca. 1000. Jan Petersen, som er den som har arbeidd mest med dei, har sett opp funnstader og typologisk utvikling i Vikingetidens redskaper (s. 42—56). Oldsaksamlinga i Oslo har ei rad med slike par med rangler og krokar frå austnorske graver. Dei er alle funne i mannsgraver, saman med sverd og krigarutstyr. (Fig. 2.)

«Hvorledes og til hva ranglene har vært brukt, har alltid vært gjenstand for usikkerhet», seier Jan Petersen. «Oluf Rygh kaller dem i N.O. for «Ukjendt brug, altså redskaper til ukjent bruk. Det er all sannsynlighet for at ranglene har vært brukt i forbindelse med kjøring eller ridning. Det er i hvert fall påfallende hvor ofte rangler skriver seg fra funn hvor det samtidig er bisler, sledekroker eller andre redskaper som har hatt noe med hestefart å gjøre. Hvor det er noenlunde fullstendige funn, er det nesten alltid hesteredskaper med sammen med ranglene.»²²

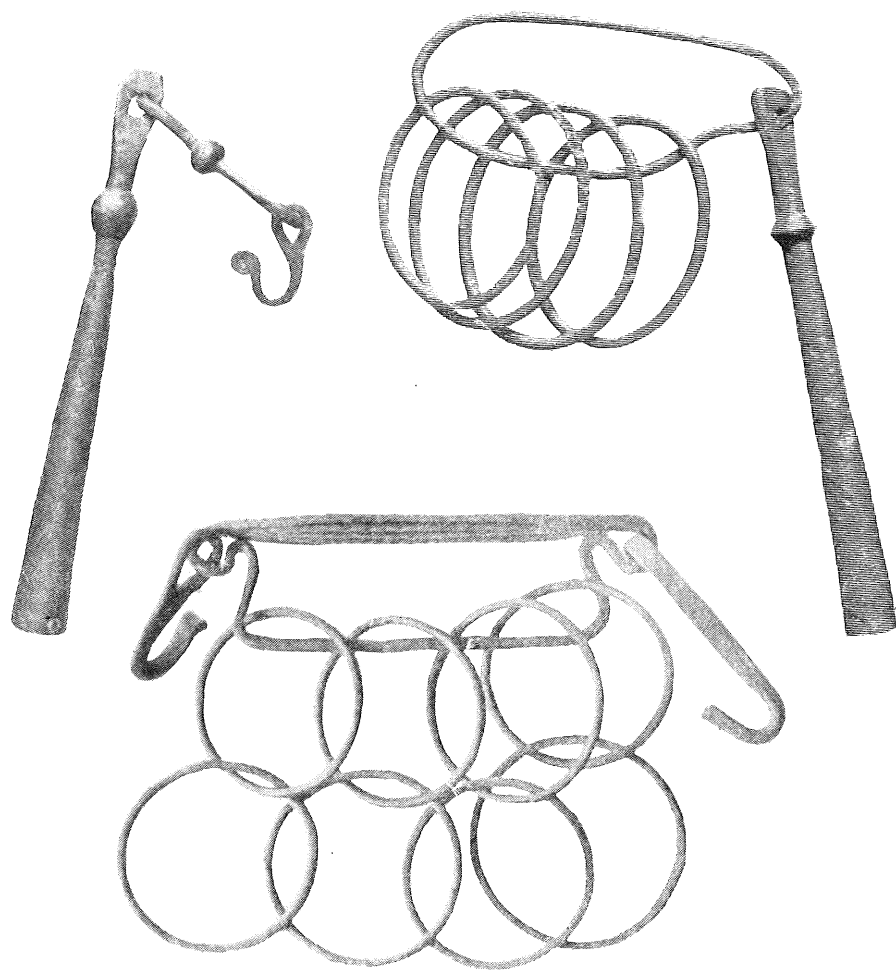

Fig. 2. Eldre og yngre norske rangler.

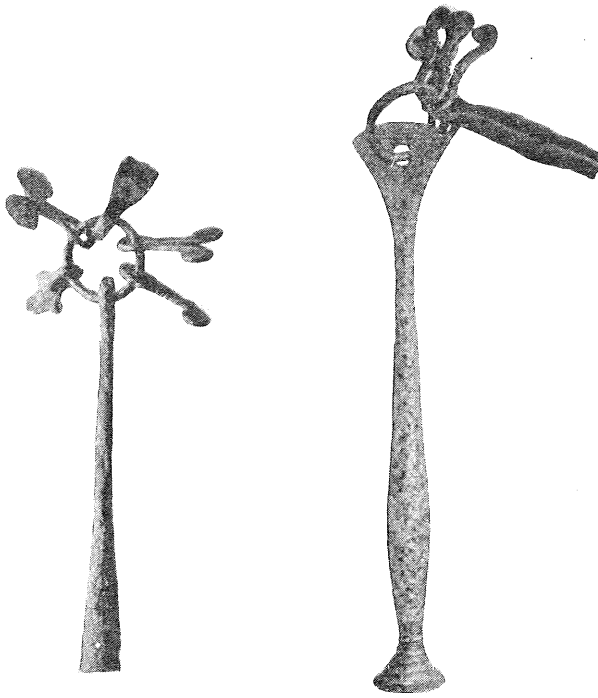

Fig. 3. Eldre og yngre finske rangler.

I den kronologi Jan Petersen har utarbeidd i oversynet over funna i Vikingetidens redskaper, stadfester han det inntrykket han alt hadde i avhandlinga si i Festskrift til Haakon Shetelig: Vi har å gjera med ei utvikling av sjølvne rangla fram mot ein type der den eine sida av strengen ringane er hekta på, er laga som eit slag handtak. På desse yngre ranglene er kroken alltid bøygd rundt og fest innpå den store strengbøyla.²³

Jan Petersen er inne på at vi kanhenda har å gjere med ein reiskap som kan være utvikla av sele-beslag, utan at han går nærare inn på korleis samanhengen kan vera²⁴.

Ringlande ringar har vore brukte på selety. — Våpenhuset på Maihaugen på Lillehammer har t. d. ei stighbøyle frå medelalderen der det er fest små ringar i maljer under fothaldet. — Men nå har det etter kvart kome til rangler som i mangt liknar på desse frå folkevandrings- og vikingetida, frå så mange land og tider at vi kan dra inn eit større materiale til samanlikning.

Hackman peikar på at det er funne ei rik samling av ymse typer i Finnland, og han seier at rangler av desse og liknande slag ikkje er sjeldne i finske funn frå sein folkevandringstid, og at dei dukkar ender og då også opp i enkelt-funn frå vikingetida²⁵. (Fig. 3.) Hackman reknar med

ei utvikling frå eit slag rangler med lang, hol fal til å setja på eit skaft, fram til ein yngre type med stutt, rund, massiv fal, der ein held heile rangla i metallskaftet (800-talet). Mellomtyper er rangler med tunn jarntein til å slå inn i eit treskaft, og rangler med bøygde beslag, neglde til stokkar²³.

Dei lause, ranglande jarnstykkka er mykje mindre på desse nordaustlege ranglene enn på dei norske. Oftast er det ikkje eigenlege ringar heller, men eit slags tilknepte «klemmer» med endane opprulla i spiral. — Slike klemmer er kjende som rangle-utstyr fest til heste-høver frå vestlandsbygder i Norge frå 19. hå. — Den store ringen rangle-stykkka er tredd innpå, og den hole falen som ofte er å finna, liknar elles på den typen vi har frå Osebergfunnet. Dei aller fleste av desse nordaustlege ranglene har også eit reimbeslag tredd inn-på den store ringen, og her kunne vi då tenkja oss at det opphaveleg var fest ein reim-ende²⁷.

Hackman meiner likevel at ein ikkje kan rekna alle desse ranglene for «svipe-beslag», men heller som beslag på leiarstavar (Leitstockbeschläge), som kanhenda har vorte nytta ved sledekøyering med hestar eller reinsdyr.²⁸ Dette kan han gjera så mykje tryggare som samane i seinare tider verkeleg har brukt slike køyrestavar med ringar på, når dei kørde i pulk. Dei skandinaviske samane kan ha plasert desse ranglene på køyrestokkane sine etter mønster av stokkar frå sørlege folkeslag.²⁹ (Fig. 4.) Slike klaprestokkar finst elles utbreide i ulike utformingar over store strok i aust og sør: Dei høyrer til ein reiskapstype som er utbreidd over mest heile

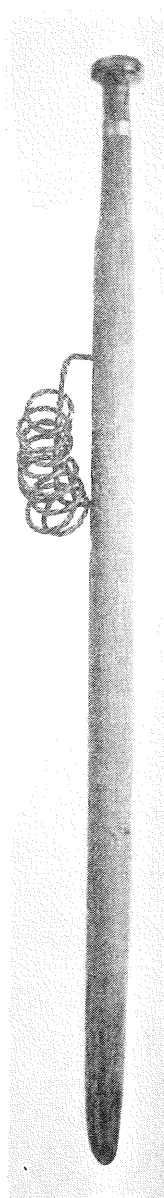

Fig. 5. Samisk køyrestav fra Lule Lappmark, Lappland.

Europa og Asia, og som mange stader endå til har vorte nytta som rangle ved kultbruk³⁰. Korleis nå dette kan vera, så var sikkert nok den viktigste oppgåva for desse laus-stykkka på rangle-ringen å gjera larm som skulle skræma bort vonde makter.³¹

Det er ikkje større grunn til å koma inn på utbreidsla av dei ymse slag rangle-stokkar her, men slike stokkar er ofte brukt ennå, serleg av gjætarar. Dei finst i eit strok som går frå Lappland i nord, over Ångermanland³², Skåne, Jylland, sør gjennom Westfalen, bort over mot dei Masuriske sjøane, gjennom Lettland og opp i Sør-Estland. Ved Dünaelva, rundt Peipus- og Ladoga-sjøane er det fiskarane som brukar slike rangle-stokkar, og når vi kjem heilt i aust til Kamtsjatka finn vi staven att, brukt på same måten som hos samane i Skandinavia.

Nå har slike rangle-stokkar ikkje berre rein praktisk bruk. Sume folkeslag i Sibir har stokken til å trolla med, eller til å ri på, når sjamanen skal ut på si ferd mellom åndane. Elles har vi utgåver av magikar-stav med skranglande ringar i bruk i trolldom og religiøse seremoniar i Turkestan, Kina, India og Japan³³.

Også norske gjætarar frå seinare tid har brukt slike ranglestokkar. Johs. Skar fortel frå Setesdal om ein mann som heitte Ånond Knutsson at «han hadde ein lang Stav han kalla «Jinndalen». Der var mange Jarnringar paa han, og eit Jarnlekkje fraa øvste til nedste Enden. Den hadde fylgt han sidan han var ung og gjætte. Var der daa Bjørn, so riste han paa Jinndalen — daa rann han, Bjørnen. Jinndalen hadde han innmed seg allstødt. Stroka me for ille — me var stille som Stein naar han riste paa den.»³⁴

Ein slik reiskap til å jaga krøter med kjenner vi også under namnet *buklekkja* frå Vang i Valdres: «Buklekkja var i hop vridi (av fleire tåttar?) og vart brukt til å jaga krøteri med. Det var og noko jarnskrap i henne.» Dessverre er denne reiskapen heilt av bruk, ingen heimelsmann har sett henne, eller kan gjera greie for korleis ho var laga. «Buklekkja hadde plassen sin oppmed ein ås i fjøset. Når dei buførde på stølen eller frå stølen, laut ho vera med. Dei jaga krøteri i veg fyrst dei var ferdige om

morgonen, og om det var med krøter som var aldri så leie, kunne dei ikkje radt stå seg mot han som hadde buklekkja. Mot tråe krøter var ho såleis framifrå. Det fylgde liksom noko trolleskap med henne og. — «Buklekkja» har og vorte eit ordtak. Om ei meir enn vanleg pågåande budeie eller gjente heitte det i gammal tid: «Ho e ei buklekkje!» Det var elles ikkje fritt for anna enn det låg noko skjemmaende i dette namnet.»³⁵

Vikingetids-ranglene frå gravfunn har av norske heimelsmenn i seinare tid vorte oppfatta som slike «buklekkjer». Gjætargutar i Valdres laga seg også «ringlekjeppar» av bjørketoppar med vidjeringar på kvar grein. Ein slik reiskap var god å skrangla og skræma krøter med, når han vart turr³⁶.

Slike skrangle-reiskapar har altså halde seg ved lag som gjætar-reiskap like ned i vår tid også her i landet. Dei har vore i bruk til å jaga både husdyr og rovdyr med. Både heimleg og framand tradisjon skulle difor seia oss at også ranglene frå gravfunn er reiskapar til å skræma og jaga dyr med.

Sett i denne samanhengen blir Jan Petersens åtgåing om at ranglene høyrer med til utstyret i mannsgravene viktig. Det er lite rimeleg at vi har å gjera med noko som beinveges høyrer til seletøyet. Det er heller slik at reiskapen var noko som høyrde saman med riding og med mannsarbeid.

Vi kan tenkja oss til at det er eit slags drivreiskap, og at typen med tau og krok vart bruka til å jaga på hestar og krøter t. d. frå hesteryggen. Ei slik rangle kunne kastast eller slengjast etter hest og dyr, og kroken hekta ein i sal eller seletøy, og på det viset kunne ein stødt hala rangla til seg og bruka henne på nytt. Samanlikna med ei svipe hadde ho den føremunen at ho kunne hektast opp og festast ved hest eller mann på mange måtar. Ein slapp bruka hendene til å halda noko svipeskaft, når ein ikkje hadde bruk for jaging.

Ei slik rangle var serleg nyttig når ein dreiv krøter eller kløvhestar framfor seg og ikkje kunne nå alle med ein snert. Berre lyden var nok til å setja støkk i flokken. — At slik larm også var vern mot rovdyr, ser vi

m. a. av Skars skildring kor redd bjørnen var for larmen frå «Jinndalen» til Ånond Knutsson.

Gjekk ein til fots, var det hendig samstundes å kombinera stav og rangle på same vis som funna viser oss at det har vore serleg vanleg i Finnland i sein folkevandrings- og vikingetid. Vi får då ein type som liknar noko meir på det vi meiner når vi tenkjer på ei «svipe».

Dei europeiske rangle-stokkane av ulike typer er igrunnen eit austleg fenomen, skal vi sjå på utbreidsla idag, og det ser mest ut for at di lenger attover i tida vi kjem, di lenger aust og sør kan vi fylgja dei.

I det 4. og 5. hå. f. Kr. finn vi dei att hos skytiske folk ved Kuban³⁷. Rostovtzeff nemner ranglestokkane i den grunnleggjande avhandlinga si om «Iranians and Greeks in South Russia», og han viser til at skytiske folk brukte slike rangler i gravferder. Rangla sat som ei lita hol klokke på toppen av ein stav, og oppå rangla er det forma ut eit dyrehovud, eit dyr, eller stundom ei lita scene av apotropeisk karakter. Desse ranglestokkane med verjande bilete vart brukte til å bera tron-himmelen over den døde, når dei for til grava med han.

Sume av desse stokkane kan elles berre ha vore nytta til vern, det er lite truleg at alle er stokkar til å bera noko med, meiner Rostovtzeff. Slik ser det i alle høve ut til å vera med den rangla som er vist på fig. A, pl. X: «Det merkelege skapet på henne og den apotropeiske utforminga av biletet får ein til å tru at ho var eit merke, eller eit av eit par, som vart bore fremst i gravferdstoget. Det vart også funne to av desse merka. — Hovuda ser ut til fyrst og fremst å vera apotropeiske, og klokka er det visseleg.»³⁸

Desse apotropeiske stavane er laga etter austleg modell, meiner Rostovtzeff. Dei finst i dei babylonske og assyriske rika, og der ser vi ut til å ha utgangspunktet for bruken av slike stokkar, som spreidde seg der ifrå og også til Vest-Sibir.

Alle ranglene frå Kuban-stroket har hol fal til å festa treskaft i, og det same er tilfellet med dei fleste av dei som er funne i Kappadokia³⁹. Om

desse siste seier Rostovtzeff: «På same måten som dei vi har frå Sør-Russland, er dei laga til med ringar til reimar eller snorer.»⁴⁰

Det er ein tilsvarande apotropeisk reiskap vi må tenkja oss å ha i dei utskorne dyrehovudstolpane i Osebergfunnet. Men vi kan tenkja oss at den rangla med tau og krok som det utskorne dyrehovudet hadde i kjeften, er den vanlege skrangle- og jage-reiskapen, som vi elles finn også i så mange andre graver fram mot og inn i vikingetid. I lys av det vi nå meiner å vita om bruken av skrangla med tau og krok som serleg jage-reiskap for ryttaren, kjem vi til å sjå på dei utskorne dyrehovuda som skremsledyr som sjølv skulle fara ut og jaga bort synlege eller usynlege skadedyr eller skade-makter.

Dyrehovuda i Osebergfunnet skulle difor kunna høyra til ein apotropeisk biletkunst som med høgst daglegdagse jage- og skrangle-reiskapar hadde sin opphøgde funksjon i magiske eller i religiøse sere-moniar.

Odd Nordland

Apotropæic Art and Implements

In the old Icelandic law there is a clause providing that the carved animal heads on the prows of ships should be removed on approaching land. This passage shows the apotropæic character of these figures.

The prow figure of the Oseberg ship was that of a serpent. Among the grave goods there was *inter alia* a couple of richly carved heads of fantastic animals, which must have been mounted on shafts and meant to be carried in processions.

These heads must have played a part in the religious conceptions of the age or have been for magical purposes. The heads were found in connection with some peculiar types of «rattles». In one instance a short rope was found connected at both ends to a rattle and a hook respectively, and it is evident that the rope had been passed through the mouth of

the animal in a way that seems to show that the rattle and the hook were attached to the head. (Fig. 1).

These rattles and hooks have also been found in many other burial mounds in Norway from between 600 and 900 A.D. (Fig. 2). They are especially frequent in graves from eastern Norway, containing weapons and riding tackle. These finds may be compared with a series of rattles from north-eastern Scandinavia, especially Finland. (Fig. 3). These are as a rule mounted on poles or short shafts, which is also often the case in Norwegian finds. The Finnish specimens are dated to between the later part of the Migration Period and the 9th century.

The «rattle-pole» or «rattle-staff» occurs also in later times, e.g. among the Lapps, and this pole or staff was used when sleighing. (Fig. 4). In recent times these kinds of implements are mainly found in Eastern Europe. They were used when herding cattle, and when fishing. Till the last century the «rattle-stick» was used for herding cattle by the Norwegian peasant population.

Rattle-sticks, occasionally also in connection with apotropaeic heads, were widely used in magical rites. In the 4th and 5th centuries B.C. they were used for ceremonial purposes among the Scythian tribes of the Kuban.

The probable solution of the combination of apotropaeic heads and «rope-rattles» in the Oseberg find, is that there also existed a variant of the rattle-stick: a rattle fixed to a rope with a hook in the opposite end of the rattle. This would be a useful tool when chasing animals from horse back. This rattle-type is to be found elsewhere in Norway in male burials containing remains of horses, but the Oseberg find shows that these implements had a use in averting evil in connection with apotropaeic heads.

NOTER

¹ Landnámabók kap. 353. ² I Sebelde er det funne eit drakehovud frå 900-talet. Sjå Gustaf Näsström: *Forna dagars Sverige*, Bonnier 1941, s. 68. ³ Osebergfundet I, s. 332. ⁴ S. st. s. 336. ⁵ Osebergfundet I, s. 338. ⁶ S. st. s. 340. ⁷ Sjå s. st. s. 38 og 42. ⁸ S. st. s. 37. ⁹ Osebergfundet III, s. 70. ¹⁰ Sjå bilete i Osebergfundet III, planche X, Fig. 113, 143, 66 og 103. ¹¹ S. st. s. 70. ¹² Osebergfundet II, s. 66. ¹³ Sjå bilete i Osebergfundet I, s. 38 og 42. ¹⁴ S. st. s. 43. ¹⁵ Osebergfundet II, s. 66. ¹⁶ S. st. s. 238. ¹⁷ Jan Petersen: *Paa rangel. Oldtiden 1917. Festskrift til Haakon Shetelig på 40-årsdagen* s. 37, fig. 2. ¹⁸ Osebergfundet II, s. 236. ¹⁹ *Oldsaksamlinga*. ²⁰ Osebergfundet II, s. 234, fig. 149 og s. 235, fig. 150. ²¹ S. st. s. 234, fig. 149. ²² Jan Petersen: *Vikingetidens redskaper. Skrifter utgitt av Det norske Vid.akad. i Oslo. 1951, II. Hist.-filos. kl. No. 2, s. 56.* ²³ *Oldtiden 1917*, s. 36—39, og *Vikingetidens redskaper*, s. 43 ff. ²⁴ *Vikingetidens redskaper*, s. 27 f. ²⁵ *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* nr. 41, 1938, s. 118. ²⁶ S. st. s. 119 ff. Hackman har lagt fram meir av det finske tilfanget i Alfred Götze, *Festschrift*, 1925. ²⁷ S. st. s. 121, 122, 123 og 124. ²⁸ S. st. s. 127. ²⁹ *Folk-Liv*, 1938, s. 34 (K. B. Wiklund). ³⁰ S. st. ³¹ *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift*, nr. 41, s. 129. ³² I. Manninen i *Kalevalaseuran mosikirja XI*, 1931, s. 89 ff. (Sjå *Folk-Liv* 1938, s. 34 og note 18.) ³³ *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift*, nr. 41, s. 115. ³⁴ Johs. Skar: *Gamalt fraa Sætedal II*, Kra. 1907, s. 86. ³⁵ Svale Solheim: *Norsk sætertradisjon*, Instituttet for sammenlignende Kulturforskning. Ser. B. XLVII, Oslo 1952, s. 128. ³⁶ S. st. s. 128 og 125. ³⁷ W. Schultz: *Tierköpfe mit tierverzierten Feldern in Oseberg und Wedel*; Mannus, 17. Leipzig 1926, s. 360. ³⁸ Rostovtzeff: *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford 1922, s. 56. ³⁹ S. st. pl. II og X. ⁴⁰ S. st. s. 56.

Anne Holtsmark

KONGESPEILET OG EPLENE I EDENS HAVE

Da nå avdøde professor Eirik Vandvik og jeg 1951—52 holdt seminar-øvelser sammen over *Konungs skuggsiá*, gjorde Vandvik oppmerksom på at dette verket gir to litt avvikende versjoner av historien om «Syndefallet», og ingen av dem stemmer helt med det vi leser i bibelen. Vandvik kalte det «bibeldiktning» og mente forfatteren hadde funnet på det selv; hans oppfatning her går inn i den teori han hadde at Kongespeilet var i sin eldste form skrevet av en mann fra kong Sverres tid og at forfatteren uttrykte seg i gåter, brukte de bibelske fortellinger som allegoriske eksempler på sin egen tid. Dr. Vandvik har gjort rede for teorien i to artikler: *A New Way of Approach to the Konungs skuggsiá*, (Symbolae Osloenses 29, 1951), og *Gåter i Kongespegelen* (Syn og segn 1952). Men ingen av disse stedene har han drøftet «syndefallet». Han pekte i seminarøvelsene på at når Kongespeilet i det hele kommer inn på syndefallet, er det ikke så mye det oppbyggelige i selve sagnet det gjelder, som dommen over synderne. Det skal være eksempel på en rettferdig dom, Gud bør være mønster for kongen, som skal være *rex sapiens et justus*, en konge som også er *judex*. Vandvik pekte på at dette med kongen som dommer er ikke norsk statsskikk, det må være et fremmed innslag. Også Fredrik Paasche var inne på at her måtte være et fremmed forbilde, han søkte etter parallell til Kongespeilets fortelling om at da Gud dømte Adam og Eva hadde han 4 meddommere, de 4 Guds døtre: sannhet, rettferd, fredscmhet og miskunn. De 4 døtrene er nok nevnt annet sted i Bibelen, men deres medvirken ved den første dom er ukjent utenfor Kongespeilet.

Fig. 1. «Syndefallet», med Adam og Eva som fristes av slangen.
Takmaleri fra Ål stavkirke.

Bibelfortellingen om syndefallet er som sagt gjengitt to ganger i Kongespeilet, med forskjellig kommentar. I første versjon blir det spist 2 epler, i annen 4. Det er unektelig påfallende, Genesis vet ikke om mer enn én frukt. Hverken dr. Vandvik eller jeg kunne gi en plausibel forklaring på det, uten at det vel var fri diktning.

Men noen tid etter disse seminarøvelsene kom jeg tilfeldigvis til å få se på taket i den gamle stavkirken fra Ål, slik det er innbygget i et rom i Universitetets Oldsaksamling, Oslo. Der er malt en serie Genesis-bilder,

Fig. 2. Adam og Eva under kunnskapens tre.
Takmaleri fra Ål stavkirke.

og der er selve syndefallet fremstilt med iallfall 3 epler, slangen har ett i munnen og rekker Eva ett med hånden — den har nemlig hender —, Eva rekker Adam ett, og hun ser faktisk ut som hun tygger på det fjerde. (Fig. 1.) I neste scene sitter Adam og Eva på jorden hver med sitt eple i hånden. (Fig. 2.) Maleriene i Ål kirke regnes for å være fra 13. årh., ikke meget yngre enn Kongespeilet. Ved første blick så det ut som vi her hadde løsningen, mon ikke dette nettopp var Kongespeilets syndefall? Men der er også forskjelligheter, bl. a. har Kongespeilets slange kvinne-

ansikt, og ansiktet på slangen i Ål kirke ser nærmest ut som en løves. Middelalderens billedkunstnere arbeidet ikke fritt etter natur eller fantasi, det skulle en meget stor kunstner til om han skulle arbeide uten forbilde. Hver satte nok sitt eget stempel på bildet, det er umulig annet. Men det er overlevert tegnebøker, fortegninger til miniatyrer, og det er alminnelig erkjent av kunsthistorikere at vegg-malere ofte arbeidet etter miniatyrer, bokkunst, som mønster. Da motivene var nokså ensartet, kan det undertiden være mulig å stille opp hele «stamtre» for visse motiver. Slik har Kirchner undersøkt Genesis-bildene i middelalder og renessanse¹.

Forklaringen på Kongespeilets to og fire epler må være her. Vi må bare gå den andre veien, ikke fra litteratur til bilde, men fra bilde til litteratur. Bildet i Ål kirke er ikke fremstilling av en forholdsvis sjelden muntlig/litterær versjon av myten om syndefallet, men Kongespeilets forfatter har latt seg inspirere av billedfremstillinger.

Det blir helt klart om man ser på andre bilder av motivet, et av de mest yndete i middelalderens kirkekunst.

Som filolog må jeg nok be om overbærenhet, jeg kommer i det følgende til å bevege meg på områder der jeg ikke føler meg helt hjemme; man burde være kunsthistoriker og ikonograf, helst ikke lite av en teolog også, for å gi seg i vei med en slik oppgave. Men jeg har søkt sakkyndig hjelp, og takker for den. Prinsipielt har spørsmålet så mye å si for filologi og myteforskning, at det ikke kan ligge. Kongespeilets syndefallsmyte gir en kjærkommen anledning til å se vekselvirkningen mellom muntlig/litterær og bildende kunst. Vi er så heldige å ha utgangspunktet, som må være Genesis 1:3. Her må en regne med at «ordet» var det primære. I undersøkelsen kan vi gå fra det kjente til det ukjente; vi kan følge «myten» og kontrollere utviklingen så vel billedlig som litterært. Mulig kan vi på den måten finne ut noe generelt om forholdet mellom det *sette* og det *sagte* i kunsten.

Når vi gransker en tekst, gjelder det først å finne ut hva ordene står for, virkeligheten bak ordene. Men til virkeligheten hører også billedkunst forfatteren har sett. Om nå billedkunstneren igjen vil vise noe han

har hørt fortelle, kanskje et episk forløp, så er brytningen der mellom det episk-dramatiske tema og billedkunstens statiske natur. Det er et problem som har vært drøftet før, og det lønner seg neppe å konkurrere med Lessings «Laokoon».

Det er imidlertid en vesentlig forskjell på middelalderens kunst og vår egen tids. I en tid da skrift ikke er alle manns eie, er bilder ikke bare øyenslyst, de skal meddele noe. De blir tolket i ord av tilskueren, de svarer til en virkelighet som også kan reproduseres med ord. Den som ser, tolker, eller han får en klokere til å tolke for seg om han ikke forstår meningen. I kirken er bildene et ledd i forkynnelsen, de tydeliggjør og utdyper denne. Et bilde kan gjøre mer inntrykk; krusifikset bringer korsfestelsestragedien helt inn på en, det blir så virkelig at bare korsets tegn som minner om det, er nok til å vekke det alvor som den tragiske situasjon krever. Bildene blir symboler og nesten skrift.

Når så er, må dette problemet melde seg: Hvordan skal man få meddelt episk stoff i bilder? Da skifter jo bildet under handlingsforløpet. Vår tid bruker tegneserier, eller enda bedre tegnefilm. En slags tegneserier fins også i middelalderkunsten, f. eks. Genesis-bildene i Ål kirke, som består av flere scener av syndefallet avbildet i hver sin medaljong. Men i middelalderen brukte man også en annen metode for å presse et beveget handlingsforløp inn i ett bilde: man kunne la samme menneske opptre flere ganger i forskjellige stillinger i samme scenebilde. Jeg har sett et maleri som fremstilte en helgens martyrium; det var et landskap, i dette en borg med et rettersted utenfor. Vi ser helgenen pågripes i borgporten, føres for dommeren og få sin dom, så er han på retterstedet og til slutt viser han seg gående med sitt avhugne hode i hånden. Han er 5 ganger på samme bilde, men det er lett å se at det er samme mannen, så tolkningen gir seg selv. En kan ikke ta feil av meningen. Vårt blikk følger ham uvilkårlig på hans smertefulle vei, det er bare én mann som går igjennom flere faser av sitt liv — inntil døden.

Og nå tilbake til syndefallet. I norrønt språk er det fortalt i den norske bibeloversettelsen *Stjórn* (utg. Unger, 1812, s. 34). Den delen av *Stjórn*

Fig. 3. Bokillustrasjon fra *Stjórn*.

(Fra Halldór Hermansson i Icelandic illuminated manuscripts of the middle ages. Copenhagen, 1935. Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi. Vol. VII, Pl. 16.)

det er tale om her, er overlevert i en redaksjon fra 14. årh.s begynnelse, håndskriftet er islandsk og ikke mye senere. Grunnteksten må være ca. 100 år eldre. Genesis 1:3 lyder slik: «Huggormen var det klokeste og slueste av alle dyr som Gud hadde skapt, for han var straks full av *fianda* («fanden») samme dag han ble til. Og så kom Lucifer til kvinnen i en huggorms skikkelse, men med en jomfrus ansikt — *með meylar asiónu* —, etter hva Beda prest sier.»³ Lucifer taler til kvinnen, for hun var minst klok, og han var redd for at mannen skulle kjenne ham igjen. *Stjórn* følger så Genesis, og det ender med at Eva tar et eple og spiser av det og byr Adam også. Av samme eple. Neste scene er at de skjuler seg og blir dømt av Gud, og deretter gir Gud dem skinnklær på, og de drives ut av haven. De får en rettferdig dom, men her som i Genesis dømmer Gud alene.

Stjórn er illustrert, og der er et bilde av syndefallet. Der er det to epler. (Fig. 3.)

Foruten i bibeloversettelsen er syndefallet utførlig omtalt bare i *Konungs skuggsiá*, og der 2 ganger (utg. Holm-Olsen, Oslo 1945, s. 75 ff.). Forfatteren har som sagt bruk for historien som *dæmi* på en rettfærdig dom. Han utarbeider myten noe, Gud viser de to omkring i haven, men han er ikke alene. Fire guds døtre er med ham: Sannhet, Fredsomhet, Rettferd, Miskunn. Ormen kommer, det slueste og sleskeste av alle dyr, den har jomfrus ansikt — *meyligt andlit*, og ormen overtaler Eva til å spise av den forbudne frukt. Det er ikke sant at du dør av det, sier den. Så forsvinner ormen og Eva bruker samme argumenter overfor Adam som ormen overfor henne. Resultatet er at de begge spiser, av hver sitt eple. Det er blitt to epler, som på *Stiörn*-illustrasjonen. Slutten er så den milde og rettfærdige dom, takket være de 4 meddommere, og Adam og Eva blir drevet ut av haven.

Men «Sønnen» i Kongespeilet er ikke fornøyd med denne utlegningen, og «Far» må til igjen. Sønnen vil vite om ormen kunne tale dengang, og Far svarer at det var Lucifer som talte gjennom ormen — og så kaster Far seg ut i en helt ny kommentar. Nå er de 4 meddommere borte, til gjengjeld har Lucifer fått hjelpere, 7 laster står ham bi: avind, hat, list, forfængelighet, overmot, egenkjerlighed og vellyst. Ved deres hjelp forfører han menneskene. Ormen har også her jomfrus ansikt — *meyligt andlit*, men nå vil ikke Eva spise før ormen har spist et eple og vist at man ikke dør av det. Så spiser hun også, og så går hun til Adam, som imidlertid også vil ha syn for sagn. Eva tar så to nye epler av treet, og de spiser hver sitt. Tilsammen blir det 4 epler, hvorav Eva spiser de to. Det blir som i taket i Ål kirke. Kongespeilet fortsetter så med at de skjuler seg i buskene, blir dømt av Gud, uten meddommere, og nå desto strengere fordi de prøver å forsvare seg, ledet vill av de 7 lastene. De stiller det kinkige spørsmål: Hvorfor skapte du da ormen? Hvorfor gav du meg Eva? Og Gud jager dem ut, men først etter å ha gitt dem klær av skinn.

Den filosofiske og teologiske side av saken skal vi la ligge. Men utviklingen fra ett til fire epler kan og bør forklares ut fra billedlig fremstilling.

Som nevnt ovenfor kan man fremstille et episk forløp ved å la samme person opptre i flere situasjoner på samme bilde. Her er det et eple som flytter seg. Bare et eple, personene er tenkt stående stille under treet. Og da det ene eplet jo er temmelig likt det andre, er det ikke mulig når et eple blir avbildet flere steder på sin vei, å avgjøre om det er ett eller flere epler som er ment. Men eplet er hos ormen, går fra den til Eva, hun byr det til Adam, som tar imot det. På et bilde må det tegnes 4 ganger. Billedkunsten løser oppgaven ved å tegne — male — forme — eplet flere ganger, men episk er det samme eplet. Når så en tolker eller predikant eller hva han nå er, skal fortelle hva bildet betyr, så kan fortellingen bli lengre og eplene flere, som i Kongespeilet.

Det er i det foregående vist til to norrøne illustrasjoner, som merkelig nok svarer nokså nøye til de to formene Genesis-kommentaren har i Kongespeilet, *Stjórn* og *Ål kirke*. Men ingen av dem kan være direkte *forbilder*, for ikke i noen av dem har slangen egentlig *meyligt andlit*. De passer ikke helt med Kongespeilets syndefall i andre detaljer heller. Fremfor alt savner vi både meddommere og lastene. Fra annen kirkelig kunst vet vi at det ikke er uvanlig å fremstille dyder og laster i menneskeskikkelse, som staffasje eller randdekorasjoner. Det er ikke usannsynlig at Kongespeilets to syndefall er inspirert av to billedfremstillinger, Genesis-serier, slik de er å finne i illuminerte bibelkommentarer eller i kirkelig utsmykning. Noen slike serier som dekker alle detaljene i Kongespeilets kommentarer har jeg ikke funnet, men derfor kan de nok finnes.

En del bilder kan likevel vise noe av utviklingen. Jeg har hatt hjelp av professor Anders Bugge med å finne frem til dem, og for fullstendig materialsamling for Nordens vedkommende viser jeg til hans artikkel «Adam og Eva» i *Realleksikon for nordisk middelalder* b. I.

På en døpefont fra Vänge, Gotland (13. årh.) har slangen menneskehode og et eple i munnen, Eva har ett i hånden og har alt gitt ett til Adam. Det blir 3 epler. (Fig. 4.) Denne typen hvor slangen ikke har hender og må rekke frem eplet med munnen, er vel grunnlaget for den litterære variasjon at slangen spiser selv først.

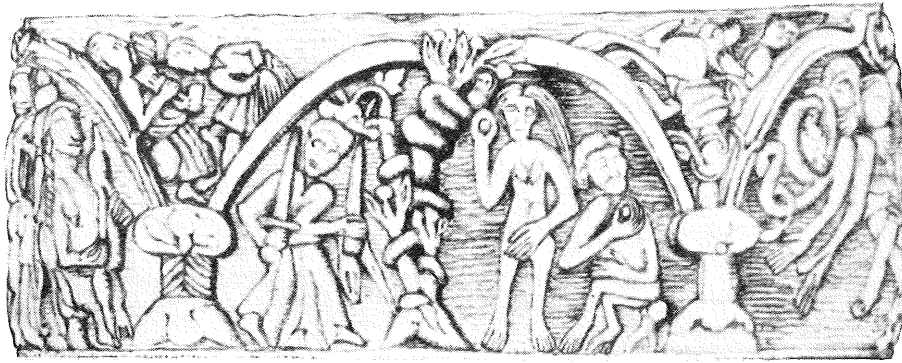

Fig. 4. Døpefont fra Vänge kirke, Gotland. (Fra Johnny Roosval: Die Steinmeister Gotlands. Sth. 1918, pl. 16.)

I den danske kirke i Kippinge (ca. 1300 eller før) ser vi slangen som en kvinne. Hun begynner å spise på ett eple, med hånden rekker hun Eva ett, Eva har alt tatt imot det, for hun holder ett i den andre hånden hun også. Og hun har alt rakt ett til Adam, han holder det i den ene hånden, og med den andre fører han det til munnen. Det blir hele 5 epler. Dette maleriet er senere enn Kongespeilet, og det viser også et senere utviklingstrinn. (Fig. 5.)

Enda videre går maleren i Kirkerup Kirke, Sjælland (ca. 1350). Der har slangen kvinnelig overkropp, ikke bare ansikt og hender. Slik avbildet renessansens malere også det famøse vesen. Slangen rekker her Adam og Eva ett eple hver, samtidig som de holder ett hver i hånden. Det blir 4 epler. (Fig. 6.)

En grei fremstilling av Genesisbildene er som nevnt gitt av Kirchner, men der er forholdsvis lite illustrasjoner. Det ville være en oppgave å se Kongespeilets syndefallsmyte og de nordiske bilder i europeisk sammenheng. I det følgende vises noen spredte eksempler.

På en freske fra Nord-Spania (Sixena, 11. årh.) ser vi første fase av syndefallsbildene. Slangen er en vanlig slange og rekker Eva et eple med munnen, Eva har alt tatt imot det og står med det i hånden. Bildet er

Fig. 5. Kippinge kirke, Lolland.

(Fra R. Broby-Johansen: Den danske billedbibel i kalkmalerier, Kbh. 1947, side 38.)

ikke helt, så Adam er slett ikke med. Fra at slangen har eplet i munnen til tolkningen «han spiser først» er ikke langt. (Fig. 7.) En annen, litt senere nordspansk freske viser hele syndefallsmyten på ett bilde. Her har også slangen sitt eget hode, den har et eple i munnen og rekker ett til Eva som hun spiser av, med den annen hånd rekker hun ett til Adam og han tar imot det. Denne fresken er interessant for vårt resonnement, her er nemlig også Vårherre fremstilt 4 ganger; han skaper Adam, viser haven til Adam og advarer deretter Adam og Eva mot de farlige eplene, til slutt kommer han som dommer ovenfra, Adam og Eva har da gjemt seg i buskene. Bildet er fra San Saturnino de Osormort, 12. årh. (Fig. 8.)

På en liten skulptur fra katedralen i Rheims (13. årh.) har slangen fått kvinnehode. Eplet går her sin vante gang fra slangen til Eva og til Adam og er hver gang avbildet på ny. Billedteknisk er det morsomt, så sammen-

Fig. 6. Kirkerup kirke, Sjælland.
(Fra Danmarks kirker, Københavns Amt 2, side 751, fig. 6.)

presset i én gruppe, men slik at tilskuerens blick blir ledet i den episke rekkefølge, personenes attityder lar oss oppleve dramaet. (Fig. 9.)

Kirchner, s. 71, avbilder en side av et engelsk psalterium fra 12. årh., her er 4 epler. Men slangen har ikke kvinnehode.

Berømte både i ny og gammel tid er Genesisbildene i Palermo, de i Capella palatina og deres etterligning i Mon Reale (siste halvdel av 12. årh.). Der er myten delt opp i scener, som i Ål kirke og mange andre steder. Slangen har ikke kvinnehode, men siste scene er som i Kongespeilet og Genesis at Gud har gitt Adam og Eva skinnklær, og de sitter iført dem og tenker seg om. Palermobildene ble mønsterdannende.

Det har som kjent vært diskusjon om når Kongespeilet ble skrevet. Vandvik reiste spørsmålet om det var skrevet av én mann, han tenker seg

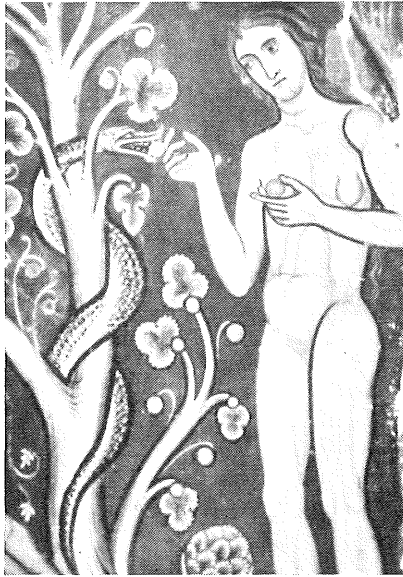

Fig. 7. Detalj av en freske fra kirken i Sixena, Nord-Spania.

(Fra Christian Zervos: *L'art catalan du Xe au XVe siècle au Musée de Paumes des Tuilleries. Cahiers X d'art, Mars-Avril 1937.*)

et sammensatt verk, hvor eldste del er den om kongen — nettopp der hvor syndefallet står. Om resonnementet ovenfor holder, skulle det være mulig ved sammenligning med billedkunsten å si hvilken periode det må tilhøre. Tikkanen, som gransket Genesis-mosaikkene i San Marco³, sier at slangen med kvinneansikt først dukker opp i Frankrike og Italia i 13. århundre. Likedan Kirchner. Vi tilføyer at Palermo-bildene ikke har det. Men — det kan jo også være et litterært motiv i Kongespeilet, etter som *Stjórn* siterer Beda prest som kilde. Det blir kunsthistorikernes oppgave å finne ut når og hvordan det er kommet inn i kunsten. At Kongespeilets to syndefallsmyter synes å svare til to typer av billedfremstillinger,

tyder unektelig på at Vandviks teori om at vårt *Konungs skuggsiá* byr en overarbeidet tekst, kan være riktig.

Det er andre steder i Kongespeilet hvor det ligger nær å tenke på en illustrasjon. Det er de to kapitler om vindene. De er blitt betraktet som et «lyrisk» innslag; det er iallfall klart av de retoriske blomster som pryder stilen der at det er skrevet som eksempel på «stilistisk skjønnskrift». Men mon det ikke er støttet av et *mappa mundi*? Der blir ofte vindrosen markert med antropomorfe bilder av vindene; nordenvinden personlig ser ut som en gubbe med langt skjegg og barskt ansikt, med oppblåste kinner — det har de forresten alle, og de blåser da mer eller mindre blide vinder i ansiktet på hverandre. Som de gjør i Kongespeilet. Når

Fig. 8. Bildesuite av syndefallet, fra kirken San Saturnino de Osormort i Spania.
(Fra Walter William Spencer Cook y José Gudiol Ricart: *Ars Hispaniae*.
Historia universal del arte hispánico. Vol. 6, Madrid 1950, fig. 60.)

solen går ned og blir borte bak fjellene i nord, er det også slik vi finner det på illustrasjoner til astronomi og geografi.

Dette eksemplet fra Kongespeilet sier foreløpig ikke noe svært vesentlig. Men det har som sagt den fordel at vi kjenner både utgangspunkt og avslutning. Her kan vi se helt ugjendrivelig at det er vekselvirkning mellom bilde og skrift/litteratur. At virkeligheten kan gi seg utslag i myter, at heller ikke mytediktere arbeider helt ut av tomme luften, er vel erkjent. Når Magnus Olsen forklarer Valhall med de mange dører fra et synsinntrykk av den romerske arena med «vomitoriene», er det nettopp ut fra en slik tankegang. Det er i antikk mytologi vist at visse myter er knyttet til en enkelt helligdom med den fremstilling av guddommen som er der. Men — hva er nå først?

Sophus Bugge viste at det er forbindelse mellom nordiske myter og kristen-antikk litteratur av religiøs art. Men det er vanskelig å følge ham når han trekker forbindelseslinjen direkte fra den høylitterære romerske åndsverden til et åndsliv av en så helt annen art som nordboernes i før-litterær tid. Via bilder er det mulig. Dels må de selv ha tolket dem ut fra sine forestillinger, dels ha hørt andres tolkninger av dem. Kristus og Leviathan fins på mange bilder — hva er rimeligere enn at de ble tolket som Tor og Midgardsormen? De to mytiske vesener var vel der

Fig. 9. Skulptur fra katedralen i Rheims.
(Etter fotografi.)

på forhånd. Kombinasjonen av dem til et fiskeeventyr turde være blitt til som tolkning av bilder. «Ok sér i iliar honum» — har den som først sa de ordene tenkt på et bilde?

I Snorres Gylfaginning er ett kapitel som man *vet* har bilder til bakgrunn, det er Balders bålferd, bygget på Husdråpa, som igjen er diktet om bildene i Olaf Pás hall. Der forekommer som eneste sted i norrøn overlevering at Freya kjører med katter — ellers er det en gris. Neckel mente at det var et gammelt trekk i norrøn mytologi og at det stammet fra en antikk myte om Kybele som har løveforspann. Jeg tror han har rett i at det er Kybele, men ikke i at denne myten er gammel. Han som malte i Olafs hall, har som andre hatt forbilder, han har overført på Freya en interpretatio av bilder han har sett av Kybele. Og så får altså Freya katteforspann; det er ikke sikkert han har malt løvene så store og sterke.

Ovenstående lille skisse er nærmest ment som forslag til metode. Slagelse-leiren Træleborg, som er så nøye konstruert, viser en levende forbindelse sørover. Når de som reiste, kunne se så godt når det gjaldt byggekunst, har de vel også sett på de kunstverkene de traff på. Og de måtte gi nedslag i deres egen kunst, både bildende og litterær. Det er forlengst slått inn på den veien fra arkeologenes side, Keiserbildet på brakteatene og Odin-skikkelsen er f. eks. stilt sammen, så det er vel ikke så nytt dette. Men mytetolkningen har sikkert ennå mye å lære av det.

Anne Holtsmark

The Speculum Regale and the Apples in the Garden of Eden.

In the old Norwegian *Speculum Regale* (Konungs skuggsiá) the Biblical tale of the Original Sin is told twice, both times as an instance of a just judgement: the king as a judge is recommended to pass sentences as wise and as just as God himself would pass. The tale is told differently each time: the first time two apples are eaten, the second four, whereas

the Bible mentions only one single fruit. In lectures given by Professor Vandvik and the author in 1951—52 the former pointed to this fact, and called it an instance of «Biblical fiction». This is probably right; but the author of *Speculum Regale* has been inspired by contemporary paintings. Medieval painters often use a simple stratagem of representing an epic motif in one picture; they paint the same person in different scenes of the tale in the same landscape, so that one may often find the same person in several places and situations in one picture. Now, if it is a living person, one will easily recognize him and the meaning will be evident. In our case the motif which is repeated is an apple and as the representation of an apple is bound to be rather stereotyped you cannot see that the same fruit is represented in different parts of the picture and is to be identified with two or more apples. In fact, in the 13th century roof paintings of the Ål stave church, now in the The Collection of Antiquities, University of Oslo, we find in the scene of the Garden of Eden four apples: the snake has one in his mouth, he offers one to Eve, she gives one to Adam and she seems to be eating a fourth herself (Figs. 1—2). In a miniature from *Stiðrn* (14th cent.) there are two apples (Fig. 3). It is also common in a series of Genesis representations, both paintings and sculptures, to see the apple being handed from the snake to Eve and so to Adam. The versions in *Speculum Regale* must be inspired by pictures of this kind. This clear case of a myth being embellished and elaborated under influence from pictorial art may help us to understand even older myths, and will have to be taken into consideration by mythologists and philologists.

NOTER

¹ Josef Kirchner: Die Darstellung des ersten Menschenpaars in der bildenden Kunst. Stuttgart 1903.

² Det er ikke noe i Bedas Genesis-kommentar om at slangen hadde kvinnehode; opplysningen må stamme fra en som har bearbeidet Beda.

³ J. J. Tikkanen: Die Genesismosaiken von S. Marco in Venedig. Acta Soc. Scient. Fenn. VII. Helsingfors 1889.

Knud Jessen

FORKULLET KORN OG BRØD FRA HAMARHUS 1567

I 1952 blev der under udgravningen af den såkaldte Lensherreborg, Storhamar gård eller Hamarhus, Hedmark i Norge, fundet et brandlag indeholdende korn, brød og forskellige tekstiler fra 1567, da svenskerne under syvårskrigen afbrændte Hamarhus. Udgravningen foretoges af konservator T. Bleken-Nilssen, Hedmarksmuseet i Hamar, under ledelse af arkitekt Gerhard Fischer, Oldsaksamlingen i Oslo. De fra brandlaget stammende planterester blev i 1954 fremsendt til professor Rolf Nordhagen, Universitetets Botaniske Museum, Oslo, der videre sendte dem til forfatteren af nærværende afhandling til nærmere undersøgelse.

Senere modtoges fra direktør Einar Møinichen, Statens Kornforretning, Oslo, endnu et par stykker af de i brandlaget fundne forkullede brød, og desuden har konservator T. Bleken-Nilssen yderligere overladt mig til undersøgelse to dåser med korn m. m. fra den i 1954 foretagne udgravning i Hamarhus ruiner.

Hele materialet var forkullet og omfattede følgende grupper:

1952.

- 1) En 386 cm³ stor prøve af korn, der fandtes sammen med birkebark, «trolig rester av en beholder», (tabel 1).
- 2) En lille prøve mærket nr. 27; (tabel 1).
- 3) Rester af «brød eller kaker»; (p. 173 ff).

Tabel 1.

Kulturplanter og ukrudt m. m. i kornprøverne fra Hamarhus med angivelse af rumfang af de store prøver af korn samt af antal af frø, frugter og identificerede avner af havre-arterne o. a. (*Cultivated plants and weeds etc. in the samples of cereals from Hamarhus. Volume of the big samples of cereals and of the number of seeds or fruits or identified husks of oats etc. are stated*).

	1952		1954	
	1	2	8	9
Firkantbyg (<i>Hordeum vulgare</i>)	370 cm ³	11	188 cm ³	8 cm ³
Firkantbyg, aksled (<i>rachis-internods</i>) . .	—	—	11	38
Havre (<i>Avena sativa</i> [<i>fatua</i>])	10 cm ³	7	5 cm ³	6 cm ³
Almindelig havre (<i>A. sativa</i>)	14	1	28	77
Flyvehavre (<i>A. fatua</i>)	14	—	16	90
<i>Hordeum</i> & <i>Avena</i> (fragments)	—	—	—	152 cm ³
Rug (<i>Secale cereale</i>)	7	—	25	—
Ært (<i>Pisum sativum coll.</i>)	—	—	3	—
Hør (<i>Linum usitatissimum</i>)	—	—	2	—
Havekål (<i>Brassica oleracea</i>)	—	—	—	1
Borremynte (<i>Marrubium vulgare</i>)?	—	—	—	1
<i>Carduus crispus</i>	—	—	1	16
<i>Chenopodium album</i>	1	—	60	196
<i>Euphorbia helioscopia</i>	—	—	—	4
<i>Galeopsis</i> cfr. <i>tetralix</i>	10	—	33	12
<i>Galium vaillantii coll.</i>	110	2	726	920
<i>Lanium</i> cfr. <i>purpureum</i>	—	—	1	—
<i>Lapsana communis</i>	—	—	—	4
<i>Luzula</i> cfr. <i>multiflora</i>	—	4	—	—
<i>Melandrium rubrum</i>	—	—	20	22
<i>Polygonum convolvulus</i>	2	—	6	8
<i>Polygonum lapathifolium</i>	—	—	3	1
<i>Ranunculus repens</i>	—	—	—	1
<i>Rumex acetosa</i>	—	—	1	1
<i>Silene cucubalus</i>	—	—	6	15
<i>Spergula arvensis</i>	—	—	3	22
<i>Stellaria media</i>	2	—	48	242
<i>Thlaspi arvensis</i>	—	—	12	13
<i>Vicia</i> sp.	1	—	1	2
<i>Claviceps purpurea</i>	—	—	2	—

- 4) Nogle små tøjrester fra to adskilte steder; (p. 183).
- 5) To små stumper reb fra hver sit sted i laget; (p. 183).
- 6) Noget fyldmateriale fundet bag et panel ind mod en stenmur på et lille ubrændt parti; (p. 183).
- 7) Nogle stykker tømmer, «trevirke». De var af nåletræ og kunde i visse tilfælde bestemmes til fyr, nemlig hvor krydsningsfeltet mellem tracheider og marvstråleceller kunde iagttages på radiale snit.

1954.

- 8) En kornprøve, 340 cm³; (tabel 1).
- 9) En prøve 170 cm³ stor, bestående mest af itubrudte kerner; (tabel 1).

Kornprøverne 1 og 9 var usædvanlig rene og indeholdt væsentlig kun forkullet materiale, hvorimod ca. 40% af prøve 8 bestod af sand, småsten, små brokker af ubrændt ler og stumper af trækul. Mange af disse lerbrokker fremviste aftryk af strå og blade af græsagtige planter.

KULTURPLANTER

Firkantbyg (*Hordeum vulgare* L. emend. Lam.)

På praktisk talt alle bygkernerne var bevaret rester af inderavnerne, og det er således i hvert fald helt overvejende avneklædt byg, som foreligger. Tilmed var den nedre del af inderavnerne i behold på et stort antal kerner, visende en konkav hesteskoformet skråflade ved spidsen af den nedre inderavne (fig. 1 a). Kernerne var af meget varierende størrelse (tabel 2), de store oftest symmetriske i forhold til medianplanet, de mindre derimod som regel skæve med til venstre eller til højre bøjet nedre ende, et forhold som fremtræder særlig tydeligt, hvor inderavnerens nedre del er bevaret. Disse karakterer viser, at det drejer sig om nikkende seksradet byg, såkaldt firkantbyg, idet sekskantbyg, hvis aks er kort og opret, har et skarpt tværhak ved basis af den nedre inderavne samt kerner, der alle er tilnærmelsesvis symmetriske ligesom hos toradet byg.

Af de aksled af byg, som fandtes i et par af prøverne, var 24 i en sådan tilstand, at deres fulde længde kunde måles. Den fandtes at ligge mellem 2.4 og 4.0 mm (middellængde: 3.0 mm), hvortil må lægges ca. 10% for svind ved forkulning. Således kan også disse aksled henføres til firkantbyg.

Tabel 2.

Størrelsen af 100 bygkerner fra Hamarhus, inderavnerne ikke iberegnet. (*The size of 100 grains of barley from Hamarhus, the paleae not included*).

	Længde (Length)	Bredde (Breadth)	Tykkelse (Thickness)	L/B	L/T
Minimum	3.9	2.1	1.6	1.3	1.9
Maximum	8.5	4.2	3.3	2.4	3.3
Middel (Average)	6.0	3.1	2.4	2.0	2.5

Bygkernerne fra Hamarhus havde gennemsnitlig et væsentlig mindre rumfang end forkullede kerner af tilsvarende nutidig byg, ligesom det er tilfældet med andre historiske og forhistoriske fund i Norden; jvf. tabel 3, hvori er sammenstillet nogle mål af byg fra romersk jernalder og senere perioder. I tabellens sidste kolonne er de fortidige bygkerners rumfang (d.v.s. produktet af de opførte middelstørrelser) angivet i % af rumfanget af en nutidig, forkullet bygs rumfang. Dette er beregnet på grundlag af længden af 50 forkullede kerner af avneklædt firkantbyg fra Danmark og de af Hopf angivne størrelsesforhold for længde, bredde og tykkelse af en tilsvarende tysk bygprøve². Det fremgår af tabellen, at byggets relative rumfang i de nævnte fortidige prøver svinger mellem godt en fjerdedel og godt halvdelen af den nutidige bygs rumfang. Årsagen til, at den fortidige bygavl, hvad kernernes rumfang angår, har været så underlegen i ydelse, må bero dels på dårlige ernæringsforhold, dels på sortsforskelle. De ændringer i kernernes størrelsesforhold, der foregår under forkulningen², er forskellige alt efter forkulningsprocessens forløb, men ved alle de i tabellen opførte fund er det påset, at det var de mindst omdannede kerner som måltes.

Tabel 3.

Middelstørrelse og relativt rumfang af forkullet avneklædt firkantbyg af forskellig alder: VT — vikingetid, TGJ — tidlig germansk jernalder, TRJ — tidlig romersk jernalder. (*The average size and relative volume of charred grains of hulled Hordeum vulgare of various ages.* VP—*Viking Period*, EGIA—*Early German Iron Age*, ERIA—*Early Roman Iron Age*).

	Antal kerner (Number of grains)	L mm	B mm	T mm	Rumfang % (Volume) %
Nutidig byg (<i>Recent Barley</i>)	50	6.90	3.78	2.98	100
Hamarhus 1567	100	6.00	3.10	2.40	57
Lilleborg 1259 (?), Bornholm ³	20	6.20	2.80	2.36	53
Aggersborg, N. Jylland, VT, (VP) ⁴	23	5.80	2.90	2.40	52
Sorte Muld, Bornholm, TGJ (EGIA) ⁵	50	6.30	2.73	2.20	50
Vallhagar, Gotland, TGJ, (EGIA) ⁶	50	5.30	2.28	1.76	27
Fjand, NW. Jylland, TRJ, (ERIA) ⁵	50	5.27	2.75	2.21	42
Dalshøj, Bornholm, TRJ, (ERIA) ⁵	100	6.32	2.93	2.31	55

Byg fra yngre stenalder, bestemt af Jens Holmboe, kendes fra flere steder i Norge⁷, og i G. Sarauws efterladte noter om hans Undersøgelser af kornaftryk i forhistorisk keramik nævnes 2 aftryk af avneklædt byg i potteskår fra en gravhøj ved Nordre Aske, Brunlanes nær Larvik, som han henfører til førromersk jernalder, samt desuden 9 aftryk fra folkevandringstid fra syv forskellige lokaliteter i det sydlige Norge, d.v.s. 7 aftryk af avneklædte, 2 af nøgne kerner. Byg har uden tvivl været hyppig i dette land i slutningen af forhistorisk tid, og på grundlag af sproglige og litterære studier antager F. Grøn, at byg gennem hele middelalderen var det vigtigste brødkorn i Norge.⁸

Medens man i den korndyrkende oldtids tidligere afsnit i Norden af byg fortrinsvis dyrkede nøgenkernede typer, bliver avneklædt byg fremherskende i fundene i Sverige allerede fra og med den yngre bronzealder⁹ og i Danmark fra ældre jernalder og fremefter⁷. Så vidt det har kunnet afgøres, tilhører disse typer firkantbyg, og fra de få bygfund fra historisk

tid i Norden kendes kun dennes avneklædte type, som stadig er den vigtigste bygsort i store dele af Norge og det nordlige Sverige. Toradet byg er endnu ikke med sikkerhed påvist i jordfund i Norden, og det er usikkert, når den vandt indpas; også i Mellemeuropa synes dens historie uklar¹⁰.

Prøve 1, der antages at have ligget i en beholder, samt prøve 8, begge væsentlig bestående af hele, fuldmodne kerner, må sikkert betragtes som aftærskede og rensede varer, om end rensningen har været ufuldkommen. Den sidstnævnte prøve er formodentlig senere blevet forurenset som følge af branden. Afvigende herfra var prøve 9, der mest bestod af polygonale brudstykker af kerner af byg og havre samt rester af disses inderavner, medens de hele kerner var meget små og dårligt udviklede. Brudstykkerne var kantede med bruddene ofte liggende på tværs af kernernes længdeakse og mindede således om det af G. Hatt^{11,12} beskrevne fund fra ældre jernalder på Mors i Jylland af fragmenteret nøgen byg (ikke hvede som først angivet), der opfattedes som gryn produceret ved knusning af ristet korn. Den foreliggende prøve fra Hamarhus, der udgjorde 170 cm³, var som nævnt næsten uden indblanding af mineralske bestanddele, hvorfor det er sandsynligt, at dens sammensætning ikke er blevet væsentlig forandret som følge af branden. Den deltes efter kornstørrelse i følgende grupper, der alle indeholdt rester af avner: Smuld mindre end 0.25 mm 11%, smuld mellem 0.25 og 0.5 mm 13%, små «gryn» mellem 0.5 og 1.0 mm 26%, grovere «gryn» mellem 1.0 og 1.5 mm 28%, og mellem 1.5 og 2.0 mm 13%, medens 9% mest hele kerner var større end 2 mm. Formodningen om, at det skulde være et parti malet korn, svækkes imidlertid ved det forhold, at «grynene» var kantede. Ganske vist kunde det bekræftes, at ristede bygkerner sønderdeles i skarpkantede stykker ved at males mellem to sten, men disse stykker blev mere eller mindre afrundede ved forkulning, hvorved de fik et fra Hamarhus-prøven forskelligt udseende. Muligheden for, at forkulningsprocessen i den anvendte retort kan have virket anderledes end den, som prøven blev udsat for ved branden, kan ikke afvises, men efter det fore-

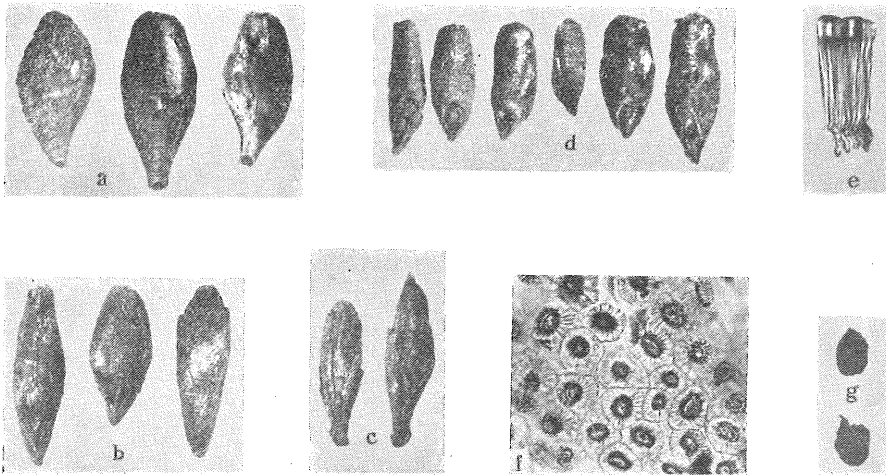

Fig. 1. *a* *Hordeum vulgare*; *b* *Avena sativa*; *c* *A. fatua*; *d* *Secale cereale*; *e* *Pisum sativum* coll., palisadesklerekym af frøvæggen (*Malpighian cells*); *f* cfr. *Vicia* sp., tragtceller (*Osteosclerids*); *g* fro af *Luzula* cfr. *multiflora* (seeds). *a*—*d* 3/1; *e* 420/1; *f* 115/1; *g* 6/1. Fot. dr. M. Koič.

liggende kan det ikke med sikkerhed hævdes, at prøven repræsenterer et formalingsprodukt. Er det ikke et sådant, som foreligger, må sønderdelingen være foregået efter branden f. eks. som følge af tryk ved skred.

Havre (*Avena sativa* L. og *A. fatua* L.).

Bortset fra den ovenfor nævnte portion sønderdelte kerner udgjorde havren i fundet ialt kun ca. 23 cm³, medens byggen, med hvilken den lå sammenblandet, fyldte godt 0.5 l. Mange af havrekernerne var endnu omsluttet af den nedre del af inderavnerne, og hvor selve basis af den nedre inderavne eller en del af basalbørsten var bevaret, fremgik det, at både *A. sativa* og *A. fatua* forelå (fig. 1 *b, c*), begge i samme antal. Langt de fleste af kernerne var imidlertid frigjort af avnerne, og da de var forkullede og tilmed for en væsentlig del havde mistet hårbeklædningen,

der er kraftigst hos *A. fatua*, kunde mængdeforholdet mellem de to arter ikke bestemmes i dette materiale.

En del af kernerne var meget slanke og kunde derved bringe *A. strigosa* i erindring. Imidlertid havde nogle af de på disse kerner bevarede hår en betydelig tykkelse (indtil 23 μ) som hårene på kerner af de to først nævnte arter, medens de tilsvarende hår hos *A. strigosa* er tyndere⁴, og denne art foreligger da næppe i materialet, i hvilket ej heller dens inderavner synes at være repræsenteret.

Havrekernerne fra Hamarhus var af meget variabel størrelse og gennemgående temmelig små (tabel 4) ligesom havrekernerne f. eks. fra vikingelandsbyen ved Aggersborg⁴, men medbestemmende herfor kan være, at en del, navnlig af de mindre kerner, skyldes *A. fatua*. Iflg. Schübeler¹³ optrådte denne art endnu i forrige århundrede ofte i betydelig mængde i det sydlige Norge, hvor den kunde findes både blandt byg og almindelig havre, der ofte dyrkedes sammen.

Tabel 4.

Størrelsen af 70 havrekerner fra Hamarhus. (*The size of 70 grains of oats from Hamarhus*).

	Længde (Length) mm	Bredde (Breadth) mm	Tykkelse (Thickness) mm	L/B	L/T
Minimum	3.5	1.1	0.8	2.1	2.5
Maximum	8.0	2.8	2.8	4.6	6.2
Middel (Average)	5.8	1.8	1.6	3.5	4.6

Det ældste fund af havre i Norge synes at være et kornaftryk i et lerkar fra Hove syd for Stavanger, der er bestemt af Sarauw og i hans noter dateret til folkevandringstid, men som af Holmboe¹⁴ henføres til ældre jernalder. Kendt er desuden Holmboes omtale af havren i Osebergskibet fra vikingetid og hans dertil knyttede undersøgelser over dens historie i

Norge. For den historiske tids vedkommende når han derved, med tilslutning fra Grøn¹⁵, til den antagelse at havren først fra midten af det 13. årh. har fået en større udbredelse i dette land. I nogen modsætning hertil synes Hasunds opfattelse at være, at havren var landets hovedsæd allerede i sagatiden¹⁶.

Rug (*Secale cereale* L.).

Af to af kornprøverne udpilledes ialt 32 kerner af rug, hvis størrelsesforhold ses i tabel 5. Sættes gennemsnitslængden af nutidig rug i forkullet tilstand til ca. 6.5 mm³, fremgår det, at der er tale om temmelig små kerner. De er slanke af form, har tilspidset nedre ende, mere eller mindre tydeligt tagformet ryg og tyk øvre ende samt et langt kimfelt, der når indtil 1/3 af kernens længde. De fleste var tydeligt skæve, og den for recente rugkerner typiske tværrynkning af overfladen sås i mange tilfælde. Fig. 1 d.

Tabel 5.

Størrelsen af 28 rugkærner fra Hamarhus. (*The size of 28 grains of rye from Hamarhus*).

	Længde (Length) mm	Bredde (Breadth) mm	Tykkelse (Thickness) mm	L/B	L/T
Minimum	3.6	1.1	1.0	2.3	2.4
Maximum	6.7	2.4	2.2	3.9	4.2
Middel (Average)	5.2	1.7	1.6	3.1	3.3

Der synes ikke at være omtalt andre fortidsfund af rug fra Norge, og at rugen har været sjælden i landet i det 16. årh. kan nok sluttes af Peder Claussøns udtalelse¹⁷, at «her i Landet er icke mangesteds Rugsæd». Med henblik på den livlige forbindelse i vikingetiden mellem de nordiske lande og på rugens udbredelse dengang i Danmark og Sverige, tør det

imidlertid formodes, at rugen blev dyrket i det sydlige Norge allerede i hin tid om ikke tidligere, men som Grøn skrev¹⁸, mangler der endnu sikre vidnesbyrd om, at rugen har været dyrket i Norge tidligere end ved begyndelsen af den kristne middelalder.

Det forhold, at de to store kornprøver (1 og 8) helt overvejende bestod af byg, men tillige indeholdt spor af rug og noget havre, både almindelig havre og flyvehavre, kan måske forstås således, at disse arter har vokset på bygmarken som tilfældige indblandinger i hovedafgrøden. Her kan henvises til Peder Claussøn¹⁷, som beretter, at i Norge er byggen ikke ren, men de fleste steder til halften eller mere blandet med havre, «thi Biug og Rug forvandlis til Haffre her i Landet for kuld skyld». Når Hamarbrødet, som det senere skal omtales, fortrinsvis er fremstillet af havre, må det imidlertid antages, at man også har haft afgrøder overvejende bestående af denne sædart. Hvis formodningen er rigtig, at der også voksede rug i bygmarken ved Hamarhus, har det utvivlsomt været vårrug. At denne var kendt i Norge i det 12. og 13. årh. som modsætning til vinterrug synes at fremgå deraf, at der i lovbestemmelser fra den tid udtrykkelig nævnes vinterrug¹⁸, og senere (sidste del af 1700-årene) angives det fra Høland, at denne kun dyrkes på bråter, men at vårrug såedes på agerland¹⁹. Også Hasund²⁰ udtaler, at vinterrug (høstrug) var den almindelige bråtesæd.

Ært (*Pisum sativum* coll.).

Der foreligger 3 arter med kun delvis bevaret frøskal. Deres største diameter er henholdsvis 3.6, 4.1 og 4.8 mm, hvilket med et tillæg på ca. 10% for svind ved forkulning placerer dem i den nedre del af det størrelsesområde (ca. 4—ca. 9 mm), hvori recente arter af såvel *P. sativum* som *P. arvense* falder. Hvilken af disse underarter det drejer sig om, vil næppe kunne afgøres, hvor der kun foreligger forkullet materiale eller aftryk i lerkar.

Så vidt vides, er ærten ikke tidligere rapporteret fra historiske eller forhistoriske fund i Norge, og på grundlag af skriftlige kilder antager

Grøn, at dyrkningen af den i dette land først er blevet almindelig i det 13. årh.²¹ Imidlertid kan det ventes, at ældre fund dukker op, da den i Sverige har efterladt aftryk i lerkar fra mellem-neolithisk tid og måske vendetid²², hvortil kommer det p. 176 omtalte ærtebrød fra vikingetid, og da den i Danmark er kendt fra yngre bronzealder og senere afsnit af oldtiden^{7,23}. Om forekomsten af ærtemel i Hamar-brødet se p. 175.

Hør, Lin (*Linum usitatissimum* L.).

De to frø, der er 3.3×1.4 og 3.5×1.6 mm store, stemmer i henseende til deres størrelse og form (karakteriseret bl. a. ved en veludviklet «snabel») samt til epidermens overfladestruktur overens med en prøve af forkullet recent frø af *L. usitatissimum*, hvis længdemål ligger mellem 3 og 4 mm. Dog er Hamarhus-frøene forholdsvis smalle. Iflg. Neuweiler²⁴ svinder hørfrø ved forkulning med $1/12$ af deres længde. Kompenserer i overensstemmelse dermed, skulde Hamarhus-frøenes oprindelige længde have været 3.6 og 3.8 mm, og de falder således indenfor variationsvidden, 3.5—5 mm for tavehør («treske-lin»), medens frø af oliehør («olje-lin») er større, 5—6 mm²⁵.

Hør kan optræde som agerukruds, ofte i forbindelse med, at den dyrkes i den pågældende egn, og sandsynligvis kan dens forekomst i ruinerne af Hamarhus tages som et udtryk for, at den blev dyrket ved dette gamle herresæde, hvor der også er fundet garn, som formodes at være af hør, se p. 183. Som bekendt fandt Holmboe et hørfrø i Osebergskibet sammen med karsefrø, og han formoder, at det stammer fra en plante, der har vokset som ukrudt i karsen. Med anledning af dette fund giver Holmboe en oversigt over hørens historie især i Norge, hvorfra det ældste vidnesbyrd om brug af hør går tilbage til det 4. årh. e. Chr.²⁶. De ældste fund (aftryk) af hørfrø i Sverige stammer fra den yngre jernalder²⁷ og i Danmark fra den yngre bronzealder, men dette gælder dog kun for Bornholm, idet de ældste vidnesbyrd om planten i dette land iøvrigt er fra førromersk jernalder²⁸. De tidligere som lintøj betragtede tøjrester fra den yngre bronzealder ved Voldtofte på Fyn har vist sig at være forarbejdet af nældetaver²⁹.

Havekål (*Brassica oleracea* L.).

Der foreligger et omtrent kugleformet kampylotropt frø, 1.5 mm i tværmål. Overhudens celler er mere eller mindre tydeligt rækkestillede, ofte omtrent kvadratiske eller rektangulære og noget forlængede mod kimmunden; overfladen grubet ved indsynkning af deres ydervæg. Frøet stemmer derved i sin struktur overens med kraftigt alveolerede frø af *B. oleracea*, hvis største diameter oftest er 1.4—2.5 mm. Hos *B. campestris* og *B. napus* er overfladen gennemgående svagere grubet (bevarende dette forhold ved forkulning), og hos *B. juncea* er gruberne bredere. Frøene af *B. nigra* er forholdsvis dybt grubet med alle overhudscellerne omtrent ens, isodiametriske og polygonale. Smlg. Hjelmqvist³⁰.

Med det anførte er der overvejende sandsynlighed for, at frøet repræsenterer en sort af havekål, af hvilken flere sorter kendtes allerede i oldtiden i Sydeuropa og i den tidlige middelalder i Mellemeuropa. Iflg. Holmboe³¹ omtales både kål og næpe som dyrket i Norge i sagatiden.

Kransborre, Borremynte (*Marrubium vulgare* L.):

En ret dårligt bevaret delfrugt af en labiat, 1.9 mm lang og 1.0 mm bred, omvendt ægformet med svagt hvælvet rygside og tagformet, nederst kølet bugside, temmelig spids, men næppe fuldstændig nedre ende med et lille ar. Epidermis er uregelmæssigt vortet og dette i forbindelse med det subepidermale lags store, omtrent isodiametriske og ikke strængt rækkestillede celler, der har kraftige radialvægge, leder tanken hen på *M. vulgare*. Denne, der stammer fra Sydeuropa, dyrkedes tidligere også i Mellem- og Nordeuropa som en alsidig anvendt lægeplante³², men den angives fra Norge nu kun fra affaldspladser enkelte steder. Er det rigtigt, at det er denne art, som foreligger, kan det formodes, at den blev dyrket i en til bispegården knyttet «klosterhave».

UKRUDT OG ANDRE PLANTER

Om visse af floralistens ikke dyrkede karplanter — nogle af dem vil blive nærmere omtalt i det følgende — er det vanskeligt at sige, hvorledes de er kommet ind i fundet. Dette gælder især *Luzula* cfr. *multiflora*, *Melandrium rubrum*, *Rumex acetosa* og *Lapsana communis*. De tre førstnævnte, der vokser bl. a. på enge og græsmarker, kunde stamme fra indhøstet hø, men der er ikke fundet spor af høets græsser. Tilstedeværelsen af syre-arten «matsyre» kan sættes i forbindelse med, at dens blade før i tiden fandt anvendelse som en grøntsagsret³³. *Lapsana communis* er vel en skovbundsplante, men kan også træffes som ukrudt i haver. De øvrige 14 arter er alle typiske agerukrudtsplanter, som kan være indhøstet med sæden. For så vidt det drejer sig om anselige urter med højt opragende frugtstande, vilde dette let kunne finde sted, selv om der ved brugen af segl — det almindelige høstredskab i Norge (ligesom i dele af Sverige) til langt ind i det 19. årh.³⁴ — måske efterlodes en lang stub. Men for lave urter som *Euphorbia helioscopia*, *Lamium*, *Ranunculus repens* og *Spergula arvensis*, der ikke synes at have været dyrket ved Hamarhus, samt *Stellaria media*, der er forholdsvis stærkt ræpræsenteret i fundet, har der næppe været større chancer for at komme med kornet ind i laden undtagen fra sådanne steder, hvor der var lejesæd gennemvokset af ukrudt.

Carduus crispus L. Der fandtes i to af kornprøverne 17 smalt omvendt æg-lancetformede, noget sammentrykte og mere eller mindre skæve og krummede frugter, 2—3 mm lange og 0.9—1.4 mm brede, L/B: 1.9—2.4; overfladen længdestribet og mere eller mindre tydeligt tværrynket-punkteret. Alene på frugterne er den nævnte art vanskelig at skelne fra *C. acanthoides*, hos hvilken de dog gennemgående er noget større, og da denne art tilmed er meget sjælden i Norge, hvor *C. crispus* har en betydelig udbredelse, kan der næppe være tvivl om, at det er den sidstnævnte art, som foreligger.

Galeopsis cfr. *tetrahit* L. Der er noteret 55 delfrugter, 2.6—3.0 mm lange og 1.9—2.1 mm brede (L/B: 1.2—1.6) med næsten kredsround, 0.5—0.6 mm stor fasthæftningsflade. Disse mål passer blandt nordiske *Galeopsis*-arter bedst på *G. tetrahit* og *G. bifida*, der næppe kan adskilles på frugterne i forkullet tilstand alene. Delfrugterne hos *G. speciosa* er gennemgående noget større og plumpere; hos *G. angustifolia* er de til gengæld slankere, og hos *G. ladanum* og *segetum* er fasthæftningsfladen væsentlig mindre end på materialet fra Hamarhus. Da *G. tetrahit* er hyppigere på kulturjord end *G. bifida*^{35, 36} der tidligere ofte

betragtedes som en varietet af *G. tetrahit*, men som især findes i skove og på havstrande, er der størst sandsynlighed for, at det er den sidstnævnte art taget i den snævre afgrænsning, som har vokset ved det gamle Hamarhus. Derimod er det formentlig frugter af *G. bifida* som Holmboe omtaler fra postglaciale lag i flere moser nær kysten i Norge under betegnelsen *G. cfr. tetrahit*³⁷.

Galium vaillantii DC. coll. (Fig. 2). Der fandtes i kornprøverne ca. 1760 (4 cm³) delfrugter (i det følgende kaldet frugter) af *Galium* med den for slægten karakteristiske store centrale kavitet. Frugterne er nyreformede og, set fra oven, kort ovale. I et tilfælde var to frugter sammenhængende, og flere gange sås en fejlslagen frugt endnu i forbindelse med sin partner. På epidermis, der ofte var delvis i behold, var i flere tilfælde bevaret korte hagebørster med smal kegleformet basis, men iøvrigt var af disse børster kun den nedre del tilbage som lave vorter. Sådanne iagttoges på talrige frugter af alle størrelser. Største diameter: 0.81—2.60 mm, gennemsnitlig 1.42 mm. Den ved forkulning bevirkede formindskelse af det største tværmål af frugter af *G. vaillantii* og *G. aparine* fandtes ved forsøg at være ca. 12°/_o, og målene for Hamarhus-frugterne er opført i tabel 6 med kompensation for et sådant svind.

Tabel 6.

Størrelsen af *Galium*-frugter uden hagebørsterne, for frugterne fra Hamarhus med et tillæg af 12°/_o som kompensation for svind ved forkulningen. Længde (L)=største tværmål; B=bredden vinkelret på L; T=afstanden mellem ryg- og bugside. (*The size of some Galium-mericarps without the bristles, for the mericarps from Hamarhus with an addition of 12°/_o as a compensation for loss through carbonisation. Length (L)=the largest diameter; B=the breadth vertically on L; T=the dorsal-ventral distance*).

		Længde (Length) mm	L/B	L/B
<i>Galium</i> fra (from) Hamarhus (1760 fr.)	Minimum	0.9	1.0	1.1
	Maximum	2.9	1.4	1.5
	Middel (Average)	1.6	1.2	1.3
<i>G. vaillantii</i> s. str. (50 fr.)	Minimum	1.2	1.1	1.2
	Maximum	2.7	1.3	1.4
	Middel (Average)	2.0	1.2	1.3
<i>G. aparine</i> (60 fr.)	Minimum	1.7	1.0	1.1
	Maximum	3.5	1.2	1.3
	Middel (Average)	2.7	1.1	1.2

De med hagebørster eller vorter udstyrede frugter fra Hamarhus kan i alle henseender bedst henføres til *G. vaillantii* s. str. Når middelstørrelsen er noget mindre end angivet for denne, er dette analogt med forholdet hos kornarterne, og når den minimale længde er mindre og den maximale er større end fundet hos de recente frugter, kan dette skyldes, at der har stået et meget større materiale til rådighed af dem.

Frugterne af *G. aparine* er afvigende ved gennemgående at være noget større og mere kugleformede, og — hvad der er særlig iøjnefaldende — det cellelag, som ligger under epidermis, der både hos denne art og hos *G. vaillantii* let afsprænges ved modenhed eller ved forkulning, består af stærkt tangentialt strakte, rækkestillede celler, medens de tilsvarende celler på Hamarhusfrugterne ligesom hos *G. vaillantii* er omtr. isodiametriske (fig. 2). Ligeledes kan de andre norske arter med hagebørster på frugterne, *G. borale* og *G. triflorum*, der har små og mere sammentrykte frugter, samt den i Norge kun i det atlantiske floraområde forekommende *G. hercynicum*, hvis vortede frugter er længdefurede, næppe komme i betragtning.

De frugter, der helt manglede epidermis, var iøvrigt overensstemmende med de andre både i henseende til størrelsesforhold og overfladens cellelag, men ligner dermed tillige frugterne af *G. spurium* i tilsvarende tilstand. Det kan derfor ikke afvises, at også denne art er repræsenteret, men opfattes den som en varietet af *G. vaillantii*³⁸, skulde betegnelsen *G. vaillantii* coll. være dækkende for hele *Galium*-fundet.

G. vaillantii s. str. kunde i hvert fald tidligere optræde som ukrudt i hørmarker, om end den i mindre grad var bundet til disse end *G. spurium*, og er navnlig knyttet til sæden³⁹. Dette har formodentlig været tilfældet med den ved Hamarhus fundne *Galium*, som antagelig var det almindeligste ukrudt i byggen. Kollektivarten, der er udbredt i Syd- og Mellemeuropa og det sydlige Skandinavien, forekommer spredt i Norges kystzone til Lofoten, men er meget sjælden i Østlandet n. f. Oslo⁴⁰. Når den har været almindelig ved Hamarhus, kan dette måske sættes i forbindelse med den nære tilknytning til sydligere egne, som stedet ved sine kirkelige institutioner forhen har haft. Den er imidlertid meget

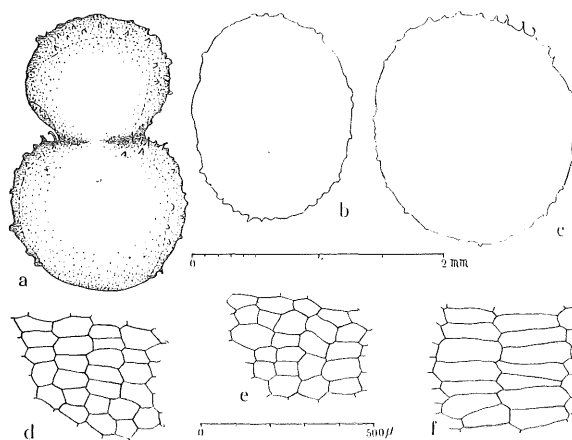

Fig. 2. a, b, d *Galium vaillantii* fra Hamarhus; c, e *G. vaillantii* recent og forkullet; f *G. aparine* recent. a hel frugt set fra oven, epidermis kun delvis bevaret; b, c delfrugter set fra oven; d—f væv under frugtens epidermis. — (a, b, d *G. vaillantii* from Hamarhus; c, e *G. vaillantii* recent and charred; f *G. aparine* recent. a—c fruits seen from above; d—f tissue below the epidermis of the fruit).

ældre som borger i Norden, idet både *G. vaillantii* s. str.⁴¹ og *G. spurium*^{23, 42} i Sverige er angivet fra yngre jernalder og vikingetid, og den sidstnævnte endog fra neolithisk tid, medens den fra Bornholm er kendt fra ældre romersk jernalder og senere²³. Desuden foreligger der flere forhistoriske fund af den fra England og Mellemeuropa⁴³.

Lamium cfr. *purpureum* L. En delfrugt, 2.0 mm lang og 1.2 mm bred, omvendt ægformet med svagt hvælvet rygside, spidsvinklede, nederst noget vingede sidekanter og tagformet bugside med en nedadtil skarpt markeret køl, der øverst deler sig i to svage ribber, som afgrænser toppen fra bugsidens flader; topfladens afgrænsning fra rygsiden er utydelig, hvilket undertiden også kan ses på forkullet recent materiale; nedre ende but med et lille ar. Epidermis kun pletvis bevaret, men det underliggende lag er dannet af små, longitudinalt strakte celler i mere eller mindre tydelige længderækker som hos recente delfrugter af *Lamium*. Artsbestemmelsen er usikker, men med henblik på de nutidige udbredelsesforhold er *L. purpureum* mest sandsynlig. Til denne bestemmelse er også Holmboe nået med en delfrugt af tvetand fra Osebergskibet⁴⁴ og Hjelmqvist med et aftryk i et yngre bronzealders lerskår fra Skåne^{44 a}.

Luzula cfr. *multiflora* (Retz.) Lej. (Fig. 1 g). Fra prøve nr. 2 stammer fire små, kort ovale, skinnende frø, 0.9—1.0 mm lange og 0.7—0.8 mm tykke med tydelig rafe og temmelig but chalaza-parti. I størrelse og i de nedenfor nævnte karakterer svarer de til recente forkullede frø af *L. multiflora*, idet epidermis består af longitudinalt strakte celler, hvis længdevægge danner ganske lave, svagt tværrynkede ribber, medens laget under epidermis er sammensat af rækkestillede, isodiametriske, polygonale celler. I den chalaza modsatte ende af frøet ses rester af elaiosomet som en opstående forlængelse.

Der er stor lighed med frøene af *L. campestris* L., af hvilken Holmboe afbilder et frø fra Osebergskibet, idet denne art af ham dog er taget med en afgrænsning, der også omfatter bl. a. *L. multiflora*⁴⁴. Det forhold, at *L. campestris* i den nu almindelige snævre afgrænsning ikke går nordligere i Østlandet end til Oslo og Asker³⁶, taler imidlertid for, at det ikke er denne art, som foreligger fra Hamarhus, og med undtagelse af *L. multiflora* er frøene af de i Østlandet udbredte arter af slægten på forskellig måde alle afvigende fra Hamarhus-frøene.

Melandrium rubrum (Weig.) Garcke. De foreliggende 41 frø er nyreformede med tætstillede pigge og en største diameter på 1.0—1.3 mm; epidermis-cellerne på frøenes sider er isodiametriske til svagt radiale strakte. Hos *M. album* er de tilsvarende celler gennemgående mere strakte og piggene er kortere, nærmest vorteagtige. *M. rubrum* er almindelig i store dele af Norge i skove og på enge.

Silene cucubalus Wibel. Frøene, 21 ialt, ligner i form og størrelse de ovenfor beskrevne, men afviger ved at have mere spredtstående pigge eller vorter, stærkt radiale strakte epidermis-celler på siderne og et kraftigere tudformet kimmundsparti, der er længdestribet ved lange celler. Blandt de nordiske repræsentanter for slægten kommer de den anførte art nærmest. Den er hyppig i store dele af Norge, ofte på kulturpåvirket bund.

Vicia sp. Der er fundet 2 hele og 3 halve frø med et største tværmål på 1.3—1.6 mm; frøskallen var næsten helt afsprængt, og en artsbestemmelse er næppe mulig. Med henblik på størrelsen kunde tænkes på *V. angustifolia* og *V. cracca*.

Claviceps purpurea (Fr.). Af denne snyltesvamp, der angriber forskellige græsser, fandtes 2 sclerotier, 10.0 × 2.8 mm og 5.9 × 1.8 mm, aflange til smalt æg-lancetformede, uregelmæssigt længdefurede og omtrent lige. Størrelsen, i hvert fald af det ene, tyder på, at

værtplanten har været en af kornarterne. Af disse er rugen mest hjemsogt af meldrøjer, og de to sclerotier fandtes netop i den prøve, hvori der var mest rug, men også på firkantbyg kan svampen undertiden optræde i mængde⁴⁵. Et eksempel herpå afgiver Birknæs-fundet fra Jylland⁴⁶, der formodentlig stammer fra yngre bronzealder. Også f. eks. fra den yngre jernalder ved Vallhagar på Gotland kendes svampen⁴⁷.

Nydelsen af brød med stort indhold af meldrøjer kan fremkalde den farlige sygdom ergotisme, der under navne som «Den hellige Ild» og «Skt. Antonii Ild» hærgede Europa navnlig i den tidlige middelalder, men som også kendes fra senere tider, f. eks. fra Holsten, Sverige og Norge i det 18. årh. og fra Smålenene i Norge i 1851⁴⁸. Oprindeligt havde munkeordenen Skt. Antoniusbrødrene til opgave at behandle ofrene for denne sygdom, og et Skt. Antoniuskloster i Hamar, et af de få af denne art i Norden, er nævnt i forbindelse dermed. Senere, da «Den hellige Ild» blev mindre udbredt, overtog disse klostre også anden lægevirksomhed samtidig med, at de tjente som herberge for rejsende, og da efterretningen om dette kloster i Hamar er så sen som fra efterreformatorktid, er der næppe grundlag for i dets eksistens at se et indicium for den nævnte sygdoms forekomst i Norge⁴⁹.

FORKULLET BRØD

Under udgravningen af Hamarhus fandt konservator T. Bleken-Nilssen som nævnt en del forkullede «brød eller kager»; smlg. fig. 3. Heraf modtoges til undersøgelse dels et par små stykker af randen af «forskellige brød med 12—15 cm diameter, 1.2—1.5 cm tykke», dels to større stykker, der blev sendt fra Statens Kornforretning, Oslo med den oplysning, at «brødene . . . har rund, svakt hvelvet fasong med en omtrentlig diameter på 10—12 cm og en højde på 1—3 cm».

De to nævnte større stykker er også brudstykker, flade kager, der er 1—1.3 cm tykke og henholdsvis 6×8 og 4×7.5 cm i diameter. Den ene af bredsiderne af disse kager er ganske jævn og formet af det underlag, hvorpå de har ligget, medens de endnu var plastiske. Også en del af stykkernes rand er formet og runder jævnt af ned mod «undersiden», gengivende formen af et opstående, buetformet randparti af underlaget. Det samme gælder også for de to små brudstykker. Iøvrigt er stykkernes rande brudflader, på hvilke det ses, at det forkullede stof er småblæret med en svag horizontal lagdeling. Også på «oversiden» af de to stykker ses den blærede struktur; den ene halvdel af disse mangler øjensynlig.

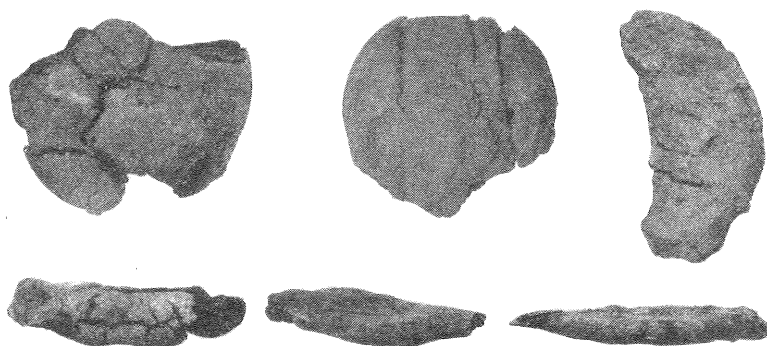

Fig. 3. Brudstykker af 3 brød fra Hamarhus, set fra oven og fra siden. — (*Fragments of three breads from Hamarhus seen from above and from the side*).
Ca. 1/4. Fot. konservator T. Bleken-Nilssen.

De største af kagernes bueformede randpartier udgør tilnærmelsesvis cirkelbuer med en radius på ca. 6 cm, og som det vil fremgå af det følgende er der intet, som taler imod, at disse kager virkelig er at betragte som brød, der da formodentlig er bagt på en pande eller lignende med opstående rand og med en til brødernes tværmål svarende diameter. Men i den foreliggende tilstand kan Hamarhus-brødet med dets blærede struktur ikke kaldes «tæt» som det bygbrød fra tidlig germansk jernalder, der beskrives af Rosendahl⁵⁰, og ikke kompakt som visse skandinaviske brød, der omtales af Olaus Magnus fra 1500-årene⁵¹.

I modsætning til de to store stykker, der kan ligne den ene del af flækkede kager, synes de i fig. 3 gengivne brød at have en på begge bredsider formet overflade og en rand, der svarer til, at brød af denne type, bagt på pande, må vendes gentagne gange under bagningen.

Stoffet, hvoraf brødene blev formet, har været temmelig homogent, dog ses deri under lup spredte småstykker af avner o. lign., og når også resultatet af den mikroskopiske analyse tages i betragtning, kan det måske bedst betegnes som havende været halvsigtet mel.

Nogle små brudstykker af tre af de foreliggende brød behandlede — efter forslag af dr. Mogens Køie — med en blanding af brintoverilte og ammoniak under svag opvarmning. Derved sønderdeltes stoffet og henfaldt til et fint slam, som efter udvaskning på centrifuge undersøgte under mikroskop i glycerinpræparater. Partiklerne i dette slam var for en stor del amorfe, eller deres cellestruktur var stærkt destrueret, men et ikke ubetydeligt antal vævsfragmenter kunde henføres til havre (*Avena sativa / fatua*), en del også til ært (*Pisum sativum* coll.) og nogle til byg (*Hordeum* cfr. *vulgare*) samt ganske enkelte til en vikke (*Vicia* sp.). De tre undersøgte brød synes i det væsentlige at være af ensartet sammensætning.

Selve havrekernen (frugten) var repræsenteret ved stykker af epidermis, undertiden med basis af hår (fig. 4 *c, d, e*), og af det såkaldte tværrellelag (fig. 4 *f, g*), medens der af havrens inderavner hyppigt sås større eller mindre partier, ofte kun isolerede kortceller, af epidermis (fig. 4 *a, b*). Desuden forekom mange tykvæggede taver, som i hvert fald delvis hidhører fra havrens inderavner, idet en gruppe af sådanne taver er set i organisk forbindelse med et stykke avneepidermis af havre. Man har således til fremstillingen af melet anvendt havrekerner med de omsluttende inderavner. Foruden enkelte små hele hår, indtil 100 μ lange og ca. 10 μ tykke, sås mange brudstykker, af hvilke nogle havde en til havrekernens kraftige hår svarende tykkelse.

Byg syntes at have udgjort en væsentlig mindre bestanddel af melet end havren. Tiltrods for, at det var avneklædt byg, som dyrkedes, er der kun iagttaget få rester af avneepidermis, som har kunnet henføres til byg (fig. 4 *h, i*), og dennes kortceller, der er forskellige fra havrens, er ikke noteret. Desuden er set enkelte partier af bygekernens tværrellelag, i hvilket der i modsætning til havrens tilsvarende lag oftest findes intercellulærrum (fig. 4 *j*), og i et af brødene iagttoges nogle af de for bygstakken ejendommelige kraftige korte hår (fig. 4 *k*). En del taver, mere tyndvæggede end de foran nævnte, tilhører måske også denne kornart.

I præparaterne af alle tre undersøgte brød forekom spredt større og mindre brudstykker af frøets epidermis af en leguminos bestående af

sådanne palisadestillede sklerenkymceller, der er karakteristiske bl. a. for ært og vikke, men deres øvre ende var flad til svagt hvælvet som hos ært (fig. 1 *e* og 4 *l*) og ikke stærkt konveks som hos frøene af f. eks. vikke og fladbælg. Den lysbrydende zone, der lå ret under cellernes øvre ende som hos ært, trådte meget tydeligt frem svarende til, hvad Rosendahl iagttog ved undersøgelsen af det af ham beskrevne ærtebrød med indblandet fyrrebark fra vikingetiden ved Ljunga nær Söderköping⁵². Ligesom i præparater af macererede, recente ærter var sclerenkymcellerne kun indtil ca. 60 μ lange, svarende til at den nedre, mere tyndvæggede del af dem er forsvundet. — Det i fig. 4 *n* gengivne væv er formodentlig et stykke epidermis fra den hvælvede side af ærtens kimblad, hvis lange smalle celler gruppevis indtager forskellige retninger⁵³.

I et af brødstykkerne fandtes desuden et par palisadesklerenkymceller af en anden type (fig. 4 *o*), smallere, med afrundet øvre ende, dybere liggende lysbrydende zone og en totallængde på 58 μ . De henføres bedst til en *Vicia*-art med middelstore frø⁵⁴. Tilsvarende celler findes f. eks. hos *V. angustifolia* og *V. cracca*, medens *V. sativa* synes udelukket⁵⁵.

Det under palisadesklerenkymet liggende lag af tragtceller var kun repræsenteret i nogle få præparater. Også af disse celler var der to typer.

Den ene af disse (fig. 4 *m*) manglede næsten ganske de hos mange leguminoser forekommende listeformede fortykkelser på tragtcellernes radiære vægge og var dermed i overensstemmelse med forholdet hos ært^{56, 57}, idet de nævnte celler iflg. Moeller-Griebel dog ofte hos *P. arvensis* er noget ribbede af radiære fortykkelser⁵⁷.

Den anden type (fig. 1 *f*) er udstyret med meget kraftige fortykkelser på de radiære vægge, således som det findes f. eks. hos flere vikkearter, bl. a. *V. angustifolia* og *V. cracca*. Hos *V. sativa* dermod er disse celler større og mere tyndvæggede. Også arter af *Lathyrus* o. a. slægter har et lignende tragtcellelag som det i fig. 1 *f* gengivne, men en indblanding i brødet af frø af fladbælg-arter eller af andre leguminos-arter end ært og vikke er ikke sandsynlig. Det er rimeligt at antage, at de i

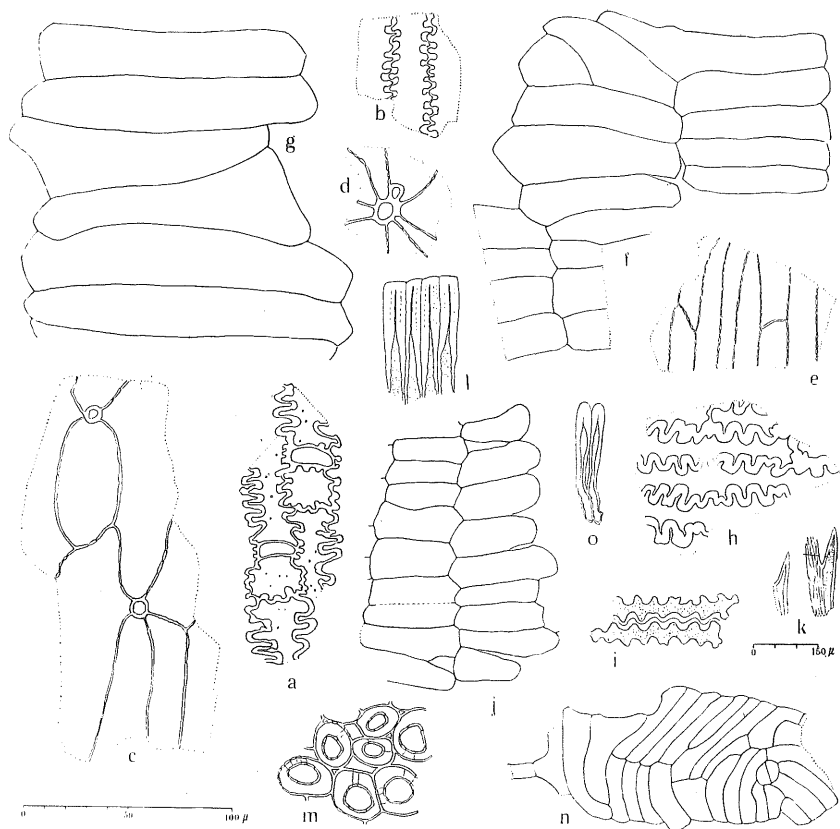

Fig. 4. Botanisk analyse af det forkullede brød. — *a—g* *Avena sativa* eller *fatua*, *a*, *b* epidermis af nedre inderavne; *c*, *d*, *e* frugtvæggens epidermis; *f*, *g* frugtvæggens tværrellelag (under *g* skimtedes i præparatet længdecellelaget: frugtens epidermis). — *h—k* *Hordeum cf. vulgare*, *h* epidermis af nedre inderavne; *i* to kisellegemer fra nedre inderavnes epidermis med mellemliggende cellevæg og dennes midtlemel; *j* frugtvæggens tværrellelag; *k* hår fra stakken (snerpen). — *l—n* *Pisum sativum* coll., *l* palisadesklarenkym af frøvæggen; *m* tragtceller set fra fladen; *n* epidermis af den hvælvede side af et kimblad. — *o* vikke (*Vicia* sp.) to palisadesklarenkym-celler fra frøvæggen. — *a—j*, *l—o* ca. 260/1, *k* ca. 55/1. — *Botanical analysis of the charred bread.* — *a—g* Oats (*Avena sativa* or *fatua*); *h—k* Barley (*Hordeum cf. vulgare*); *l—n* Pea (*Pisum sativum* coll.); *o* *Vicia* sp.

fig. 1 *f* afbildede tragtceller er af en vikke-art, og da formodentlig den samme, af hvilken der fandtes spor af palisadesklerenkymet. Det drejer sig rimeligvis kun om en tilfældig indblanding af en vikke, som har vokset i kornet eller mellem ærterne på marken, jvf. s. 169.

I nødår har man i Danmark blandet vikkemel i brødet, som derved fik en bedsk smag, medens det betegnes som godt, når der var tilsat ærter⁵⁸. I visse egne af Norge og Sverige var det i ældre tid almindeligt at bruge ærter til fremstilling af brød. Dette synes f.eks. at have været tilfældet i Dalarne, hvor man iflg. Troels Lund tidligere lavede brød af ærtemel og det mel, der fåes, når byg eller oftest havre males sammen med sine avner eller stundom med hele akset⁵⁹. Som det ses et brød, der i sin sammensætning kom Hamar-brødet meget nær.

Rug og hvede er ikke påvist i brødet. Udover de foran nævnte vævs-typer er bl. a. noteret ganske få småstykker af ringporede tracheider af nåletræ, der på grund af deres sjældenhed må betragtes som tilfældige indblandinger og ikke som udtryk for, at man har æltet barkmel i brødet. Iflg. Eckblad fandtes ved analyse af recent fyrrebarkmel ingen spor af tracheider⁶⁰. Endvidere er bemærket enkelte pollen af *Pinus*, en sporeklump af en brandsvamp og enkelte diatoméer, der formodentlig er fulgt med det ved tilberedningen af dejen benyttede vand.

Stivelseskorn eller stivelse i amorf form som stivelseskliester eftersøgte forgæves i præparater af pulveriserede prøver af brødet i jodkalium. Et lignende resultat fik Rosendahl^{60, 62} ved undersøgelsen af bygbrød fra to forskellige fund fra germansk jernalder i Sverige (se nedenfor) medens han kunde påvise stivelse, dels forklistret, dels som velbevarede korn, i ærte- og barkbrødet fra vikingetiden. Ligeledes fandt han, at der har været tilsat kogsalt til dette brød. Dr. M. Køie har undersøgt et lille stykke af brødet fra Hamar for indhold af kogsalt, men fandt kun ganske svage spor deraf. Har der været anvendt salt ved dets tilberedning, må dette være blevet udvasket i tidens løb. Af askebestanddele i Hamar-brødet påviste dr. Køie 8.58% efter glødning af et lille stykke deraf, medens recent forkullet rugbrød indeholdt 4.77% og recent for-

kullet hvedebrød 3.24% aske. Til sammenligning hermed kan anføres, at bygbrødet fra Boberget fra germansk jernalder, der iflg. Rosendahl var bagt af «grovmalet och (från kvarnstenen?) grusbemängdt mjöl», indeholdt 17% aske⁵⁰. Når askemængden i brødet fra Hamarhus er så betydelig i sammenligning med forkullet nutidigt brød, skyldes dette ikke blot kisel fra havrens inderavner, men også tilstedeværelsen af en del små sandkorn. Mængden af disse i dette brød må dog have været væsentlig mindre end i Boberg-brødet.

Efter de foreliggende oplysninger og med henblik på de fotografier, som konservator T. Bleken-Nilssen elskværdigst har stillet til rådighed (fig. 3), har brødene fra Hamarhus været runde, svagt hvælvede kager, 10—15 cm i tværmål og 1—3 cm tykke, fremstillet af halvsigtet mel af havre med indblanding af ærter og byg; og som det synes er de blevet bagt på en med opstående kant udstyret pande.

Brød af en lignende kageform kendes fra de schweiziske pælebygninger⁶¹ og forekom i jernalderen i Sverige, hvor denne type stedvis har været i brug sammen med andre former til langt frem mod nutiden. Således kan nævnes det af Rosendahl analyserede bygbrød fra germansk jernalder ved Ekeby i Södermanland, der er cirkelrundt, 8 cm i diameter og indtil 1.3 cm tykt⁶², det foran nævnte brød af ærtemel og fyrrebark fra vikingetiden, der ligeledes er cirkelrundt, 6 cm i diameter og 1.7 cm tykt⁶³, samt en stor del af de oftest små brød fra vikingegravene på Björkö, der har en diameter på 3—5, undtagelsesvis 17—18 cm⁶⁴.

Andre forhistoriske svenske brød er halvkugleformede som det 4 × 7 cm store bygbrød fra Boberget i Östergötland, tidlig germansk jernalder, der er omtalt af Rosendahl⁵⁰ og afbildet af Bror Schnittger⁶⁵ og Campbell⁶⁶. Ialt er fundet mindst 60 forhistoriske brød i Sverige, af hvilke dog kun de tre her omtalte synes at være botanisk undersøgte.

Med henvisning til nutidige primitive bagnetingsmåder i visse afsides egne af Skandinavien formoder Campbell (l.c.), at brødene af den kage-

formede type er bagt på gløder eller på brødris, pande eller en flad sten, medens de halvkugleformede brød antagelig blev bagt ved nedstikning i aske eller gløder.

Tanken om bagning af brød på pande i forhistorisk tid er uddyppet af H. P. Hansen. Her skal særlig henvises til hans fund fra romersk jernalder ved Nøvling i Jylland af en formodentlig til brødbagning anvendt pande af brændt ler, 19 cm i diameter med en lav opstående rand⁶⁷. Fra Norge kendes iøvrigt et stort antal pander, mest fra vikingegrave på Vestlandet, som formodes at have været brugt bl. a. til bagning af brød. De er af jern, med eller uden opstående rand og 15—30 cm i tværmål⁶⁸. Det brød, som blev bagt på disse pander, har iflg. Grøn været en slags fladbrød, men tykkere end det nutidige, snarere lignende runde brød af den form, som «vi fremdeles ofte ser». Der kan her være tænkt på «lumpe» eller «hellekaka» kendt f. eks. fra Gudbrandsdalen, der er ugærede eller usyrede brød af havremel eller bygmel og vand, ½ cm tykke og «runde som lokket på et spand»⁶⁹. Denne brødtype minder meget om Hamar-brødet, og dette er også tilfældet med det finske rieska-brød af bygmel og det skotsk-irske bannock-brød af havre- eller bygmel, i begge tilfælde gamle, men endnu anvendte typer af ugæret brød bagt på brødris eller pande⁷⁰.

Det egentlige norske fladbrød, der ligeledes er ugæret og fremstillet af havre eller byg, i visse egne, f. eks. på Østlandet, med tilsætning af ærtemel⁷¹, er utvivlsomt yngre end det kageformede brød, men har nok været almindelig kost allerede i middelalderen og går måske tilbage til vikingetiden⁷². Sikkert har man også på Hamarhus bagt egentlig fladbrød omkr. midten af 1500-årene, men derom tier fundet.

Så er der spørgsmålet om Hamarhus-brødet har været gæret.

Det er næppe med sikkerhed kendt, når man i Norge begyndte at bage syrnet eller gæret brød. Grøn antager, at man lavede surbrød i Norge i middelalderen, idet det oldnordiske ord «dregg» tydes som surdejg⁷³, men det har da snarest været rugbrød (delvis af importeret korn). Samme forfatter anfører desuden, at man brugte ølgær til brødet i gamle tider, når man ikke havde surdejg⁷⁴, medens Campbell gør gældende, at denne

anvendelse af ølgær først i 1700-årene trængte frem på svensk område, hvor den i begyndelsen mødte stærke sundhedsmæssige betænkeligheder⁷⁵. Samtidig hævder han, at metoden at fremstille brød med ølgær ikke kan have spillet nogen rolle i områder, hvor brødet fortrinsvis bages af havre eller bygmel, fordi dette ikke indeholder gluten eller andre klæbestoffer, der bevirker at de ved gæringen udviklede luftarter gør brødet porøst. En af bestanddelene af gluten (gliadin) findes dog i byg, men hverken denne eller glutenin angives fra havrens æggehvide-stoffer⁷⁶.

I den gamle norske selvforsynende husholdning — og i det hele taget i det nordvest-europæiske byg-havre-område — har man iflg. Campbell øjensynlig fra Arilds tid hovedsagelig fremstillet ugæret brød af havre eller byg eller en blanding af disse kornarter. Det bages på pander af (ler), jern eller sten som «tillfällighetsbrød», d. v. s. at det var bestemt til omgående fortæring; det var «blødt brød», i hvert fald så længe det var friskt — i modsætning til forrådsbrødet, der er «hårdt brød» (fladbrød, knækkebrød) — og det har både i Norge og Sverige været i brug i hvert fald endnu i 1800-årene, vel især som fattigmandsbrød⁷⁷.

Da Hamar-brødet utvivlsomt helt overvejende er bagt af havremel, om end med en tilsætning især af ærtemel, er det således på forhånd rimeligt at antage, at det er ugæret. Til yderligere støtte for denne formodning får jeg lov at gengive en mig i brev meddelt udtalelse til professor Rolf Nordhagen fra dr. techn. Arne Schulerud, direktør for Statens Teknologiske Institut i Oslo, gående ud på, at havremel ikke egner sig til gæring, og at en blanding af havremel og ærtemel må anses for endnu mindre skikket dertil, samt at havremel i Norge kun bruges til ugæret brød. — Måske er der ved bagningen af Hamar-brødet blevet bødet på havremelets mangel på klæbestoffer ved at tilsætte slim fra elmebark, således som det har været brug i visse egne i Norge helt frem mod nutiden⁷⁸. Imod antagelsen af, at Hamar-brødet er ugæret, kunde anføres dets porøsitet, men ligesom det må være tilfældet med det ugærede norske fladbrød og det af hvedemel bagte, jødiske usyrede brød (matches),

der begge er porøse, kan Hamar-brødets blærede struktur formodes at være fremkaldt af de som følge af opvarmningen opståede vanddampe, om ikke under selve bagningen så under forkulningsprocessen. Selv i en færøsk dryl, et usyret bygbrød af groftmalet, usigtet mel, som til sammenligning — takket være velvillig hjælp fra magister Jóannes Rasmussen, Tórshavn — blev fremstillet efter gammel færøsk tradition, kunne der iagttages en svag porøsitet, navnlig efter at det var blevet forkullet, selvom brødet var noget klægt.

Til undersøgelse af, hvorledes det forholder sig med poredannelse i havrebrød, der er tykkere end almindeligt fladbrød, bagtes på en pande nogle brød af hellekaka — eller lumpe-typen⁷⁹ — af havremel, som professor Rolf Nordhagen velvilligt havde fremskaffet i Oslo. Brødene var ca. 10 cm i diameter og 0.5—2 cm tykke. Melet udrørtes dels i vand, dels i et vandigt udtræk af slim fra barken af unge elmegrene, hvis korklag blev fjernet. Disse brød blev kun svagt porøse under bagningen, men forkullede stykker af dem fremviste på brudfladerne — og temmelig ensartet for begge slags — en meget tydelig porøsitet med tætliggende små og spredte, lidt større blærer. Billedet var dog ikke ganske det samme som hos Hamar-brødet, idet der i dette som nævnt ses en svag, men tydelig lagdeling, der skyldes, at blærene ikke er isodiametriske, men ovale eller elliptiske og er orienterede med deres længdeakse parallelt med brødstykkernes jævne underflade eller, ved den formede rand, følgende dennes retning. I de forkullede recente havrebrød var porene gennemgående lidt mindre og var i højere grad isodiametriske, men disse afvigelse er næppe større, end at de kan skyldes forskelle i bagnings- eller forkulningsmåden.

Alt taget i betragtning kan der således næppe være tvivl om, at Hamar-brødet er ugæret. Ved dette forhold samt ved dets form og størrelse og derved, at det må antages at være bagt på pande, tilhører det en meget gammel brødtype.

TØJRESTER OG REB

Bevaringstilstanden af den del af det forkullede stof, der nævntes under fundgrupperne 4—6, d. v. s. nogle små tøjrester, et par små stumper reb og noget fyldmateriale, var meget dårlig. Det blev overgivet til dr. Mogens Køie til nærmere undersøgelse, og han har derom meddelt følgende:

Tøjresterne fra brandlaget i Hamarhus er så stærkt forkullede, at de er ugennemsigtige under mikroskopet. Ved en langvarig behandling med 30% brintoverilte (H_2O_2) tilsat konc. ammoniakvand faldt de hen i en amorf masse, men hvis behandlingen blev afbrudt efter ca. 1 kvarters forløb, var det muligt at se detaljer som viser, at tøjlet er fremstillet af basttaver. Adskillige steder kan man se de forskydninger, der er karakteristiske for bearbejdede basttaver. Cellerummene er i mange tilfælde bredere end hos hør, og det må derfor antages, at tøjlet er fremstillet af nælde, jvf. undersøgelsen af tøjresterne fra bronzealderfundet ved Voldtofte på Fyn²⁹.

De to stykker reb er fremstillet af bast, men det kan ikke med sikkerhed siges, om det er af lind, hvilket på forhånd måtte anses for sandsynligst.

Den foreliggende prøve af det fyldmateriale, som blev fundet bag et panel ved udgravningen af Hamarhus, bestod hovedsagelig af temmelig tynde, snoede tråde, der er fremstillet af basten af urteagtige stængler. Det har imidlertid ikke været muligt at afgøre med sikkerhed, fra hvilken plantearart basten stammer. Da der findes karstreng og andre urenheder, måtte man — trods den stærke forkulning — vente, at der også fandtes hår hvis trådene var af hamp eller nælde, men da sådanne ikke har kunnet findes, må det vel anses for mest sandsynligt, at trådene er fremstillet af hør.

Knut Jessen

Charred cereals and bread from Hamarhus 1567.

In the paper are discussed samples of charred cereals and bread and textiles which were found during the excavations in 1952 and 1954 of the old episcopal residence Hamarhus, Hamar, Norway, which was burnt in 1567. The excavations were conducted by Architect Gerhard Fischer of the Prehistoric Museum, Oslo, and T. Bleken-Nilssen, curator of Hedmarksmuseet, Hamar.

The plant remains identified in the samples of cereals are listed in Table 1. Of the cultivated plants (Fig. 1) barley (*Hordeum vulgare*) of a nodding hulled type formed the bulk, besides there occurred a small quantity of oats (*Avena sativa* and *A. fatua*), some grains of rye (*Secale cereale*), a few seeds of pea and flax, traces of cabbage and probably of the medicinal plant white horehound (*Marrubium vulgare*). The size of the grains of cereals is shown in the Tables 2, 4, and 5. The average volume of grains of hulled six-rowed barley from various finds is compared in Table 3.

It is discussed whether the sample No. 9 which mainly consisted of angular fragments of grains of barley and oats may have got this condition accidentally after the fire or whether it is grits produced by the grinding of toasted grains which have been charred during the fire. In this case, however, it was to be expected that the fragments had appeared as rounded.

Of the weeds *Galium vaillantii* is of special interest on account of the considerable quantities found and because it is rather rare in Norway at the present time. Table 6, Fig. 2.

The charred breads (Fig. 3) looked like round cakes 10—15 cm in diameter and 1—3 cm thick. The samples received for investigation were to begin with dissolved in a mixture of ammonia and peroxide of hydrogen over a slow heat. This solution was then washed in a centrifuge. The product of this process was finally prepared in glycerine for micro-

scopical examination. The breads which obviously have been baked in a pan with an upright rim were made of partly sifted flour of oats with an addition of peas and a little barley; further more a few traces of a *Vicia* have been observed in it. The breads surely have been unfermented.

Besides were found some small bits of textile and rope or the like, all badly preserved. They have been investigated by dr. Mogens Køie who suggests that the textiles are made of the fibres of nettle and that the rope has been made of bast probably of lime, while some twisted strings are supposed to be of flax.

NOTER

- ¹ Knud Jessen: Kornfund. Bidrag til Th. Mathiassen: Bundsø, en yngre Stenalder's Boplads på Als. Résumé en français. (Årb. f. nord. Oldk. og Hist. Kbhvn. 1939, p. 77). ² M. Hopf: Formveränderungen von Getreidekörnern beim Verkohlen. (Ber. d. Deutsch. Botan. Gesellsch. LXVIII, 4. Berlin 1955, p. 191—93). ³ Hans Helbæk: Sæddodder og Korn på Bornholm (Bornholmske Samlinger XXXIII. Rønne 1953). ⁴ Knud Jessen: Plantefund fra vikingetiden i Danmark. English Summary (Bot. Tidsskr. 50. Kbhvn. 1954). ⁵ Hans Helbæk, *in lit.* ⁶ Hans Helbæk: The Botany of the Vallhagar Iron Age Field. Vallhagar, a Migration Period Settlement on Gotland, Sweden. Stockholm 1955, p. 671. ⁷ Knud Jessen: Oldtidens korndyrkning i Danmark (Viking XV, Oslo 1951). ⁸ Fredrik Grøn: Om kostholdet i Norge indtil år 1500. (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1926. No. 5. Oslo 1927, p. 36). ⁹ H. Hjelmqvist: Die älteste Geschichte der Kulturpflanzen in Schweden (Opera Botanica. 1:3. Stockholm 1955, p. 68). ¹⁰ Elisabeth Schiemann: Entstehung der Kulturpflanzen. Berlin 1932, p. 162. ¹¹ G. Hatt: To Bopladsfund fra ældre Jernalder fra Mors og Himmerland (Årb. f. nord. Oldk. og Hist., Kbhvn. 1928, p. 232 f.). ¹² G. Hatt: Landbrug i Danmarks Oldtid. Kbhvn. 1937, p. 28. ¹³ F. C. Schübeler: Die Pflanzenwelt Norwegens. Christiania 1873—75, p. 113. ¹⁴ Jens Holmboe: Nytteplanter og ugræs i Osebergskibet (Osebergskibet. V. Kristiania 1921, p. 7). ¹⁵ Grøn, l. c., p. 39. ¹⁶ S. Hasund: Vårt landbruks historie. Oslo 1932, p. 64. ¹⁷ Peder Clausson: Norriges oc Omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse. Kiøbenhaffn 1632, p. 73. ¹⁸ Grøn, l. c., p. 37. ¹⁹ K. Visted og H. Stigum: Vår gamle bondekultur. I. Oslo 1951, p. 175. ²⁰ Hasund, l. c., p. 77. ²¹ Grøn, l. c., p. 68. ²² Hjelmqvist, l. c., p. 50 og 151. ²³ Hans Helbæk: Prehistoric Foodplants and Weeds in Denmark (Danmarks geolog. Undersøg. II. 80. Kbhvn. 1954). ²⁴ E. Neuweiler: Die prähistorischen Pflanzenreste Mitteleuropas . . . (Vierteljahrschr. d. naturf. Gesellschaft in Zürich. 50. Zürich 1905, p. 94). ²⁵ E. Schiemann, l. c., p. 211. ²⁶ Holmboe, l. c., p. 28 f. ²⁷ Hjelmqvist, l. c., p. 145. ²⁸ Helbæk 1955, p. 673. ²⁹ Mogens Køie: Tøj fra yngre Bronzealder fremstillet af Nælde (*Urtica dioeca* L.). Résumé en français. (Årb. f. nord. Oldk. og Hist. Kbhvn. 1943, p. 99—104). ³⁰ Hjelmqvist, l. c., p. 153. ³¹ Holmboe, l. c., p. 59. ³² Jens Lind: Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger. Kbhvn. 1918, p. 87. ³³ Jens Holmboe: Gamle norske matplanter (Avhandl. utgitt av

Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. I. Mat.-Naturv. Klasse. 1929. No. 2. Oslo 1929, p. 12.)

³⁴ Axel Steensberg: Ancient Harvesting Implements (Nationalmuseet Skrifter. Arkæolog.-Hist. Række. I. Kbhvn. 1943, p. 240). ³⁵ Rolf Nordhagen: Norsk flora. Oslo 1940.

³⁶ Johannes Lid: Norsk flora. Oslo 1952. ³⁷ Jens Holmboe: Planterester i norske torvmyrer (Videnskabselskabets Skrifter. I. Mat.-Naturv. Klasse. 1903. No. 2. Kristiania 1903, p. 190).

³⁸ Se f. eks. Nordhagen 1940. ³⁹ Joh. Lange: Håndbog i den danske Flora. Kbhvn. 1886—88.

⁴⁰ Eric Hultén: Atlas över växternas utbredning i Norden. Stockholm 1950, kort no. 1633.

⁴¹ Hjelmqvist, l. c., p. 101 og 122. ⁴² Hjelmqvist, l. c., p. 24 og 120. ⁴³ Hans Helbæk: Early Crops in Southern England (Proc. Prehistoric Society. London 1952, p. 222). ⁴⁴ Holmboe 1921. ^{44a} Hjelmqvist, l. c., p. 60. ⁴⁵ E. Rostrup: Plantepatologi. Kbhvn. 1902, p. 507.

⁴⁶ Knud Jessen og Jens Lind: Det danske Markkruddes Historie (Det Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter, naturv. og mathem. Afd. 8. VIII. Kbhvn. 1922—23, p. 20). ⁴⁷ Helbæk 1955, p. 693.

⁴⁸ Edv. Ehlers: Ignis sacer et Sancti Antonii. Kbhvn. 1895. ⁴⁹ Fredrik Grøn: Brødets saga gennem tiden. Oslo 1939, p. 85; Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, artikel Antoniter. Kbhvn. 1956. ⁵⁰ H. V. Rosendahl: Mikroskopisk analys af brødfynd från 400—500-talen. Deutsche Zusammenfassung. (Svensk bot. tidskr. 3. Stockholm 1909).

⁵¹ Åke Campbell: Det svenska brödet. English Summary. Stockholm 1950, p. 150. ⁵² H. V. Rosendahl: Årtbröd från vikingetiden (800—1050 e. Kr.) (Svensk bot. tidskr. 5. Stockholm 1911).

⁵³ G. Gassner: Mikroskopische Untersuchung pflanzlicher Nahrungs- und Genussmittel. Jena 1931, fig. 131. ⁵⁴ Gassner, l. c., p. 55. ⁵⁵ L. H. Pammel: Anatomical Characters of the Seeds of Leguminosae (Transact. Acad. of Sc. of St. Louis. IX, 6. 1899, p. 81, pl. XVI). ⁵⁶ Gassner, l. c., fig. 130. ⁵⁷ Moeller-Griebel: Mikroskopie d. Nahrungs- und Genussmittel aus dem Pflanzenreich. Berlin 1928, fig. 165, 166. ⁵⁸ H. P. Hansen: Bondens Brød. Kbhvn. 1954, p. 45. ⁵⁹ Troels Lund: Dagligt Liv i Norden i det sekstende Årh. V. Kbhvn. 1908, p. 41.

⁶⁰ Finn-Egil Eckblad: Anatomisk analyse av barkbrödmel av alm og furu. English Summary (Blyttia. Oslo. 1955). ⁶¹ Johannes Hoops: Reallexikon d. germ. Altertumskunde. Artikel Brot. I. Strassburg 1911—13. ⁶² H. V. Rosendahl: Kornbrød från 800-talet e. Kr. (Svensk bot. tidskr. 9. Stockholm 1915). ⁶³ Bror Schnittger: Några förhistoriska brødfynd (Fornvännen. Stockholm 1912, fig. 3). ⁶⁴ Campbell, l. c., p. 116, fig. p. 117 og 119. ⁶⁵ Bror Schnittger, l. c., fig. 1. ⁶⁶ Campbell, p. 114 og 115. ⁶⁷ H. P. Hansen, l. c., p. 13, fig. 8.

⁶⁸ Grøn 1927, p. 57; Visted og Stigum, l. c., p. 16 og 48. ⁶⁹ Fredrik Grøn: Om kostholdet i Norge fra omkring 1500-tallet og op til vår tid (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1941. No. 4. Oslo 1942, p. 68). ⁷⁰ Campbell, l. c., fig. p. 92 og 93. ⁷¹ Visted og Stigum: Vår gamle bondekultur. II. Oslo 1952, p. 18. ⁷² Grøn 1927, p. 58, 1942, p. 62; Visted og Stigum II, p. 16. ⁷³ Grøn 1927, p. 52. ⁷⁴ Grøn 1942, p. 62. ⁷⁵ Campbell, l. c., p. 173 f. ⁷⁶ Julius v. Wiesner: Die Rohstoffe des Pflanzenreichs. I. Leipzig 1927, p. 194. ⁷⁷ Campbell, l. c., s. 109 og 120. ⁷⁸ Rolf Nordhagen: Om barkebrød og treslaget alm i kulturhistorisk belysning. English Summary (Danmarks geolog. Undersøg. II. 80. Kbhvn. 1954, p. 290. ⁷⁹ Dina Larsen og Dorthea Rabbe: Norsk mat. Oslo 1932, p. 21.

NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Styrets årsberetning

Representantskapsmøte ble avholdt på professor Bjørn Hougens kontor 23. november kl. 19⁰⁰. Preses, ingeniør E. V. Wetlesen, redegjorde for årsberetningen, som forelå trykt separat, til utdeling blant medlemmene. Han fremla også årets regnskap, sammen med revisors kommentar. Underskuddet, som er dekket av tidligere års kapital, ble inngående drøftet, sammen med mulighetene for å skaffe flere representantskapsmedlemmer. Tanken om å øke medlemskontingenten noe var også fremme, men ble stilt i bero inntil videre. Representantskapet anbefalte så til godkjenning av regnskap og årsberetning.

For tur til å tre ut av styret sto: direktør Reidar Brekke og arkitekt Georg Eliassen. Arkitekt Georg Eliassen nektet bestemt å motta gjenvalg, og man fant å måtte bøye seg for hans argumenter. To styremedlemmer er i beretningsåret avgått ved døden, direktør Ole Bergesen og disponent A. C. Olsen. Etter styrets forslag innstilte representantskapet på gjenvalg av direktør Reidar Brekke, og som nye styremedlemmer ble foreslått: Rektor, fru Margit Rogne, direktør Alfred Mår og h.r.advokat Frithjof Bettum. Likeså innstilte representantskapet på gjenvalg av revisor, kunsthandler Arnstein Berntsen.

Professor Hougen kunne så fremlegge de første prøveeksemplarer av årets Viking, som dessverre var blitt noe forsinket, slik at den først ved årsskiftet kunne sendes ut til medlemmene. Likeså redegjorde han ganske kort for planene til neste års Viking.

Generalforsamlingen ble holdt samme dag kl. 19.30 i Auditorium 15 på Universitetet. Ca 180 medlemmer var til stede. Preses ønsket velkommen og redegjorde kort for kveldens program. Han ga så ordet til professor Bjørn Hougen, som i en kort tale minnet de to avdøde styremedlemmer, disponent A. C. Olsen og direktør Ole Bergesen. Han minnet også om avdøde professor Haakon Shetelig's store betydning for norsk arkeologi, og nevnte spesielt den interesse han alltid hadde vist selskapet.

Preses redegjorde så for Selskapets virksomhet, idet han henviste til årsberetningen, som var utdelt blant medlemmene. Selskapets medlems-tall er noe økt siden sist, mens representantenes antall viser status quo. Han oppfordret medlemmene til fortsatt innsats for å propagandere for selskapets virksomhet og verve nye medlemmer. Regnskapet ble så opplest, samtidig som underskuddet ble kommentert. Etter representantskapets innstilling ble styret meddelt ansvarsfrihet for årsberetning og regnskap.

Man gikk så over til valg, der generalforsamlingen med akklamasjon sa seg enig i representantskapets innstilling. Valgt til nye styremedlemmer ble derfor: direktør Reidar Brekke (gjenvalg), rektor, fru Margit Rogne, direktør Alfred Mår og h.r.advokat Frithjof Bettum. Likeså ble revisor, kunsthandler Arnstein Berntsen, gjenvalg. Til å undertegne protokollen ble valgt: førstekonservator Per Fett og stud. mag. art. Gerd Stamsø.

Preses introduserte deretter aftenens foredragsholder, førstekonservator Sverre Marstrander. Hans foredrag: «Hovedlinjer i Trøndelags forhistorie», ble belønnet med langvarig bifall, og preses uttrykte forsamlingens takk. Han redegjorde så for Selskapets vårtur, som skulle gå til Trondheim og Trøndelag. Foredraget, som nu er trykt i årets Viking, var ment som en introduksjon til denne tur.

Deretter gikk man over til Universitetets Oldsaksamlings utstillings-saler. Her var det dekket med småbord, og det ble servert kaffe og smørbrød. Ca. 150 medlemmer deltok. Middelaldersalen var opplyst med levende lys, noe som alltid vekker interesse. I museets vestibyle var utstilt det nye, praktfulle folkevandringstids gravfunnet fra Ommundrød i Hedrum, Vestfold. Stud. mag. art. Guri Dybsand, som hadde

ledet utgravningen, var selv til stede og kunne veilede interesserte medlemmer.

Selskapets vartur gikk som planlagt til Trondheim og Trøndelag. Turen strakte seg over 2 dager, 9. og 10. juni, med en ekstratur til Østråt 11. juni. Det deltok ca. 70 medlemmer, derav ble 50 stykker med på ekstraferden. Vi var som vanlig begunstiget med meget bra vær.

Lørdag 9. juni møttes deltakerne i Videnskabselskabets Museum, der førstekonservator Marstrander ønsket velkommen og redegjorde for samlingen. Den forhistoriske avdeling ble ved denne anledning åpnet for publikum og presenterte seg meget pent i nymontert stand. Preses, ingeniør E. V. Wetlesen, takket for mottakelsen, og etterpå fikk medlemmene anledning til å se seg om i samlingene. Etter en enkel forfriskning gikk man så over til Erkebispegården, hvor Videnskabselskabet ga en lunsj for deltakerne. Direktør Sivertsen ønsket velkommen, og professor Hougen takket for maten. Arkitekt Wilhelm Swenssen ledet så en rundgang gjennom Erkebispegården, og domkirkearkitekt Helge Thiis viste om i Nidarosdomen. Deretter reiste man til Folkemuseet på Sverresborg, der fylkesmann Skjånes ønsket velkommen og orienterte om Sverresborg, mens konservator Sigurd Tiller viste rundt i museet. Rundgangen endte med kaffe og kaker servert i en av de gamle stuer, og til slutt takket rektor, fru Margit Rogne for mottakelsen.

Søndag 10. juni ble det arrangert en ekskursjon med busser til Inntrøndelag. Vi stoppet først ved helleristningene på Hell i Stjørdal, der førstekonservator Marstrander orienterte. Ved et kort opphold på veien ovenfor Steinviksholm ga konservator Møllenus en redegjørelse for Slottets historie. Deretter beså man Alstadhaug med den imponerende gravhaug og Skogn gamle kirke, med førstekonservator Marstrander som cicerone. Ved middagstid ankom vi til Stiklestad, der det var lunsj i det fri, på stevneplassen. Etterpå var det kaffe i Verdal Bygdesamling, og deretter omvisning ved Olavs-støtten og i Stiklestad kirke, ledet av førstekonservator Marstrander. Til slutt besøkte vi gravfeltet på Rol i Inderøy, med den vidunderlige utsikt fra Rolsbakken. Her orienterte

konservator Møllenus. Et morsomt intermesso var at det på nabogården var funnet et vikingsverd, som nå av gårdens eier ble overrakt Marstrander. Dermed var turens offisielle program avsluttet, og professor Hougen takket for mottakelsen og hjelpen og rettet denne takk til førstekonservator Marstrander.

Ekstraturen mandag 11. juni til Østråt hadde samlet ca. 50 deltakere. På grunn av et uhell med en av bussene ble vi noe forsinket, men alle tok det med godt humør, så turen ble gjennomført. Det ble rekvirert et par drosjer, og likeledes stilte de av deltakerne som reiste i egen bil, elskverdiggst sine biler til rådighet. På Østråt ble det servert kaffe og fortært medbrakt niste, og så var arkitekt Swenssen en elskverdig cicerone gjennom hele anlegget. På grunn av uhellet kom vi noe senere tilbake til Trondheim enn beregnet, men de som skulle nå kveldstoget var kjørt avsted tidligere.

Styret har i beretningsåret bestått av følgende:

Preses: Ingeniør *Edgar V. Wetlesen*, Oslo.

Visepreses: Fylkesmann *H. Gabrielsen*, Lillehammer

Generalsekretær: Professor, dr. philos. *Bjørn Hougen*, Oslo

Øvrige styremedlemmer:

Høyesterettsadvokat *Frithjof Bettum*, Sandefjord

Direktør *Reidar Brekke*, Trondheim

Folkeshøgskulelærer *Knut Hermundstad*, Leira

Direktør *Sverre W. Monsen*, Bergen

Direktør *Alfred Mår*, Stavanger

Direktør *Cato Rachlew*, Oslo

Rektor, fru *Margit Rogne*, Oslo

Oslo, oktober 1956

For Styret:

Edgar V. Wetlesen

Bjørn Hougen

Jens Storm Munch

REGNSKAP FOR 1955

Gevinst- og Taps-

Okt. 31.	An Årbok og andre trykningsomkostninger ...	Kr. 20 125.73
	» Honorarer og korrektur	» 3 375.00
	» Gasjer	» 1 300.00
	» Porto og kontorutgifter	» 3 712.47
	» Diverse	» 1 896.80

Kr. 30 410.00

Aktiva

Status pr.

An Akers Sparebank	Kr. 8 406.09
» Postgirokonto	» 499.85
» Kassabeholdning	» 2 452.21
» Utestående kontingenter	» 2 525.00
» Diverse	» 460.00

Kr. 14 343.15

FONDET pr.

Okt. 31.	An kapitalkonto	Kr. 286.19
		<u>Kr. 286.19</u>

Aktiva

Status pr.

An 2 Hypotekbankobligasjoner à kr. 1 000.00, kurs 83 ¹ / ₄	Kr. 1 665.00
» 5 Bykredittobligasjoner à kr. 1 000.00, kurs 68 ¹ / ₄	» 3 412.50
» 3 Norske Statsobligasjoner 1955, à kr. 1 000.00, kurs 99 ³ / ₄	» 2 992.50
» Inntestående i Akers Sparebank	» 956.20

Kr. 9 026.20

H. Gabrielsen
visepreses

E. V. Wetlesen
preses

Reidar Brekke

Georg Eliassen

Arnstein Berntsen
revisor

konto pr. 31/10 1955.

Okt. 31. Pr. Kontingenter

136 representantskapsmedlemmer	Kr. 13 600.00	
832 vanlige medlemmer	» 8 320.00	
100 familiemedlemmer.....	» 1 500.00	
7 andre medlemmer	» 80.00	Kr. 23 500.00
Pr. Boksalg		» 1 022.20
» Diverse		» 381.63
» Underskudd		» 5 505.17
		<u>Kr. 30 410.00</u>

31/10 1955.

Passiva

Pr. Kapital pr. 1/11 1954.....	Kr. 19 848.32	
÷ årets underskudd	» 5 505.17	Kr. 14 343.15

Kr. 14 343.15

31/10 1955.

Okt. 31. Pr. renteinntekter	Kr. 286.19	
	<u>Kr. 286.19</u>	

31/10 1955.

Passiva

Pr. Kapital pr. 31/10 1954	Kr. 9 650.01	
» ÷ Kursfall pr. 31/10 1955	» 910.00	Kr. 8 740.01
» gevinst- og tapskonto		» 286.19

Kr. 9 026.20

Bjørn Hougen
generalsekretær

Knut Hermundstad

Sverre W. Monsen

Cato Rachlew

Jens Storm Munch
sekretær

